T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ZEHEBÎ VE SİYERU A‘LÂMİ’N-NÜBELÂ ADLI ESERİ

Fatih AKYOLCU

ŞANLIURFA-2023

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ZEHEBÎ VE SİYERU A'LÂMİ'N-NÜBELÂ ADLI ESERİ

Fatih AKYOLCU

Danışman

Doç. Dr. Ömer SABUNCU

ŞANLIURFA-2023

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Ömer SABUNCU danışmanlığında, Fatih AKYOLCU'nun hazırladığı **"**Zehebî ve Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ Adlı Eseri**"** konulu bu çalışma 25/05/2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

● Oybirliğiyle / ☐ Oy çokluğu ile

İmza

Danışman	Doç. Dr. Ömer SABUNCU	
Üye	Doç. Dr. İbrahim BARCA	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim ARSLAN	

Bu tezin İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Enstitü Müdürü

Bu çalışma: HÜBAP Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No : 22249

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

	T.C. **HARRAN ÜNİVERSİTESİ** **TEZLİ YÜKSEK LİSANS** **ORİJİNALLİK RAPORU ve** **BEYAN FORMU**	**Doküman No:** HRÜ-KYS-FRM-015 **Yayın Tarihi:** ..../…./.20… **Revizyon No:** **RevizyonTarihi:** **Sayfa No.:** 3 / 151

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	205226003
Adı / Soyadı	Fatih AKYOLCU
Anabilim Dalı/Programı	İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı/ Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	Zehebî ve Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ Adlı Eseri

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 143 sayfalık kısmına ilişkin, 05/05/2023 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı %16'dır. Ayrıca Tez çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:
1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar hariç/dâhil
4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.
Gereğini saygılarımla arz ederim.

05/05/2023
Fatih AKYOLCU

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 05/05/2023

Doç. Dr. Ömer SABUNCU
(Danışman)

ÖZET

ZEHEBÎ VE SİYERU A‘LÂMİ’N-NÜBELÂ ADLI ESERİ

AKYOLCU, Fatih

Yüksek Lisans Tezi

İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ömer SABUNCU

Mayıs, 2023, 145 Sayfa

İslâm ilim geleneğinde gerek yazdığı eserlerde gerekse birçok çalışmayı gözden geçirerek yeni bir usul ortaya koyan Zehebî, İslâm tarihinde özellikle tabakât ve terâcim alanında eserler kaleme almıştır. Genç yaşlardan itibaren Şam bölgesinde bulunan âlimlerden çeşitli dersler almış ve bazı hadis merkezlerinde de hocalık yapma fırsatı bulmuştur. Onu ilme sevk eden birçok etken mevcut olmakla birlikte ilimle iştigal eden ve ilme kıymet veren bir ailede dünyaya gelmesi en önemli etkenlerden bir tanesi olduğu söylenebilir. Nitekim babası oğlunun ilimle uğraşması için tüm imkânlarını sunmuş ve her daim desteğini hissettirmiştir. Yine genç yaşlardan itibaren eser kaleme almaya başlayan Zehebî, kendi dönemine kadar çeşitli alanlarda yazılan birçok eseri okuyup üzerine çalışmalar yaparak farklı alanlarda bilgi sahibi olmuştur. Ancak onun hayatına bakıldığında hususen hadis ve tarih alanındaki yetkinliğinin daha fazla ön planda olduğu görülmektedir. Zaten çalışmalarının yoğunluğu da bu iki alan özelinde olmuştur. Ricâl ilmi çatısı altında hem hadis hem de tarih alanlarını kapsayan eserler kaleme alan Zehebî, bu alanda farklı bir metot ortaya koyarak kendisinden sonra gelen nesillere kaynaklık etmiştir. Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ, Zehebî’nin ilim dünyasında tanınmasını sağlayan en önemli eserlerindendir. Siyeru a‘lâm’da Zehebî, başta hadis âlimleri olmak üzere İslâm tarihinde önemli şahsiyetleri tabakalar halinde tanıtmıştır. Bu eser, Asr-ı saâdet döneminden 700/1301 yılına kadar olan kırk tabakayı ve 7000 civarında şahsiyetin hayatını ihtiva etmektedir. Eserinde her şahsa şöhretine ve ilmî seviyesine göre yer veren Zehebî onların isim, nesep, lakap, künye, nisbe gibi özelliklerini dakik bir tutumla tespit etmiştir. Her bir şahsın doğum tarihini, yetişme şekli, hocaları, talebeleri, eserleri, inanç durumu ve vefat tarihini belirtmiştir. Tercemesini ele aldıkları içerisinde kimini savunmuş, kimini eleştirmiştir.

Biyografisini verdiği râvileri cerh-ta‘dîl açısından değerlendirmiş, bunu yaparken genellikle o şahısla aynı asırda yaşayan güvenilir âlimlerin görüşlerini sıralamıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Zehebî, Ricâl, Terâcim, Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ

ABSTRACT

AZ-ZAHABI AND HIS BOOK SIYAR A'LAM AL-NUBALA

AKYOLCU, Fatih

Master's Thesis

Department of Islamic History and Arts

Advisor: Assoc. Prof. Ömer SABUNCU

May, 2023, 145 Pages

In the tradition of Islamic scholarship, Dhahabi, who introduced a new method by presenting a new approach in both his written works and extensive research, wrote notable works in the field of Islamic history especially on the fields of tabaqat and tarajim. From a young age, Dhahabi received various lessons from scholars in the region of Damascus and also had the opportunity to teach in some hadith centers. While there are many factors that lead him to knowledge, it can be said that one of the most important factors is that he was born in a family that was engaged in knowledge and valued knowledge. Indeed, his father provided all the opportunities for his son to engage in knowledge and always made him feel his support. Furthermore, Dhahabi, who started to write works from young age, gained knowledge in different fields by reading and working on many works written in various fields until his time. However, when looking at his life, it is seen that his competence in the fields of hadith and history is more prominent. In fact, the intensity of his work has been specific to these two fields. Dhahabi, who wrote works covering both hadith and history under the roof of Rijal's science, provided a different methodology in this field and became a source for the generations that came after him. Siyar a`lam al-nubala is one of the most important works of Dhahabi that made him known in the scientific world. In Siyar a'lam, Dhahabi introduced important figures in Islamic history, especially hadith scholars, in layers order. This work includes forty generations and the lives of approximately 7,000 personalities from the time of the Prophet until the year 700/1301. In his work, Dhahabi, give place to each person according to their reputation and scientific level, meticulously determined their name, lineage, nickname, title, and other characteristics. He indicated the date of birth, upbringing style, teachers, students, works, belief status, and date of death of each individual. Among those whose biographies they took on, he

defended some and criticized others. He evaluated the narrators whose biographies he provided in terms of criticism (jarh) and praise (ta'dil), while doing this, he often listed the opinions of reliable scholars who lived in the same century as those individuals.

Keywords: Islamic History Dhahabi, Rijal's, Tarajim Siyar A'lam Al-Nubala

ZEHEBÎ VE SİYERU A'LÂMİ'N-NÜBELÂ ADLI ESERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI İİ
ORİJİNALLİK RAPORU ve BEYAN FORMU İİİ

ÖZET İV
ABSTRACT Vİ
İÇİNDEKİLER Vİİİ
KISALTMALAR Xİİ
GİRİŞ 1
A. Araştırmanın Konusu ve Önemi 1
B. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı 5
C. Araştırmanın Yöntemi 7
D. Araştırmanın Kaynakları 8

BİRİNCİ BÖLÜM
ZEHEBÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Yaşadığı Dönem 12
1.1.1. Memlükler'de İdarî, Askeri, Adlî ve Siyasî Otorite 13
1.1.2. İlim, Kültür, İktisâdî ve İctimâî Hayatı 14
1.2. Hayatı 17
1.2.1. İsmi, Doğumu, Künyesi ve Nisbesi 17
1.2.2. Ailesi 18
1.3. İlim Tahsili ve İlmî Seyahatleri 20
1.3.1. Dımaşk İçerisindeki Rihleleri 22
1.3.1.1. Zehebî'nin Dımaşk'a Yakın Bölgelere Rihleleri 23
1.3.2. Zehebî'nin Filistin Bölgesine Rihlesi 26
1.3.3. Mısır Bölgesine Yaptığı İlmî Yolculuklar 27
1.3.4. Zehebî'nin Hac Yolculuğu 28
1.4. Hocaları ve Akranları 30
1.4.1. Hocaları 30
1.4.2. Akranları 37
1.5. Öğrencileri 42
1.6. Tarihçiliği ve Tarih İlmine Katkısı 47
1.7. Zehebî'nin Üstlendiği Görevler 51
1.8. Hastalığı ve Vefatı 53
1.9. Eserleri 54
1.9.1. Kıraat Alanında Telif Edilenler 55

1.9.2. Hadis Alanında Telif Edilenler 55
1.9.2.1. Mustalah, İlmü'r-Ricâl ve Cerh-Taʿdil Alanında Yazılanlar 56
1.9.3. Akaid Alanında Telif Edilenler 57
1.9.4. Fıkıh ve Fıkıh Usulü Alanında Telif Edilenler 58
1.9.5. Tarih ve Terâcim Alanında Telif Edilenler 59

İKİNCİ BÖLÜM
SİYERU AʿLÂMİ'N-NÜBELÂ

2.1. Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ'nın Yazılış Tarihi ve Farklı İsimlendirilmesi 62
2.2. Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ'nın Tarihçi Râvileri ve Kaynakları 64
2.2.1. Tarihçi Râvileri 64
2.2.2. Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ'nın Kaynakları 65
2.2.1.1. Tarih ve Terâcim Kaynakları 66
2.2.1.2. Hadis ve Diğer Kaynakları 66
2.3. Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ'nın Genel Tasviri 67
2.4. Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ'da Tasnif Sistemi 69
2.5. Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ'nın Tasnif Edilmesi ve Zehebî'de Tabaka Tasavvuru 72
2.5.1. Zehebî'nin Eserlerinde Tabaka Düzeni 73
2.5.2. Tabakât Türü Eserlerinde İç Kurgu ve Terceme Sayısı 74
2.5.3. Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ ve Diğer Terâcim Eserlerinde Zaman Tasavvuru 76
2.6. Siyeru A'lâm'daki Tercemelerde Kullanılan Rivayetlerin İçeriği ve Değerlendirilmesi 85
2.7. Siyeru A'lâm'daki Tercemelerin Yapısını Oluşturan Unsurlar 91
2.8. Zehebî'nin Siyeru A'lâm'da Ele Aldığı Biyografilerdeki Seçicilik 92
2.9. Siyeru A'lâm'da Tercemelerdeki Çeşitliliğin Kapsayıcılığı 93
2.10. Siyeru A'lâm'daki Tercemelerde Bölgesel Dengenin Gözetilmesi ve Kapsayıcılığı 94
2.11. Siyeru A'lâm'da Tabakalar ve Ciltler Arasında Zamansal Dengenin Korunması 96
2.12. Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'da Tercemelerin İçerik Boyutu 97
2.13. Tercemelerin Ana Yapısı ve İçerdiği Bilgiler Yönünden Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ 101
2.14. Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'da Tarihsel Verilerin İşlenmesi 105
2.15. Siyeru Aʿlâm'da Kavramsal Değerlendirmeler 108
2.16. Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'nın İslâm Tarihindeki Önemi ve İlmî Değeri 113
2.17. Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'nın Toplumun İncelenmesindeki Önemi 112

SONUÇ 115
KAYNAKÇA 118
EKLER

EKLER

EK 1 Zehebî ve öğrencisi Makdisî'nin hocalık yaptığı Medresetü't-Tenkiziyye- Kudüs/Filistin Ek s. 1

EK 2 Zehebî'nin h. 729 yılında hocalık yaptığı "Darü'l-Hadisi's-Zâhiriyye" Medresesi Ek s. 2

EK 3 Zehebî'nin hocası İbn Teymiyye'ye yazdığı iddia edilen mektup nüshası Ek s. 3

EK 4 Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ'nın yedinci cildinin giriş kısmı Ek s. 5

EK 5 Müellifin kendi nüshasında onuncu cildin ilk tercemesi Muhakkiklerin on beşinci cildinin ilk tercemesi Ek s. 6

EK 6 Müellifin kendi nüshasında dokuzuncu cildin ilk tercemesi Muhakkiklerin on üçüncü cildinin ilk tercemesi Ek s. 7

KISALTMALAR

b.	Bin, İbn
bkz.	Bakınız
bsk.	Baskı
c.	Cilt
c.c.	Celle Celalüh
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
h.	Hicri
Hz.	Hazreti
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
m.	Miladi
nşr.	Neşreden
r.a.	Radıyallahu anh
s.	Sayfa
(s.a.v.)	Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme eden
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
yay.	Yayınlar
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Hicri 3. yy'dan bu yana âlimler, toplumun ilmî noktada 'sistemli bir şekilde'[1] daha üst seviyeye çıkması için farklı içerikte çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu süreden önce yapılan ilmî çalışmalar günümüz tasnifât çerçevesine bağlı olmaksızın kayda alınmıştır. Ancak hadislerin tedvin faaliyetinden sonra hemen hemen her alanda sistemli bir ilerleme usulü benimsenmiştir. Bu bakış açısıyla gelişen ilim geleneği yazılan/yazılacak eserlerin de temel çerçevesinin oluşmasına katkı sağlamıştır.

Selef âlimlerinin titiz bir tutumla kayda aldıkları bu faaliyetler halefleri tarafından bir metot ve usulle ilim sahasının istifadesine sunulmuştur. Zira bir metot ve usul esas alınarak yazılan eserlerin ilim camiası tarafından daha rahat bir şekilde okunması ve daha müstefad olduğu kabul edilen bir gerçekliktir. Ulemânın ortaya koyduğu bu metot yalnızca hadis alanında olmayıp bilakis tüm İslâmî ilimleri kapsamaktadır. Bu durum sadece Müslüman âlimler tarafından benimsenmemiş bilakis Batı dünyasında ilimle uğraşanlar tarafından takip edilmiştir.[2]

Allah Resûlü'nün (s.a.v.) nübüvveti ile başlayan ilim geleneği günümüze kadar güncelliğini koruyagelmiş, çeşitli dallara ayrılarak insanlığın ilgi duyduğu ve yöneldiği geniş bir yelpazeye sahip olmuştur. Bu dallar içerisinde tarih ilminin ilgilendiği terceme (biyografi) ve tabakât, hadis ilminde ise genel anlamda ilmü'r-ricâl ön plana çıkmıştır. Hadis ve tarih ilmini ortak paydada buluşturan bu dalların yolu kimi zaman ayrı çalışmalarda kesişirken birçok âlimin aynı çalışma veya ilgi alanı olarak birlikte ele aldığı dallar olmuştur. Bunun neticesi olarak İslâm tarihinde geçmişten günümüze kadar okunan, müzakere edilen ve üzerine çeşitli çalışmalar (şerh, haşiye, tez vb.) yapılan eserler ortaya konulmuştur.

Yukarıda bahsedilen hadis ve tarih ilminin ortak paydada buluşması konusu çalışmamızın da ana çerçevesini oluşturan temel argümanlardan biridir. Çünkü Zehebî

[1] H. 3. yy'dan itibaren âlimler İslâmî ilimlerin birçok bölümündeki eserlerini bir sistem üzerine kaleme almaya başlamışlardır. Başta hadis olmak üzere; tefsir, fıkıh, kelam gibi alanlar sistemli müstakil eserler ortaya koymuştur. Bkz: Ömer Türker, "İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi", *İstanbul University Journal of Sociology* 3/22 (15 Ekim 2011), 537.

[2] Edip Akyol, "İslâm Medeniyeti'nin Batı'ya Etkileri İle İlgili Bazı Değerlendirmeler", *İSTEM* 7 (01 Aralık 2006), 120.

birçok ilimde kendini yetiştirmiş olmakla birlikte bu iki alana daha fazla ilgi göstermiş ve diğer alanlara kıyasla bu iki alanda daha fazla eser kaleme almıştır. Nitekim aşağıda ele alınacağı üzere hayatının büyük bir kısmını bu iki ilme adamıştır. Öyle ki ele aldığı hadis ve tarih kitaplarında bu iki ilmi de başarılı bir şekilde işlemiş tabiri caizse bulunduğu çevreye nazaran farklı bir terceme usulü ortaya koymuştur. Belki de iddialı gibi görünen bu cümlenin hakikati onun velûd hayatının okunmasıyla anlaşılacaktır.

Hicri 3. asırdan itibaren kaleme alınmaya başlanan terceme türü eserler ilk başlarda tabakât eserlerinin çatısı altına dahil edilmekteydi. Tabakât eserleri de 'Genel Tabakât Eserleri' ve Özel Tabakât Eserleri' olmak üzere iki temel başlığa ayrılmaktaydı. İbn Sa'd (ö. 230/845) ve Halife b. Hayyât (ö. 240/854-55) bu alanda eser kaleme alan ilk müelliflerdendir.[3] Bu âlimler kendi alanlarında öncü metotlar ortaya koymuşlar ve sonrakileri bu yönleriyle etkilemişlerdir. Bu alanda çalışmak isteyen sonraki âlimler bu eserlere başvurarak takip edilen metodu inceleme fırsatı bulmuş ve çalışmaları için örneklik teşkil etmiştir.

Eyyûbîler (1171-1462) ve ardından gelen Memlük Devletleri (1250-1517) dönemlerinde, başta Şam ve Mısır olmak üzere tüm Müslüman şehirlerde Moğol ve Haçlı saldırılarıyla birlikte ilim ve eğitim sahasında oluşan tahribatın ardından tekrardan ilmî faaliyetleri ihya etme yolu takip edilerek başta hadis, fıkıh ve İslâm tarihi alanlarına büyük bir ivme kazandırılmıştır. İbn Teymiyye (ö. 622/1225), İz b. Abdüsselâm (ö. 660/1262) ve Sübkî (ö. 771/1370) fıkıh; İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302), Mizzî (ö. 742/1341) ve Birzalî (ö. 739/1339) hadis; İbn Hallikân (ö. 681/1282), İbn Seyyidünnâs (ö. 734/1334) ve Zehebî (ö. 748/1348) tarih alanlarında önemli katkılar yapmışlardır. Bu âlimler kendi ilmî çalışmalarını talebe yetiştirmenin yanı sıra günümüze kadar başvuru kaynağı olan önemli eserleri kaleme alarak sürdürmüşlerdir.

İslâm tarihinde müstakil bir terceme faaliyetinin varlığı, kendine has içerik ve üslupla birlikte diğer bilimlerden ayrılıp daha özgün bir alana sahip olduğunu; ortaya koyduğu eserlerle kanıtlamıştır. Terâcim türü eserler ilk dönemlerden itibaren titizlikle yazılmıştır. Bu hususta toplumun geçmişe atfettiği kıymet ve merak duygusu; tarih ilmine yönelme, bilgi toplama ve bu bilgiyi işlemede etkili olmuştur.[4] Bu husus göz

[3] Muhammed Aslan, "Tabakat Kitapları ve Hadis İlmine Sağladıkları Faydalar", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (15 Aralık 2017), 279.
[4] Aslan, "Tabakat Kitapları", 281.

önünde bulundurularak söz konusu çalışmanın ilk bölümünde *Siyeru a'lâm* müellifi Zehebî'nin hayatı ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde müellifin yaşadığı dönem temel hatlarıyla ele alınmış ve dönemi genel bir perspektif ile tahayyül etme imkânı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu sebeple Memlükler dönemi siyasî, sosyal, iktisadî, kültürel, eğitim ve askerî yönleri ayrıntıya girmeden yüzeysel bir şekilde ele alınmıştır. Dönemin yüzeysel olarak ele alınmasının gayesi; dönemin serencamını bilip müellif ve yazmış olduğu eser hakkında genel kanaatin sağlıklı bir şekilde hasıl olmasını sağlamaktır. Daha sonra Zehebî'nin doğumundan vefatına kadar yaşadığı seksen beş yıllık hayatı ayrıntılı bir şekilde ele alındı. Bu kısım içerisinde; doğumu, ailesi, künyesi, eğitim hayatı, ilmî şahsiyeti, üstlendiği görevler, hocaları, talebeleri, çağdaşları, vefatı vb. başlıklar yer almaktadır. Bu başlıkların yanı sıra onun tarihçiliği ve eserleri de ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Zira söz konusu âlim/müellif muhaddis kimliğinin yanında tarih alanında da büyük bir otorite kabul edilmektedir. Eserlerinin sayı ve hacim olarak fazla olması da Zehebî'nin ilmî birikimin büyüklüğü için bir delildir. Zira muhtelif alanlarda üç yüzün üzerinde eser kaleme almıştır. Bu eserlerin bir kısmı özgün konuları kapsamakta diğer kısmı ise geçmiş ulemânın yazdığı eserler üzerine yapılan çalışmalardır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise üzerine çalıştığımız *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ* adlı eser incelendi. Alanında yazılan hacimli eserler arasında olan bu kitabın neden bu denli önemli olduğu sorusu üzerinden gelişen bu çalışmada bu temel sorunun cevapları; içeriği üzerinden verilmeye gayret edildi. Bu bölümde eserin metodu ve içerdiği konular üzerinde yoğunlaşıldı. Bundaki temel gaye çalışmanın konusu olan eserin içeriğinin ne olduğu ve müellifin bu içeriği ne şekilde ele aldığını tespit etmektir. Eser incelenirken iki tür inceleme metodu esas alınmıştır. Bunlardan birincisi eserin teknik olarak incelenmesi -ki bunlar içerisinde eserin kaç cilt olduğu, içerdiği terceme sayısı, müellifin esas aldığı kaynaklar ve rivayette bulunduğu râviler, eserin düzen ve tertibi, eseri tabakalara ayırması ve bu tabakaların sayısı vb. başlıklar bulunmaktadır. Diğer inceleme türü ise içeriğin tarih alanına katkıları esas alınarak oluşturulmuştur. Bu incelemenin içeriğinde ise; Müellifin tabakât türü eserlerinde zamansal birliğin nasıl oluşturulduğu, söz konusu eser olan *Siyeru a'lâm*'da bulunan tercemelerin şekilsel yapısı ve bu terceme içeriğine alınan rivayetlerin/bilgilerin nasıl bir araya getirildiği, hem mekânsal hem de zamansal birliğin nasıl dengelendiği,

tercemelerin sadece bir döneme, mezhebe, akıma, bölgeye hasredilmesine dikkat edilmesi, eserin eleştiri metodu (sened-metin), *Siyeru a'lâm*'ın İslâm tabakât tarihine etkisi ve son olarak bu eserden yola çıkarak farklı dönemlerin incelenmeye tâbi tutulması gibi temel başlıklar yer almaktadır. Ancak bahsi geçen bu iki tür inceleme tezde yazılı olarak başlıklandırılmayıp tarafımızca ayrıma gittiğimiz bir inceleme metodudur.

Terâcim alanında yazılmış olan *Siyeru a'lâm*'ın müstakil olarak ülkemizde ilk kez ele alınıyor olması hasebiyle tarafımıza büyük bir sorumluluk getirdiğini belirtmek isteriz. Nitekim yaptığımız araştırma ve incelemeler sonucunda bu konuya yönelik Bûr Saîd Üniversitesinde Emel Âdil Tâhâ el-Behâî'nin hazırladığı; *"et-Türâsü'l-Terbevî fî ba'di kitâbât el-İmâm Şemsüddin ez-Zehebî hassaten kitâbühü Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ"* adlı doktora çalışması,[5] Musul Üniversitesinde Ferrâs Muhammed Hüseyin Muhammed tarafından hazırlanan "*ez-Zehebî ve Menhecühü fî Kitâbihi Siyeru A'lâmi'-Nübelâ*" isimli yüksek lisans tezi,[6] Kahire Üniversitesinde Abdullah Ahmed Fuâd'ın hazırlamış olduğu; *"eş-Şi'ru fî Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ li'z-Zehebî"* adlı yüksek lisans tezi,[7] Emel Âdil Tâhâ el-Behâî'nin hazırladığı; *"Kadâyâ'l-İlmi ve't-Ta'lim ve't-Taallüm İnde'l-İmâm ez-Zehebî Min Hilâli Kitâbü Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ"* adlı makale,[8] Ezher Üniversitesinden Abdullah b. Avvâd el-Cühenî ve Mustafa Ahmed Muhammed'in birlikte yazdıkları; *"Min Kadâyâ İlmü'l-Kıraât fî Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ Li'ş-Şemsüddin ez-Zehebî (748/673) Ardun ve Münakaşe"* adlı makale,[9] Musul Üniversitesinden Nâyif Muhammed Şebîb'in kaleme aldığı; *"Şüyûhü'l-Mu'tezile ve Akâidihim fî kitâbi Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ li'z-Zehebî"* adlı makale,[10] Deyâlî Üniversitesinden Ayât Ali Hudayr Abbas ve Semâhir Muhyî

[5] Emel Âdil Tâhâ el-Behâî, *et-Türâsü'l-Terbevî fî ba'di kitâbât el-İmâm Şemsüddin ez-Zehebî hassaten kitâbühü Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ"* (Bûr Saîd: Bûr Saîd Üniversitesi, Doktora Tezi, 1438/2017).

[6] Bu çalışma ile alakalı yalnızca on beş sayfalık bir izlenceye raslandı. Musul Üniversitesi kütüphanesi ile iletişime geçildiyse de tez'in tamamına ulaşamadık. Bkz: Ferrâs Muhammed Hüseyin Muhammed, *ez-Zehebî ve Menhecühü fî Kitâbihi Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Musul: Musul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1431/2010).

[7] Abdullah Ahmed Fuâd, *eş-Şi'ru fî Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ li'z-Zehebî* (Kahire: Kahire Üniversitesi Külliyetü'l-Ulûm, Yüksek Lisans Tezi, 1431/2010).

[8] Emel Âdil Tâhâ el-Behâî, "Kadâyâ'l-İlmi ve't-Ta'lim ve't-Taallüm İnde'l-İmâm ez-Zehebî Min Hilâli Kitâbü Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ", *Mecelletü Külliyetü't-Terbeviyye* 24/24 (1439/2018), 229-260.

[9] Abdullah b. Avvâd el-Cühenî - Mustafa Ahmed Muhammed, "Min Kadâyâ İlmü'l-Kıraât fî Siyeru A'lâmi'-Nübelâ Li'ş-Şemsüddin ez-Zehebî (748/673) Ardun ve Münakaşe", *el-Mecelletü'l-İlmiyye li-Külliyeti'l-Kur'an* 3/1 (2017), 156-210.

[10] Nâyif Muhammed Şebîb, "Şüyûhü'l-Mu'tezile ve Akâidihim fî kitâbi Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ li'z-Zehebî", *Mecelletü Ebhâs Külliyetü't-Terbeviyyetü'l-İslâmiyye* 13/1 (2014), 483-504.

Musa'nın beraber hazırladıkları; *"İstişhâdü'z-Zehebî bi'l-Ebyâti'ş-Şi'riyye an eimmeti ehli'l-beyt fî kitâbihi Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ"* adlı makaleleri,[11] Hayati Yılmaz'ın *"Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ ve İki Ayrı Neşri"* ve *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'nın Beşşâr Avvâd Ma'ruf tarafından kaleme alınan mukaddimesi gibi çalışmalar tespit edildi. Bu bilgiler neticesinde ele aldığımız çalışmanın ülkemizde İslâm tarihi ve hadis alanlarına katkı sağlaması çalışmayı daha anlamlı kılacaktır.

B. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmamızın amacı, İslâm tarihinin ilim yönünden verimli olduğu Memlükler döneminde yaşamış olup hayatının büyük çoğunluğunu ilim tahsili, talebe yetiştirme ve eser telif etme ile geçirmiş olan Zehebî'nin hayatını ve alanında yazılmış en önemli eserlerden olan *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ*'yı gerek içerik gerekse metot açısından incelemeye tâbi tutmaktır. Yukarıda Zehebî ve *Siyeru a'lâm* hakkında yapılan tez, kitap ve makale çalışmaları zikredildi. Farklı başlıklarla işlenen bu çalışmaların genellikle diğer ülkelerde olduğu fakat ülkemizde akademi camiasında detaylı bir çalışmanın yapılmadığını ifade etmek isteriz. Bundan dolayı çalışmanın amaçlarından biri Zehebî ve *Siyeru a'lâm* eserini detaylı bir şekilde incelemektir. Çalışmanın amaçlarından biri de İslâmî ilimler içerisinde yazılmış olan *Siyeru a'lâm* kendisinden sonra yazılan birçok çalışma için mutlaka başvuru kaynağı olduğu defaatle görüldüğünden en azından bir tez ile de olsa incelenmesidir. Bundan mütevellit bu eseri ve müellifini inceleme ihtiyacı hissedilmiştir.

Tespit edilebildiği kadarıyla ülkemizde Zehebî ve eserini müstakil olarak ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak özellikle yazarı ve farklı eserlerini konu alan birtakım çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Azime Güleç Topçu'nun *"Zehebi ve Mizanü'l-İtidal'indeki Cerh ve Tadil Metodu"* çalışmasında da Zehebî'nin *Mîzan* eserinde râvileri ne şekilde cerh-tadil ettiğini ele almaktadır.[12] Tuba Öztürk *"Zehebî'nin Kitabü'l-Kebâir Adlı Eserinin Hadis İlimleri Açısından Değerlendirilmesi"* çalışmasında ise Zehebî'nin yaşadığı dönemi ve hayatını kısaca

[11] Semâhir Muhyî Musa - Ayât Ali Hudayr Abbas, "İstişhâdü'z-Zehebî bi'l-Ebyâti'ş-Şi'riyye an eimmeti ehli'l-beyt fî kitâbihi Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ", *Mecelletü Deyâlî li'l-buhûsi'l-İnsaniyye* 4/91 (2022), 79-98.

[12] Azime Güleç Topçu, *Zehebi ve Mizanü'l-İtidal'indeki Cerh ve Tadil Metodu* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1997).

ele aldıktan sonra büyük günah kavramını hem Kur'an hem de hadis kanalıyla açıklamıştır. Daha sonra büyük günahlar hakkında yazılan bu eseri incelemiştir.[13] Mehmet Bağcı'nın *"Zehebî'nin Telhîsu'l-Müstedrek'inin Değerlendirilmesi (Kitâbü Ma'rifeti's-Sahâbe Örneği)"* adlı tezde Zehebî'nin Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *el-Müstedrek* adlı eserine yazmış olduğu bu eseri detaylı bir şekilde irdelemiş ve Zehebî'nin Hâkim'in eserine aldığı değerlendirmelere yönelttiği tenkitleri tespit edip incelemiştir. Zehebî'nin bu eserinin aynı zamanda kendisinden sonra müstedrek alanında yazılan eserler için bir kaynaklık oluşturduğunu ifade etmiştir.[14] Mehmet Yılmaz'ın *"Zehebî'nin Hadis Kültüründeki Yeri ve Hadis Tenkitçiliği"* adlı tezinde Zehebî'nin muhaddis kimliğini ele almış ve hadis alanında yazdığı eserleri hadis ilminin tenkidi noktasında incelemeye tabi tutmuştur.[15] Muhammed Ali Büyüksoylu'nun *"Zehebî'nin Mîzânü'l-İ'tidâl'inde Kaderî Râviler"* tezinde ise ilk olarak Zehebî'nin hayatına kısaca değinilmiş ve hadis ilmi içerisinde yer alan ricâl alanında yazılmış en önemli eserlerden biri olan *Mîzânü'l-İ'tidâl* eserini ele alarak bu eserde yer alıp kader ile ilgili rivayetlerle ön plana çıkan râviler tespit edilmiş ve Zehebî'nin bu kimseler hakkındaki görüşleri ele almıştır.[16] Tahir Keskin'in *"İbn Hacer'in Mestûr Râvilerine Zehebî'nin Bakışı"* tezinde de mestur râvi kavramının ıstılah manasının hadis ilmindeki tekâmül evresinde geçirmiş olduğu farklılıkları tanımlanmasını mümkün kılmak adına, bu ilimde otorite olan İbn Hacer'in *et-Takrîb* eseri esas alınıp, Zehebî'nin *el-Kâşif* adlı eseri ile karşılaştırma suretiyle bu konudaki esas görüşü belirlemeye çalışmıştır.[17] Bu çalışmaların yanında Talat Sakallı'nın *"İmam Zehebi ve Tenkid Anlayışı"* isimli makalesi de ele aldığımız konuyla irtibatlı bir çalışma olması hasebiyle burada zikredilmelidir. Bu makale Zehebî'nin hadis ilminde daha çok ricâl ilmiyle iştigal olduğunu ve hadis alanındaki eserlerinin büyük bir kısmını da bu alanda kaleme aldığını ifade etmektedir.[18] Mahmud Ahmed Reşid

[13] Tuba Öztürk, *Zehebî'nin Kitabü'l-Kebâir Adlı Eserinin Hadis İlimleri Açısından Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2013).
[14] Mehmet Bağcı, *Zehebî'nin Telhîsu'l-Müstedrek'inin Değerlendirilmesi (Kitâbü Ma'rifeti's-Sahâbe Örneği)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018).
[15] Mehmet Yılmaz, *Zehebî'nin Hadis Kültüründeki Yeri ve Hadis Tenkitçiliği* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2019), 7-8.
[16] Muhammed Ali Büyüksoylu, *Zehebî'nin Mîzânü'l-İ'tidâl'inde Kaderî Râviler* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021).
[17] Tahir Keskin, *İbn Hacer'in Mestûr Râvilerine Zehebî'nin Bakışı* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021).
[18] Talat Sakallı, "İmam Zehebi ve Tenkid Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6 (1995), 19-31.

ise *"Menhecü'l-İmâm ez-Zehebî fi't-Teâmül Maa Cerhi'l-akrân"* isminde bir makale yazarak Zehebî'nin akran râvilerde cerh-tadil noktasındaki ilişkilerini hangi metodu takip ederek ele aldığını aktarmaktadır.[19] M. Kamel Karabelli'nin *"Zehebî'nin Mîzânu'l-İ'tidâl Kitabında Sahîh-i Muslim Rivayetlerini Tenkitteki Metodu"* isimli Arapça yazdığı makalesinde ise Zehebî'nin hadis ilmindeki yerine kısaca değinilmiş ve Müslim'in *es-Sahîh*'inde yer alan bazı hadislerin *Mîzan*'ında tenkit edilme metodundan bahsedilmiştir.[20] Bunların yanı sıra Arap alemi başta olmak üzere Doğu ve Batı'da Zehebî üzerine çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar gerek onun hadis yönüne gerekse diğer alanlardaki yetkinliğiyle alakalı çalışmalardır.

Tezimiz yukarıda adı geçen çalışmalardan farklı olarak Zehebî'nin terâcim alanında kaleme aldığı *Siyer*'ini içerik, metot ve üslup yönüyle ele almaktadır. Nitekim yukarıda bahsi geçen ülkemizdeki yüksek lisans ve doktora çalışmaları çoğunlukla hadis alanında yapılmıştır. Ancak ülkemizde Zehebî'nin *Siyeru a'lâm*'ı üzerine İslâm tarihi alanında herhangi bir yüksek lisans veya doktora çalışmasına rastlamadık. Söz konusu durum, bu tezin oluşması için en büyük etkenlerden bir tanesiydi. Biz bu tezde Zehebî'nin hayatıyla birlikte bu eserde rivayetleri aktarış şekli, ele aldığı tercemeleri nasıl bir yöntemle ele aldığı, aktardığı rivayetleri sened-metin yönünden değerlendirmeye alıp almadığı gerek terceme sahiplerinin gerek rivayetlerde bulunan râviler hakkındaki olumlu-olumsuz düşüncelerine yöneldik. Bu tezimizin kapsamı genel anlamda Hz. Peygamber döneminden Zehebî'nin yaşamış olduğu zaman dilimidir.

C. Araştırmanın Yöntemi

İslâmî ilimlerde bir kitap üzerine yapılan çalışmalarda ilk önce o eseri telif eden kişiyi tanıtmak çalışmayı daha verimli kılması açısından önemlidir. Bu minvalde yapılan çalışma türlerinde (eser-yazar çalışmalarını konu edinen çalışmalar) eser müellifini daha sağlıklı tanıyabilmek için; o yazarın yaşamış olduğu kültürün, medeniyetin, coğrafyanın, zamansal zeminin ve o dönemin genel hatlarıyla bilinmesi gerekir. Nitekim insanın ilmî karakterinin oluşumu içerisinde aynı zamanda ahlak,

[19] Mahmud Ahmed Reşid, "Menhecü'l-İmâm ez-Zehebî fi't-teâmül maa cerhi'l-akrân", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/2 (2008), 81-100.
[20] M. Kamel Karabelli, "Zehebî'nin Mîzânu'l-İ'tidâl Kitabında Sahîh-i Muslim Rivayetlerini Tenkitteki Metodu", *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 5/1 (25 Haziran 2021), 261-300.

edep, maneviyat ve değerlere sahip çıkma vb. özelliklerinin bulunması o kişinin şahsiyetini ortaya koyan belli başlı özellikler içerisinde yer almaktadır. İnsandaki bu yönlerinin oluşmasında da zaman, mekân ve içinde yaşanan dönemin şartlarının değerinin bilinmesi önemli bir husustur. Bu sebeple, tezde asıl konuyu ele almadan önce giriş kısmında müellifin içinde yaşamış olduğu dönem siyasi, askeri, iktisadi, sosyal ve ilmî yönden ele alınarak Zehebî'nin yetişmesinde etkili olan bu çevresel faktörlere yüzeysel bir şekilde temas edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünü oluşturan Zehebî'nin hayatında; telif etmiş olduğu eserler başta olmak üzere yaşantısına ve aile efradına yönelik bilgiler aktarılmıştır. Farklı müellifler tarafından Zehebî hakkında veya onun hayatından bahseden kitaplardan yola çıkarak doğumu, ailesi, yetişme biçimi, ilim için yapmış olduğu rıhleler/seyahatlerden bahsedilmiştir. Ayrıca çeşitli eğitim kurumlarında gerek hoca gerekse yönetici olarak aldığı görevler başlıklar halinde bir düzen içerisinde tanzim edilmiştir. Çalışmamızın ikinci kısmını oluşturan *Siyeru a'lâm*'da müellifin takip ettiği usul, metot, içerik ve işleyiş konusunda aktarılan bilgiler de başlıklar halinde düzenlenmiştir. Yine eserin mukaddimesinde ve biyografilerde Zehebî'nin kaynaklarını belirttiği açıklamalar bulunmaktadır. Bu bilgilerden hareketle istifade ettiği eser ve şahıslar hakkında da bilgi verilecektir. Bunun aktarılmasındaki temel gaye; Zehebî gibi muhaddis kimliğiyle ön plana çıkmış bir âlimin tarih alanında bir eser kaleme alırken istifade ettiği eserleri işleyiş biçimini incelemektir. Çünkü bazen bir ilimde uzmanlaşan biri başka bir alanda eser telif ederken aynı bakış açısına ve üsluba takılıp kalabilmektedir. Bu da eserin tam anlamıyla literatüre katkı sağlamasını kısıtlayan sebepler arasında yer almaktadır. Söz konusu durumu Zehebî'nin -en azından- tarih alanıyla alakalı yazdığı eserler üzerinden değerlendirildiğinde müellifin bu eserleri bir tarihçi gözüyle değerlendirdiğini söylemek mümkündür.

D. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamız iki ana başlık altında oluşturulduğundan kaynaklarımız da iki yönlü olarak belirlenmiştir. Bunlar Zehebî'nin biyografisine dönük eserler ve *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* üzerine hazırlanmış çalışmalardır. Ayrıca buna binaen giriş kısmında müellifin yaşamış olduğu dönemi esas alan çalışmalara da değinilerek çalışmanın kaynaklık yönüyle zenginleşmesine imkân sağlanmıştır. Çalışmanın oluşmasında hem

Arapça hem de Türkçe kaynaklara müracaat edilmiştir. Zehebî; Memlükler döneminde devletin yönetim, ilim ve diğer alanlarda etkili olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu durum ilim geleneğinin daha iyi bir seviyeye taşınması için bir fırsat sunmuş ve o dönemde yaşamış âlimler bu imkanları değerlendirerek çeşitli çalışmalar ortaya koymuşlardır. O dönemi ana hatlarıyla ele alan eserler arasında İbn Tağrîberdî'nin (ö. 812/1409-1410) *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülüki Mısır ve'l-Kahire*, Makrîzî'nin (ö. 845/1442), *el-Hıtatü'l-Makrîziyye*, Sehâvî'nin (ö. 902/1497), *ed-Davʾü'l-lâmiʿ li-ehli'l-karni't-tâsi*, Süyûtî'nin (ö. 911/1505), *Hüsnü'l-muhâdara fî târîhi Mısır ve'l-Kahire*, Mahmud Şakir'in *İslâm Tarihi*'nin Memlük bölümünden istifade edilmiştir. İslâm tarihi alanında geniş bir yelpazeye sahip olan bu eserler çalışmamıza dönemin siyasî, ekonomi, askerî ve sosyal yapısı hakkında önemli katkılar sunmuştur. Türkçe kaynaklar içerisinde Fatih Yahya Ayaz'ın kaleme aldığı *Memlükler* kitabı Memlükler dönemini temel başlıklar altında inceleyerek çalışmamıza kaynaklık etmiştir. Bu eser, giriş kısmında Zehebî'nin yaşadığı dönem başlığında müracaat ettiğimiz bir kaynak oldu. Ebü'l-Hasan en-Nedvî'nin (1914-1999) kaleme aldığı *Ricâlü'l-fikr ve'd-daʿve fi'l-İslâm* eserinde özellikle İbn Teymiyye'nin anlatıldığı bölümde yaşadığı dönemi yani Memlükler dönemini anlatmaktadır. Bu yönüyle müracaat edilen kaynaklar arasında yer almaktadır.

İlk bölümü oluşturan Zehebî'nin hayatı kısmında ilk olarak Siyeru a'lâm'ın girişinde yer alan ve Beşşâr Avvâd Ma'ruf tarafından yazılan mukaddimesine başvurulmuştur. Bu bölüm; hem Zehebî'nin hayatına hem de çalışmamızın ana konusu olan *Siyeru a'lâm*'ın teknik bazı özelliklerine değinmesi yönüyle çalışmamıza nasıl bakacağımız hususunda yol göstermiştir. Biyografilerle ilgili bilgi ihtiyacını karşılamak için tabakât-terâcim türü eserlere göz atmak kaçınılmazdır. Zehebî bir müteahhir dönem âlimidir. Bundan ötürü ancak kendi döneminden sonra yazılan eserlerde yer almıştır. Tâceddin es-Sübkî'nin (ö. 771/1370), *Muʿcemü'ş-şüyûh*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449), *ed-Dürerü'l-Kâmine*, İbnü'l-İmâd'ın (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, ez-Ziriklî'nin (ö. 1893-1976), *el-Aʿlâm* eserleri buna örnek gösterilebilir. Bu eserlerde Zehebî dahil olmak üzere birçok âlimin hayatı ele alınmış bu da çalışmamızda söz konusu isimler için ara ara başvurulmuştur. Ayrıca çalışmadaki kişilerin vefat tarihlerinin tespiti için İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-aʿyân ve enbâʾü ebnâʾi'z-zamân*, Kütübî'nin (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-*

Vefeyât ve'z-zeyl aleyhâ'sı ve tarih usulü konusunda Sehâvî'nin *el-İʿlân bi't-tevbîh limen zemme ehle't-târîh* kaynaklarımız arasındadır.

Genel tarih eserleri ve şehirleri esas alan çalışmalar çalışmamızda geçen bazı bilgilerin tespitinde kullanılmıştır. Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229), *Muʿcemü'l-büldân,* İbnü'l-Esir'in (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-târîh,* İbn Kesîr'in (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*'si, çalışmanın özellikle ikinci bölümünde yer alan bazı değerlendirmelerde sahâbe ile ilgili bilgilerin tespiti için sahâbe biyografilerinin yer aldığı; İbn Abdülber'in (ö. 463/1071), *el-İstîʿâb fî maʿrifeti'l-ashâb*, İbn Hacer'in *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*'si kaynaklarımız içerisindedir.

Zehebî hakkında Abdüssettar eş-Şeyh tarafından müstakil olarak yazılan *Hafız ez-Zehebî* eseri en çok istifade ettiğimiz eserler içerisinde yer almaktadır. Nitekim yapılan kaynak taraması neticesinde Zehebî hakkında yapılan en kapsamlı eser olduğu tespit edilen bu eserde Zehebî'nin doğumundan, yazdığı eserlere, hocalarına, öğrencilerine, ön plana çıktığı ilimlere ve daha birçok başlığa temas edilmiştir. Ayrıca Tayyar Altıkulaç tarafından kaleme alınan Zehebî DİA maddesi de yeterli bilgileri ihtiva etmektedir. Beşşâr Avvâd'ın; *ez-Zehebî ve menhecühû fî kitâbihî Târîhi'l-İslâm* isimli doktora çalışması da Zehebî hakkında ayrıntılı bilgileri aktarması sebebiyle önemlidir. Birinci bölümde hocaları ve akranları başlığında yer alan isimler için Zehebî'nin yazmış olduğu *Muʿcemü'ş-şüyûh* esas alınmıştır. Bu eser, Zehebî'nin yanında ilim okuduğu, icazet aldığı ve hadis rivayet ettiği tüm hocaları ele alan önemli bir eserdir. Özellikle hocaları kısmında bu esere sık sık başvurulmuştur. Zehebî ve hocalarından bahsetmesi yönüyle Tâceddîn Sübkî (ö. 771/1370) tarafından kaleme alınan *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ* eseri çalışmamızın temel kaynaklarındandır. Zehebî, hocalarını ve o dönemde yaşayan önemli kârileri ele aldığı *Maʿrifetü'l-kurrâi'l-kibâr* eseri de kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Çünkü bu eser Zehebî'nin ders aldığı ve o dönemde hangi bölgede hangi âlimin yaşadığını haber vermesi yönüyle çalışmamıza önemli katkılar sunmuştur.

Bu eserlerin her biri kendi içerisinde farklı alanlarda kaleme alınmakla beraber çalışmamız için kaçınılmaz faydalar sağlayacaktır. Nitekim hem Zehebî öncesi hem aynı dönemde hem de kendisinden sonra kaleme alınan bu eserler; gerek çalışmamızın ilk bölümü olan Zehebî'nin hayatıyla ilgili gerekse de ikinci bölümü oluşturan *Siyeru*

a'lâm'ı ele alan değerli bilgileri ihtiva etmektedir. Kaynaklarımız arasında sadece Arapça veya sadece Türkçe eserlerle yetinilmeden her iki dilde yazılan eserlerin tercih edilmesi çalışmaya farklı bir bakış açısı kazandırma gayesiyle olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEHEBÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ

1.1.YAŞADIĞI DÖNEM

Zehebî'nin (ö. 748/1347) içinde yaşamış olduğu dönemin ve devlet yapısının sosyo-kültürel çevresinin yanında ilmî, siyasî ve fikirsel hareketlerin araştırılıp incelenmesi; Zehebî'yi daha iyi tanımada önemli yeri olması hasebiyle o dönemde hüküm süren devletin idarî ve siyasî yapısının nasıl temellendiğinden kısa da olsa bahsedilmesi konunun bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Zehebî h. 700'lü yıllarda yaşadığı için o dönemde kurulan Memlükler Devletini genel bir çerçeve içerisinde sunmak, dönemin ana tablosunu bizlere temel bir perspektif içerisinde aktarması konunun daha iyi okunması açısından fayda sağlayacaktır. Memlük Devleti, tarihte Eyyûbîler'in sona ermesiyle beraber Mısır ve Suriye bölgesinde kurulmuş en önemli devletler arasında yer almaktaydı. Bu devlet otoritesi, kurmuş olduğu sağlam bir yapı sayesinde Miladi 1250 ila 1517 yılları arasında toplam 267 yıl hükümranlıklarını devam ettirmiştir.[21] Bu devlet kurulduğu ilk dönemlerde Oğuz ve Kıpçak halkı içerisindeki genç nüfus kitlesinin başta askerî olmak üzere diğer farklı ilimlerin de verildiği bir eğitim alayı kurdukları, bu alay içerisinde eğitim gören bu topluluk içerisinde yetenekli olanları devletin üst birimlerine aldıklarını, bu üst mercilere getirilenler içerisinde komutan Aybek'in (ö. 655/1257) de yer aldığı ve bu komutanın Eyyûbî Devleti'ni sona erdirdiği tarihi kayıtlar içerisinde yer almaktadır.[22] O dönemde Memlük Devleti açısından tehdit unsuru içeren en büyük tehlike Moğollar idi. Bu kavim girdiği bölgelerde yağma ve çeşitli tahribatlar gerçekleştirip ülkelerin yıkılmasına sebep olmaktaydı.[23] Nûreddin Ali döneminde (1257-1259) tüm yetkileri elinde bulunduran Kutuz, 656/1258 yılında Bağdat Abbâsî halifeliğini kaldıran Moğollar'ın Suriye'ye doğru ilerlemeye devam etmesi üzerine, yaptığı toplantıda bu zor şartlarda herkese söz geçirebilecek muktedir birinin sultanlığa getirilmesini teklif etti ve oy birliğiyle sultan ilân edildi. Bu sırada İslâm tarihinin en kritik dönemlerinden

[21] Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler* (Ankara: İSAM Yayınları, 2015), 26-28.
[22] İsmail Yiğit, "Memlükler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/90-92; Ayaz, *Memlükler*, 25-32.
[23] Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/227.

biri yaşanıyordu. Bahrî Memlük emîrlerinin Mısır'a dönüp kendisine katılmasıyla gücünü arttıran Kutuz, Hülâgû'nun teslim olma tekliflerini reddederek ordusunun başında Filistin'deki Aynicâlût mevkiine kadar geldi. Burada Moğollar'a karşı, tarihin akışını değiştiren savaşlardan sayılan Aynicâlût Savaşı'nı kazandı.[24] Moğol ordusunu yenerek büyük bir tehlikeyi bertaraf etmiş o bölgede bulunan devletlerin rahat bir nefes almalarını sağlamışlardır.[25] Yine aynı yıllarda hüküm süren Osmanlı Devleti padişahlarından Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) döneminde Memlüklülerle yapılan Mercidâbık (1516) ve Ridâniye (1517) savaşları Osmanlı lehine sonuçlanmış ve Memlük hükümranlığının son bulmasıyla birlikte Şam bölgesinde bulunan Suriye ve Mısır'a Osmanlı Devleti hâkim olmuştur.[26] Tüm bunlar Zehebî'nin yaşamış olduğu dönem içerisinde devletler ve hanedanlıklar arasında hâkimiyetin elde edilmesi için türlü savaşlar, fetihler, istila-yağma, vb. olayların meydana geldiğini göstermektedir.

1.1.1.Memlükler'de İdarî, Askeri, Adlî ve Siyasî Otorite

Memlükler idarî ve siyasî otorite mekanizmasını sultan ve halife olmak üzere iki temel üzerine sabitlemiştir. Devlet teşkilat yapısının en üst biriminde mutlak kontrol noktası olan sultan bulunurdu. Memlüklerin oluşturmuş oldukları bu müessese tüm çabalarına rağmen kendi devlet yapısına oturtamamışlardır. Bu sebeple otorite sahibi bazı emîrler yeterli güç ve uygun şartlar oluştuğunda devlet yönetimini ele geçirebilmekteydiler.[27] Hatta sultan makamına getirilen yönetici çocuk olursa rütbeli komutanlar ülkeyi yönetmede söz sahibi olurdu. Memlüklerdeki idarî yapıyı üç kategori altında toplamak mümkündür. Bunlar; erbâbü's-süyûf denilen komutanlar, erbâbü'l-aklâm diye adlandırılan ve içerisinde divan memurlarının yer aldığı birim ve son olarak da zevi'l-ilm yani din görevlilerin bulunduğu zümredir.[28] Memlük Devletinde idarî, siyasî ve iktisâdî alanlar asker ve asker kökenli kimseler tarafından; dinî, yargı ve divan görevleri de halk içerisinden tayin edilen görevli kimseler

[24] Yiğit, "Memlükler", 29/92.
[25] Mahmut Şakir, *İslâm Tarihi*, çev. Ferit Aydın (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2004), 5/446-447.
[26] Ziya Kazıcı, *Osmanlı Devleti Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015), 170-171.
[27] Fatih Yahya Ayaz, *Memlüklüler* (Ankara: İSAM Yayınları, 2015), 89.
[28] Şakir, *İslâm Tarihi*, 5/450; Ayaz, *Memlüklüler*, 91; İsmail Yiğit, "Memlüklüler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/93.

tarafından; eyaletler ise vali veya onun belirlediği bir nâib tarafından yönetilmekteydi.[29]

Memlükler kurulduğu kesim/yöneticiler itibariyle askerî çalışmaları daha çok ön planda tutmuşlardır. İçerisinde önemli bölümlerin yer aldığı birçok askerî müessese bulunan, güçlü-donanımlı bir kara ordusu ve tam teçhizatlı bir askerî donanmayı[30] ellerinde bulundurmaktaydılar. Halkın demografik yapısında olan çeşitlilik orduyu da etkilemişti. Nitekim ordu Türk, Kürt, Çerkez, Rum ve Rus kökenli Kölemen askerler tarafından oluşmaktaydı. Bu her iki ordu da Divan-ı ceyş'in sorumluluğu altındaydı. Ancak Memlük yönetiminin asıl gücü kara ordusu tarafından sağlanmaktaydı. Bu birliklerin içerisinde binicilik, silah yapımı ve kullanımında özel yetiştirilmiş askerler mevcuttu. Genel olarak savaşlarda kuşatma altına alınmak istenen yerlerde daha çok mancınık, ateş alevi bulunan çanaklar ve debbâbe[31] kullanılmaktaydı. Ancak donanma dönemin şartları sebebiyle kara birlikleri nispetince daha zayıf kalmıştı.[32]

1.1.2. İlim, Kültür, İktisâdî ve İctimâî Hayatı

Memlüklerin hüküm sürdüğü hicrî 7. asır, İslâm tarihinin ilmî ve kültürel çalışmalar açısından en verimli dönemleri arasında yer alır. Moğolların İslâm alemine doğru yapmış olduğu istila hareketleri oralarda yaşayan önemli ilim insanlarının Memlük hâkimiyetinin olduğu bölgelere hicret etmesini sağlamıştır. Bunun neticesinde de Mısır ve Şam; İslâm dünyasının en önemli ilim merkezlerine dönüştü. Buraya gelen âlimler devletin de ciddi desteğiyle kendisinden önce bu topraklara hâkim olan Müslüman devletlerin (Abbâsîler, Zengîler, Eyyübîler vb.) kurmuş olduğu ve istila sonrası tahrip olan medreseleri tamir edip yeni medreseler de inşa etmiştir.[33]

Tarih kaynaklarının verdiği bilgilere göre Memlük Devletine ait Şam'da yüz altmış beş, Mısır'da seksen civarlarında medresenin faaliyet göstermesi bu durumu

[29] Yiğit, "Memlükler", 29/97.
[30] Ergun Üstün, "Memlûk Devleti'nin Kıbrıs'ı Hâkimiyeti Altına Alması", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 1/1 (24 Aralık 2018), 33.
[31] Debbâbe: Debbâbe, surlara yaklaşmakta yararlanılan bir tür zırhlı araca verilen isimdir. Bkz: Mehmet Canatar, "Muhasara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/12.
[32] Altan Çetin, "Memlûk Devleti'nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dâir", *BELLETEN* 71/262 (26 Aralık 2007), 913.
[33] Ebü'l-Hasan en-Nedvî, *Ricâlü'l-fikr ve'd-daʿve fi'l-İslâm* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007), 2/445-446.

açıkça ifade etmektedir.[34] Bu medreselerde şer'i ilimlerin yanı sıra şiir, edebiyat, dilbilgisi, tarih, semantik, coğrafya vb. birçok alanında eğitim verilmeteydi.[35] Şer'i ilimler kategorisinde Kur'an, kıraat, tefsir, fıkıh, akâid ve özellikle de hadis ilminde meşhur âlimleri yetiştiren Dârü'l-hadis merkezleri de bu dönemin önemli eğitim kurumları içerisinde yer alır.[36] Kıraat alanında İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) tefsirde Kurtubî (ö. 671/1273), el-Makdîsî (ö. 742/1341), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Celaleddîn el-Mahallî (ö. 864/1459), Celaleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505), hadis ilminde Nevevî (ö. 676/1277), İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302), ed-Dimyâtî (ö. 705/1306), el-Mizzî (ö. 742/1341), Zehebî (ö. 748/1347), Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361), Hâfız el-Irâkî (ö. 806/1404), Heysemî (ö. 807/1405), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), el-Aynî (ö. 855/1451), es-Sehâvî (ö. 902/1497), el-Kastallânî (ö. 923/1517) tarih alanında; Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267), İbnü'l-Fuvatî (ö. 723/1323), Nüveyrî (ö. 733/1333), İbn Münîr el-Hanefî (ö. 735/1335), Şemsüddin Muhammed b. İbrahim İbnü'l-Cevzî (ö. 739/1339), İbnü'l-Verdî (ö. 749/1349), İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349), fıkıh alanında; Kureşî (ö. 599/1202), İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262), ez-Zeylaî (ö. 762/1360), İbn-Cemâa (ö. 819/1416), İbn Kutluboğa (ö. 879/1474), önde gelen âlimlerdendir. İslâm dünyasının o dönemde çektiği sıkıntılar insanların farklı bölgelere yerleşmesine sebep olmuştu. Özellikle doğuda ve kuzeyde Moğolların istilası Batıda ise Haçlı saldırıları toplumu daha güvenli olan Şam bölgesine sevk etmiştir. Bu tarz bir hayat serüvenine maruz kalan insanlar Memlük Devleti sınırları içerisinde faaliyet gösteren tasavvufî tarikatların etkisi altında kalmıştır. Nitekim o bölgede faaliyet gösteren Ahmed el-Bedevî (ö. 675/1276) ve İbrahim b. Abdulazîz ed-Desûkî (ö. 676/1277) gibi mutasavvıflar yapmış oldukları birleştirici faaliyetlerle toplumu bir araya getirmişlerdir.[37] Ayrıca o dönemde Mısır ve Şam bölgesinde Şazeliye, Desûkiyye, Bedeviyye ve Rifâiyye tarikatları yaygın idi.[38]

Moğol istilası ve Haçlı seferlerinin olumsuz etkileri neticesinde insanlar daha güvenli bölge arayışına girdiler.[39] Eyyûbî hükümdarı Selahaddin Eyyûbî'nin Haçlıları,

[34] A. Fulya Eruz, "Memlükler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/99.
[35] Esra Atmaca, *Memlûkler Dönemi'nde Halep'te Eğitim-öğretim Müesseseleri ve Ulemâ* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2014), 133.
[36] Yiğit, "Memlüklüler", 29/94; Ayaz, *Memlüklüler*, 135-136.
[37] Ayaz, *Memlüklüler*, 96.
[38] Yiğit, "Memlükler", 29/96.
[39] Casım Avcı, "Haçlı Seferleri", *İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (01 Temmuz 1999), 285.

Memlük hükümdarı Sultan Baybars'ın da Moğollara galip gelmesi insanların güvenli bölge arayışını sona erdirdi ve bu bölgeye yerleşimler artmaya başladı.[40] Bu bölgeye yapılan göçler neticesinde farklı etnik kökenlerin de bir arada yaşamasına olanak sağlamıştı. Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanlardan müteşekkil Memlükler topluluğunun ekseriyetini Müslüman halk oluşturmaktaydı.[41] Memlükler köken itibarıyla asker oldukları için dönemin iktisat ve ekonomi hayatına da askerî komutanlar hâkimdi.[42]

Büyük kervanlara sahip olan tüccarlar halk nazarında önemli bir konumdayken küçük esnaf o bölgeye göçebe olarak gelen Arap tüccarlar oluşturmaktaydı.[43] Bununla birlikte ülkenin fazla gelir getiren kaynakları ise uluslararası alanda yapılan gemi ticaretiydi. Bahsedilen bu büyük tüccarlar Doğu'dan gelen ticaret mallarının büyük bir kısmını İskenderiye limanından Ceneviz, Rodos ve Venedik'e ait gemilerle Avrupa'ya taşımaktaydı.[44] Memlükler ayrıca çeşitli savaş gemi ve aletlerinin üretimiyle birlikte halı dokumacılığı, maden işletmeciliği, cam tasarım, çömlek ve ahşap işlemeciliğini de ileri bir seviyeye taşımıştı.[45]

Memlük toplumunun sanat yapısı Türk sanat anlayışının izlerini taşır. Kahire bu devletin en merkezi şehri olmasından dolayı çeşitli birçok yapı/eseri burada yer almaktaydı.[46] Sanat kapsamında değerlendirilmesi daha uygun olan mimari yapılar/eserler içerisinde de ilk olarak camileri ve medreseleri zikretmek gerekir. Zira o dönemde eğitime verilen önem bu alanın gelişmesine de etki etmiştir. Memlûkler Döneminin en önde gelen yapıları arasında; Kahire'de bulunan I. Baybars Camii, yine Kahire'de yer alan İsmâilî Camii, Nâsır Muhammed Camii, Emir Kûsün Camii ve Mâridânî Camii dönemin en gözde camileriydi. Medreseler içerisinde ise başlıcaları şunlardır; Sultan 1. Baybars Medresesi (Kahire), Zâhiriyye Medresesi (Şam), Sultan el-Melikü'l-Mansûr Kalavun Külliyesi (Kahire), Nâsıriyye Medresesi (Kahire), Sultan el-Mâlikü'n-Nâsır Hasan Medresesi (Kahire), el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Berkuk

[40] Ali Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", *BELLETEN* 63/237 (20 Ağustos 1999), 412.
[41] Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri* (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2009), 234.
[42] David Ayalon, *Memlük Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, çev. Abdullah Mesut Ağır (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 77.
[43] Ayaz, *Memlüklüler*, 114.
[44] Fatih Yahya Ayaz, *Memlük - Kıbrıs ilişkileri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016), 49.
[45] Altan Çetin, "Selçuklu Teşkilâtı'nın Memlûklere Tesiri", *BELLETEN* 68/251 (01 Nisan 2004), 117.
[46] Eruz, "Memlükler", 29/97.

Medresesi (Kahire), el-Melikü'l-Eşref (Kahire) Seyfeddin Kayıtbay Medresesi (Kahire) bu dönemde yapılan en önemli medreselerdir.[47]

1.2. HAYATI

Zehebî, birçok alanda uzmanlaşmış ve eserler kaleme almış çok önemli bir şahsiyettir. Özellikle Hadis ve İslâm tarihi alanlarında otorite olan Zehebî bu yetkinliği ve ilimdeki otorite oluşuyla başlı başına bir tez konusudur. Ayrıca yazmış olduğu eserler asırlardır ilim dünyasının en fazla müracaat ettiği temel kaynaklar arasında yer almıştır. Bu bölümde onun hayatı temel bazı başlıklar halinde incelenip nasıl bir ailede yetiştiği, ilmî noktada yetiştiği ortam, hangi hocalardan ders aldığı, ilim talep etmek için yaptığı yolculuklar, yetiştirdiği öğrenciler, kaleme aldığı eserler vb. birçok başlıkla birlikte aktarılacaktır.

1.2.1. İsmi, Doğumu, Künyesi ve Nisbesi

Tam adı Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî'dir.[48] Aslen Türkmen bir aileye dayanan Zehebî 673 yılının Rebîülâhir ayında Şam beldesinin verimli topraklarına sahip olan Kefrebatnâ[49] köyünde dünyaya gelmiştir.[50] İbn Hacer; *ed-Dürer* adlı eserinde Zehebî'nin Rebîülâhir ayının üçüncü gününde dünyaya geldiğini ifade etmiştir.[51] Ebû Abdullah künyesi ile bilinmektedir.[52] Zehebî'nin büyük dedesi Kaymâz, hayatını Meyyâfârikîn[53]'de geçirmiş. Dedesi Osman b. Kaymâz ailesiyle beraber Diyarbakır'dan Dımaşk'a gelmiş

---

[47] Eruz, "Memlükler", 29/98; Ayaz, *Memlüklüler*, 140.
[48] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, thk. Muhammed el-Habîb el-Heyle (Tâif: Mektebetü's-Sâdık, 1408/1988), 1/97.
[49] Kefrebatnâ: Kefrebatnâ, Doğu Şam'ın Ğûtâ şehrine bağlı bir köy. Günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bkz: Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *M'ucemu'l-büldân* (Beyrut: Dârü's-Sâdr, 1416/1995), 4/468.
[50] Beşşâr Avvâd Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâmi'n-nübelâ", *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1439/2018), 14.
[51] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, thk. Muhammed Abdulmaid Dân (Haydarabad: Meclisü Dâiretü'l-Meârif, 1392/1972), 5/66.
[52] Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü fî kitâbihi târihü'l-İslâm* (Kahire: Matbaatu'l-Halebî, 1396/1976), 73.
[53] Meyyâfârikîn: Meyyâfârikîn, Diyarbakır'da bulunan bir yer ismidir. Bkz: Yâkût el-Hamevî, *M'ucemu'l-büldân*, 5/235; Ahmet Savran, "Meyyâfârikîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/511.

ve buraya yerleşmişlerdir.[54] Zehebî'nin el-Fârikî nisbesi de bu şehirden gelmektedir.[55] Türkmen asıllı olan Zehebî aynı zamanda Benû Temîm'in mevlâsıdır.[56]

1.2.2. Ailesi

Dedesi Osman b. Kaymâz, Meyyâfârikîn'e yerleşen, ticaret ve zanaat ile uğraşan hikmet sahibi ve müttaki bir şahsiyettir. O, Meyyâfârikîn'de h. 683 yılında yetmiş yaşında vefat etti.[57] Ebû Ahmed Osman, okuma-yazma bilmeyen, ümmî bir insandı. Zehebî, Ebü'l-Hasan el-Attâr'dan dedesinin cuma gecesi vefat etmeyi istediğini ve Allah'ın cuma gecesi bu isteğine icabet ettiğini işitmiştir. Dedesi ümmî olduğundan ilimle uğraşmamış marangoz mesleğini icra etmiştir.[58] Babasının dedesi Kaymâz İbn eş-Şeyh Abdullah et-Türkmânî ise Meyyâfârikîn'de yaşamış ve orada 661 yılında 109 yaşında iken vefat etmiştir. Zehebî, dedesinin babası olan Kaymâz'ın nisbesini Dımaşkî olarak değil el-Fârikî olarak zikretmiştir.[59]

Zehebî'nin babası Şihâbüddîn Ahmed h. 641 yılında doğmuş, kuyumculuk mesleğiyle tanışana kadar babasının mesleğini sürdürmüştür. Daha sonra kuyumculuk yapmış ve usta biri haline gelmiştir. Aynı zamanda ilimle iştigal etmiş ve Buhârî'nin *Sahîhu'l-Buhârî* eserini h. 666 yılında Mikdâd el-Kaysî'den (ö. 681/1282) dinlemiştir.[60] Zehebî'nin babası kuyumculuk yaptığından maddi durumu iyiydi ve o bu malını Allah yolunda harcamaya gayret etmiştir.[61] Babası 697 yılında Cemâziyelevvel ayında cuma gecesi vefat etmiştir. Cenaze namazını kâdılkudât İbn Cemâa (ö. 733/1333) kıldırmıştır.[62]

Sütannesi ve halası, Sittü'l-Ehli bint Osman (ö. 729/1329); küçük yaşlardan itibaren ilim öğrenmiştir. İbn Yüsr, Cemaleddin b. Mâlik ve Züheyr b. Ömer ez-

---

[54] Abdussettar eş-Şeyh, *el-Hâfız ez-Zehebî* (Beyrut: Darü'l-Kalem, 1414/1994), 28.
[55] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûhi'l-kebîr*, thk. Muhammed el-Habîb el-Heyle (Suudi Arabistan: Mektebetu's-Siddîk, 1408/1988), 1/75.
[56] Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 73.
[57] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 15.
[58] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 27-28.
[59] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/75.
[60] Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî baʿde'l-Vâfî*, thk. Muhammed Muhammed Emin (Kahire: Daru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1430/2009), 1/382.
[61] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/75.
[62] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/75; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 29; Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/181.

Zerî'den icâzet almış ve Ömer b. el-Kavvâs ve başkalarından hadis dinlemiştir. Zehebî, halasından hadis rivayet etmiştir. Dayısı Ali b. Sincâr b. Abdullah el-Mevsîlî[63] (ö. 736/1336) hadis ilmiyle uğraşmış ve kendi döneminde talebe yetiştirmiştir. Zehebî *Muʿcemü'ş-şüyûh*'ta ondan hadis rivayet ettiğini aktarmaktadır.[64] Teyzesi Fatıma'nın kocası Ahmed b. Abdü'l-Ğinâ b. Abdül-Kâfi el-Ensârî (ö. 700/1301) İbn Haristânî olarak bilinir. Zehebî ondan hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuştur.[65]

Sütbabası İbrahim b Dâvûd b. Süleyman Muvaffakuddîn el-Attâr ed-Dımaşkî, ilim ve rivayet ehli âlim bir insandı. Zehebî kendisinden ilim öğrenmiş ve icâzet almıştır. *Muʿcemü'ş-şüyûh*'ta ondan Hz. Peygamber'in tebessümü ile alakalı bir hadis rivayetinde bulunduğunu belirtmiştir. İbrahim b. Dâvûd vefatına kadar ilimle vakit geçirmiş ve doksan yaşında vefat etmiştir.[66]

Böyle bir aile içerisinde dünyaya gelen Zehebî, ileride ulaşacağı ilmî seviyenin temellerini atmıştı. Zira ailesi içerisinde özellikle babasının maddi imkanlarının varlığı, ilme verdiği değer ve saygı neticesinde Zehebî'nin ilme olan yönelişi erken yaşlarda başlamasına vesile olmuştur. Zehebî, ilim dünyası içerisinde "İbnü'z-Zehebî" ismiyle meşhur olmuştur. Nitekim o kendi eserlerinde "İbnü'z-Zehebî" ismini kullanmayı tercih etmiştir. Fakat babasının kuyumculuk mesleğini devam ettirmesinden dolayı kendi çağdaşları olan Tâceddin es-Sübkî[67] (ö. 771/1370), Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî[68] (ö. 765/1364) ve İbn Kesîr[69] (ö. 774/1372) gibi âlimler tarafından "Zehebî" olarak zikredilmiştir.

Evlilik çağına kadar ilimle iştigal etmeye devam eden Zehebî kendi memleketinden olan Ümmü Abdullah Fatıma bint Muhammed b. Nasrullah b. Ömer el-Kamer ile evlendi. Hanımı Ümmü Abdullah'tan üç çocuğu olmuştur. Takıyyüddîn b. Râfi Ümmü Abdullah'ın Zehebî'nin vefatının ardından sekiz yıl sonra 756 yılının

[63] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/27.
[64] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/68.
[65] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 68.
[66] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/136; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 33.
[67] Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî es-Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tannâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Halv (Hecr li't-taeti ve'n-neşri, 1413/1992), 9/100.
[68] Ebü'l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. el-Hasen ed-Dımaşkî Hüseynî, *Zeylü tezkireti'l-huffâz* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/33.
[69] Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1406/1986), 14/185.

Şevval ayının on ikinci gecesi pazartesi günü vefat ettiğini ve Bâbü's-Sağîr'e defnedildiğini ifade etmiştir.[70]

Zehebî'nin üç çocuğu vardı bunlar;

1. Emetü'l-Azîz Ümmü Seleme: Zehebî'nin en büyük kız çocuğuydu. Emetü'l-Azîz, babasının yolunu takip etmiş ve ilim noktasında büyük çaba sarf etmiştir. Kendisi Reşîdüddin Muhammed b. Abdullah b. Ömer el-Bağdâdî ve Abdurrahman b. Mağlûf er-Rabi el-İskenderânî'den icâzet almıştır.[71] Emetü'l-Azîz, babası henüz hayattayken evlenmiş ve Abdulkadir adında bir oğlu olmuştur.[72]
2. Ebü'd-Derdâ Abdullah: Zehebî'nin ortanca oğludur. Babası onu hadis öğrenmesi için birçok halkaya göndermiştir. Ebü'd-Derdâ 708 yılında doğmuş, 754 yılında ise vefat etmiştir.[73]
3. Şehâbeddin Ebû Hüreyre Abdurrahman: Zehebî'nin en küçük çocuğudur. Kendi asrında Şam diyarının ilimde isnad edilen kişileri arasındaydı. Birçok âlimden icâzet almış ve hadis dinlemiştir.[74] H. 799 yılında vefat etmiştir. Ebû Hüreyre'nin de Muhammed adında bir oğlu vardı. Muhammed dedesi Zehebî'den hadis dinlemiştir.[75]

Çocukları ve torunları da babalarının yolunu takip ederek ilme yönelmiş ve bu alanda itibar edilen âlimler arasına girmişlerdir. Dönemlerinde yaşamış önemli âlimlere gelip hadis dinlemiş ve kendilerinden rivayette bulunmuşlardır. Onların bu seviyeye gelmelerinde; Zehebî'nin onları ilme teşvik etmesi, ilim halkalarına götürmesi, telif ettiği eserleri bizatihi onlara yazdırması gibi etkenler etkili olmuştur.[76]

1.3. İLİM TAHSİLİ VE İLMÎ SEYAHATLERİ

İlim tahsiline ilk olarak babası Şehâbeddin Ahmed b. Osman'ın yanında başlayan Zehebî daha sonralarda oluşacak olan ilmî kimliğin ilk adımlarını babasının rahle-i tedrisatında atmıştır. Babası Şehâbeddin kuyumculuk mesleğini icra etmesine

[70] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 38.
[71] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/204.
[72] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 39; Altıkulaç, "Zehebî", 44/186.
[73] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 39.
[74] İbn Hacer, *ed-Dürer*, 3/131.
[75] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 39.
[76] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 42-43.

rağmen hadis ilmine ayrı ehemmiyet vermiş ve bu ilme olan sevgisi; oğlunun da bu ilme yönelmesinde etkili olmuştur.[77] Babası Zehebî'yi o dönemde çocukların terbiyesi ile ilgilenen Alaaddîn Ali b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 690/1291) yanına göndermiştir. Bu âlim halk nazarında Alaaddîn el-Büsbüs diye bilinen, yazı hattını çok iyi bilen ve çocuk eğitiminde uzman biriydi. Zehebî onun yanında dört yıl eğitim almıştır. Bununla birlikte dedesinden de harf talimi alırdı.[78] Zehebî bu âlimin yanında aldığı eğitiminin ardından Mes'ûd b. Abdullah es-Sâlihî'nin (ö. 695/1296) yanına gitmiş ve Kur'an'ın tamamını onun yanında okumuş ve bu eğitim sürecinde kırka yakın hatim yapmıştır. Zehebî'nin hocası Mes'ûd, aynı zamanda eş-Şağûr mescidinin imamıydı.[79]

Kuyumculuk mesleğini yürüten babası Şehâbeddîn Ahmed'in mesleği yanı sıra ilimle uğraşan ve tahsil gören birisi olduğu yukarıda zikredilmişti. Ayrıca halası Sittü'l-Ehl bint Osman da ilim tahsil etmişti. Zehebî, telif ettiği eserlerde babası ve halasından rivayette bulunduğunu aktarmıştır.[80] Annesinin babası olan Alemüddîn Sancâr ilimle uğraşmış bir zattı. Yine dayısı Ali İbnü'l-Alem ve teyzesinin eşi olan Ahmed b. Abdülğanî ilim tahsil etmiş, hadis rihleleri yapmış olup aynı zamanda Zehebî'nin kendilerinden ilim tahsil edip hadis rivayet ettiği aile fertlerindendir.[81] Zehebî'nin süt kardeşleri olan Dâvûd b. İbrahim ve Ali b. İbrahim fıkıh ve hadis alanında otorite olmuş iki büyük âlim olarak bilinirdi. İlmi seven ve değer veren bu aile ortamı Zehebî'nin de ilme yönelmesine vesile olmuştur. Zehebî aile içerisindeki bu kişilerin ilmî yeterliliklerinden ve ahlâkî şahsiyetlerinden ziyadesiyle istifade etmiştir.[82] İslâmî ilimler tahsiline on sekiz yaşlarında başlayan Zehebî henüz o yaşlarda kıraat ve hadis alanlarında önemli bir mesafe katetmişti.[83]

İslâm ilim geleneğinde bir ilim talebesi bulunduğu şehirdeki âlimlerden ilk eğitimini aldıktan sonra diğer şehirlerde meskûn hocalardan ilim tahsil etmek amacıyla rihle yapardı. Zehebî de âlimlerin yoğun olduğu bölgelere rihle yapmak için çok

[77] Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 77; Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 19.
[78] Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü,* 77.
[79] Altıkulaç, "Zehebî", 44/182.
[80] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh,* 1/70.
[81] Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü,* 79.
[82] eş-Şeyh, *el-Hâfız,* 33-34.
[83] Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 77; Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 20; eş-Şeyh, *el-Hâfız,* 47; Altıkulaç, "Zehebî", 44/184.

istekliydi ancak babası oğlunun başka bölgelere ilim tahsil etmek için gitmesini istemiyordu. Hatta bazı zamanlar onu bu isteğinden alıkoyuyordu. Zira Zehebî anne-babasının tek çocuğuydu. Bu sebeple babası onu her şeyden sakınır, çok sever ve ona bir şey olacağından korkardı. Zehebî bu yüzden rihlelerini sürekli erteler, babasının bu tavrına karşı gelmeyerek babasına itaat ederdi.[84] Zehebî eserinin çeşitli yerlerinde bu durumu anlatmıştır. Söz gelimi o, Abdurrahman b. Abdüllatîf el-Bağdâdî'nin hayatını ele alırken şunları ifade etmiştir: "Âli isnadın kendisinde son bulduğu bu âlimin yanına rihle yapamama nedenim babamın engel koymasıydı."[85]

Takriben yirmili yaşlara ulaştığında babası onun yapacağı rihlelere müsamaha gösterdi ve gerekli tüm desteği sağladı. Ancak babası yapacağı rihlelerin süresinin dört aydan fazla uzamaması hususunda oğluna şart koştu.[86] Rihle yapabilmek için bu şartı kabul eden Zehebî, yapmış olduğu tüm yolculuklarda bu süreyi göz önünde bulundurmuş hatta bu süre şartı dolayısıyla birçok defa hocanın yanında okurken kitabını yarıda bırakmak zorunda kaldığı bazen de bazı âlimlere gitmek istediği ancak vefat ettiği için gidemediği durumlar olmuştur.[87]

Birçok bölgeye rihle yapan Zehebî takriben kırk şehire gittiğini *Siyeru a'lam*'da İbnü'l-Mukri' Muhammed b. İbrahim b. Ali'nin tercemesini ele alırken şu sözlerinden anlamak mümkündür; "İbnü'l-Mukri' elli civarında şehirde hadis dinlemiştir. Ben de onun *Mu'cem*'inde gittiğim kırk şehirde işittiğim kırk hadisi seçtim." demiştir.[88]

1.3.1. Dımaşk İçerisindeki Rihleleri

Yaşadığı yer olması hasebiyle ilk olarak Dımaşk'ın meşhur âlim ve kurrâlarının yanına giderek onlardan ilim almaya başlayan Zehebî daha sonra Suriye,

[84] Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi li-ahlâki'r-râvî*, thk. Mahmud et-Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Meârîf, 1401/1981), 2/227; Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 24.
[85] Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 81; Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 24.
[86] eş-Şeyh, *el-Hâfiz*, 48.
[87] Bu konuyla alakalı Zehebî, *Muʿcemü'ş-şüyûh* eserinde Seyyide bint Mûsâ'nın hayatını anlatırken; "Ben onunla görüşmeyi, kendisinden ilim talep etmeyi çok istiyordum ancak Mısır'a geldiğimde vefat etmişti." demiştir. *Târîhü'l-İslâm*'da ise yine aynı kişiden bahsederken Mısır'a geldiğinde Seyyide bint Mûsâ'nın on beş gün önce vefat ettiğini ifade etmiştir. Bkz: Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/294; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 49.
[88] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1439/2018), 14/401.

Lübnan, Ürdün ve Filistin'de bulunan âlimlerin yanına gitti. Dımaşk'ta; Ahmed b. Abdurrahman el-Hüseynî (ö. 696/1297), Ebû Hafs Ömer b. Mün'im b. el-Kavvâs (ö. 698/1299), İsa b. Ahmed (ö. 698/1299), İsa b. Bereket (699/1300), Ebü'l-Hüseyin Ali b. Muhammed el-Yûnînî (ö. 701/1302), Muhammed b. Muhammed b. Süleym (ö. 705/1306), Süleyman b. Ebû Ömer (ö. 715/1316) ve daha birçok hocanın yanında eğitim görmüş ve onlardan rivayette bulunmuştur.[89] Dımaşk'ta Abdulhamîd b. Abdurrahîm b. eş-Şücâ'nın (ö. 724/1324) yanında İbn Arafe'nin cüz'ünü,[90] Ali b. Muhammed b. Ömer el-Ezdî'nin (ö. 729/1329) yanında *Muvâfakâtü'l-Muvattâ*'yı[91] Şihâbüddîn Ahmed b. Ebû Tâlib el-Haccâr'ın (ö. 730/1330) yanında ise *Sahihu'l-Buhârî*'yi,[92] okudu. Bunun yanı sıra; Yusuf b. Muhammed el-Hilâlî el-Hevrânî (ö. 710/1310),[93] Osman b. İbrahim el-Hımsî (ö. 710/1310),[94] Yusuf b. Ebû ez-Zühr ed-Dımaşkî (ö. 710/1310),[95] Ubâde b. Abdü'l-Ğinâ el-Harrânî (ö. 739/1339)[96] ve Takıyyüddin Ali b. Abdü'l-Kâfî es-Sübkî'den (ö. 756/1355) ilim öğrenmiş ve rivayette bulunmuştur.[97]

1.3.1.1.Zehebî'nin Dımaşk'a Yakın Bölgelere Rihleleri

Babasından rihle yapmak için izin aldığında ilk olarak yaşadığı bölgede bulunan âlimlerin ilminden faydalanmaya başladı. Bu sebeple kısa süre içerisinde birçok âlimi ziyaret etmiş ve onların halkalarından ilim öğrenmiştir.[98] Şimdi Zehebî'nin Dımaşk'a yakın bölgelere yapmış olduğu ilim yolculuklarını ve kimlerden ders aldığı aktarılacaktır.

Mizze: Ömer b. Balbân (ö. 742/1342)[99]

Kâsiyûn: İsmail b. Abdurrahman (ö. 700/1300) (İbn Münâdî olarak tanınmıştır.), Ebü'l-Fadl Ahmed b. Hibetullah b. Asâkir (ö. 699/1299), Muhammed b.

[89] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 24; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 49.
[90] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/350.
[91] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/49.
[92] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/118.
[93] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/393.
[94] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/431.
[95] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/397; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 48-49.
[96] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/316.
[97] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/34.
[98] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 58.
[99] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 49.

Ebû Asrûn et-Temîmî (ö. 682/1283), Zeynep bint Abdulbâkî es-Sâlihiyye (ö. 715/1315), Ümmü Abdullah Âişe bint Muhammed b. Müslim (ö. 736/1336)[100]

er-Rabve: Seleme b. Abdullah b. Nefisüddin el-Harrânî (ö. 736/1336)[101]

Cûber/Cevber: Muhammed b. Kâymâz el-Mukriu es-Sâlih (ö. 702/1302)[102]

Cisrîn: İbrahim b. Muhammed el-Emcedî (ö. 721/1321),[103] Muhammed b. Ebü'l-Hasan el-Ba'lebekkî (ö. 695/1296)[104]

Havran:[105] Abdü'l-Ğinâ b. Mansûr b. Ubâde el-Harânî (ö. 739/1339)[106]

Humus: Muhammed b. Mes'ud b. Eyyûb (ö. 705/1306) ve Ali b. Abdullah b. Yûsuf el-Kaysî es-Süveydî (ö. 721/1321)[107]

Hama: Fatıma bint Muhammed b. el-Hüseyin el-Ensariyye el-Hameviyye (ö. 705/1306),[108] Muhammed b. Yâkûb b. İlyas el-Hamevî (ö. 718/1318),[109] Abdulazîz b. Ömer b. Ebû Bekir el-Hamevî (ö. 720/1320),[110] Abdulazîz b. Muhammed b. Ahmed el-Halebî (ö. 721/1321)[111] (Hama kadılığını sürdürmekteydi) ve Hibetüllah b. Abdurrahim b. el-Bârizî (ö. 738/1338)[112]

Halep: Zehebî, Halep yolculuğuna h. 693 yılında babasıyla birlikte çıkmıştır.[113] Orada; Baybars b. Abdullah et-Türkî (ö. 705/1305),[114] Sunkur b. Abdullah ez-Zeynî (ö. 706/1306)[115] ve Halep kadısı olan Abdullah b. Muhammed b. Abdulkadir

---

[100] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 49.
[101] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 49.
[102] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/263.
[103] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/156; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 49.
[104] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/322; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 49.
[105] Havran: Havran, Güneybatı Suriye'de bulunan ve günümüzün Ürdün'ün kuzeybatı köşesine uzanan volkanik bir platodur. Batı da Golan Tepeleri'ni; Ürdün Rift Vadisi, Doğuda Jabal ad-Duruz bölgesini de içerir. Bkz: Ş. Tufan Buzpınar, "Havran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/539.
[106] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/316.
[107] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 50.
[108] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 50.
[109] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/302; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 50.
[110] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/399.
[111] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/400.
[112] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/356.
[113] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/47.
[114] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/193.
[115] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/276.

eş-Şâfiî (ö. 724/1324)[116] gibi hocalardan hadis dinlemiştir. Zehebî, hocası Sunkur hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "İlim için yanına gittim ve onun yanında rivayetlerimi arttırdım. O, dinin emirlerine hassasiyet gösteren, mürüvvet sahibi, akıllı ve çok iffetli bir insandı. Onun yanında ilim öğrenen her kim olursa olsun mutlaka onu över ve methederdi."[117] Zehebî, hocası Sunkur'ın yanında İbn Mâce'nin *Sünen*'ini okumuştur.[118] Ebû Fadl el-Acemî'nin oğulları olan Abdurrahman, İbrahim ve İsmail'de Zehebî'nin Halep'te eğitim aldığı hocalardandır.[119]

Ba'lebek:[120] Zehebî'nin Ba'lebek'e iki kez yolculuk yaptığı kaynaklarda yer almaktadır.[121] İlk yolculuğunu h. 693 yılında gerçekleştiren Zehebî bu yolculuğunda Kur'an'ın tamamını el-Muvaffik en-Nusaybî'nin (ö. 695/1296) yanında okumuş ve kıraatinin sağlamlaşmasını sağlamıştır.[122] İkinci yolculuğu h. 707 yılında yapmıştır.[123] Zehebî ilk yolculuğunda uzun bir süre kalmış ve bu sürenin yetmiş günden fazla olduğu ifade edilmektedir.[124] Burada; Muvaffaküddin Muhammed b. Ali b. Mübarek en-Nâsîbî (ö. 695/1296),[125] Tâceddin Abdülhâlik b. Abdüsselâm b. Saîd b. Ûlvân el-Ba'lebekkî (ö. 696/1296),[126] Zeynep bint Ömer ed-Dımaşkiyye (ö. 699/1299),[127] Abdullah b. Abdü'l-Ğinâ (ö. 700/1300),[128] İbrahim b. Ahmed b. Hâtim (ö. 712/1312),[129] Ahmed b. Yahya b. Tayy (ö. 718/1318),[130] Abdülvelî b. Abdurrahman (ö. 694/1295),[131] Ömer b. Yahya el-Ma'rî el-Ba'lebekkî (ö. 699/1300),[132] İsa b. Ebû Muhammed el-Attâr (ö. 704/1305),[133] Meryem bint Ahmed b. Hâtim (ö. 699/1300),[134]

---

[116] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/338.
[117] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 50.
[118] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 13/280.
[119] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 51.
[120] Ba'lebek: Ba'lebek (Baalbek), Anti Lübnan dağlarının batı eteğinde ve Bikâ vadisinin kuzeydoğusunda bulunan bir şehirdir. Bkz: İdris Bostan, "Ba'lebek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/9.
[121] Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 82.
[122] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 25.
[123] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 51.
[124] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 4/1500.
[125] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/324.
[126] Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 134.
[127] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/254.
[128] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/325.
[129] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/124.
[130] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/110.
[131] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/428.
[132] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/81.
[133] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/89.
[134] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/350.

Muhammed b. Abdülvelî el-Havlân (ö. 701/1302), Musa b. Abdülaziz'in (ö. 705/1306) yanında eğitim görmüş, farklı icâzetler almış ve birçok hadis rivayet etmiştir.[135]

Trablus: Muhammed el-Hameviyye (ö. 699/1300),[136] Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 700/1301)[137] İbrahim b. Bereket (İbn Kureşiyye ismi ile tanınmıştır.) (ö. 704/1305),[138] Muhammed b. Ebü'l-İz el-Bezzâr (ö. 707/1308),[139] Fatıma bint Nefîsüddin (ö. 716/1316),[140] Muhammed b. Ebü'l-Feth (ö. 720/1320)[141] ve Ali b. Muhammed b. Selmân b. Hemâîl (ö. 737/1337)[142]

1.3.2. Zehebî'nin Filistin Bölgesine Rihlesi

Zehebî, Dımaşk'tan yola çıkarak bulunduğu memleketteki hocaların halkalarına katıldı. Ardından Halep, Humus ve Hama şehirlerine gitti. Kıyı şeridinde bulunan Trablus ve Ba'lebek'e gidip oradaki âlimlerin halkalarına katılıp birçok hocadan hadis dinleme ve çeşitli kitapları okuma fırsatı bulmuştur. Daha sonra yol güzergahında bulunan Filistin'e gitmiştir. Şimdi Filistin'in bazı şehirlerinde ilim için ziyaret ettiği hocalar zikredilecektir;

Kudüs: Zeynep bint Ahmed b. Ömer el-Makdisiyye (ö. 722/1322)[143]

Nablus: Ali b. Abdurrahman b. Abdülmün'im el-Makdisî (ö. 702/1303)[144] ve İmâdüddin Abdülhâfız b. Bedrân en-Nâbulsî (ö. 698/1299)[145]

Remle:[146] Dâvûd b. İbrahim b. el-Attâr ed-Dımaşkî (Sütkardeşi) Dâvûd b. İbrahim aynı zamanda Zehebî ile birlikte Mısır'a ilim tahsil elde etmek için yolculuk yapmıştır.[147]

---

[135] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 25-26.
[136] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/281.
[137] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/211.
[138] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/131.
[139] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 53.
[140] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/113.
[141] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/213.
[142] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/41.
[143] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/248.
[144] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/32.
[145] Zehebî, *Tezkire*, 4/1483.
[146] Remle: Remle, I. Velîd zamanında (705-715), Cündi-Filistin valisi olan kardeşi Süleyman b. Abdülmelik tarafından Yafa Limanı'nı Kudüs'e bağlayan yolun içinden geçtiği Şefelah ovasında ve Kudüs'e yaklaşık 45 km. uzaklıkta kurulmuş bir şehirdir. Bkz: Sâmi es-Sakkâr, "Remle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/560.
[147] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 53.

Kerek: Abdulhamid b. Muhammed el-Makdisî (ö. 700/1301) Zehebî, hocası Abdulhamid b. Muhammed'in yanında *Sahîh-i Müslim*'in bir kısmını okumuştur.[148] Kâdılkudât Muhammed b. Süleyman b. Hamza el-Hanbelî (ö. 731/1332)[149] ve Ömer b. Ubeydullah b. Muhammed el-Makdisî (ö. 733/1334). Ömer b. Ubeydullah aynı zamanda Zehebî'ye hac yolculuğunda eşlik etmiştir.[150]

1.3.3. Mısır Bölgesine Yaptığı İlmî Yolculuklar

Şam bölgesine yakın olan yerlere ilim yolculuğuna çıkan Zehebî, Mısır'a iki farklı tarihlerde gelmiştir. Zehebî, Mısır'a ilk yolculuğunu h. 695'te yapmıştır. Nitekim o, *Muʿcemu'ş-şuyûh*'ta hocası Ümmü Muhammed Seyyide bint Musa'nın (695/1296) hayatını ele alırken; "Ümmü Muhammed ile görüşmek üzere Mısır'a doğru yola çıktım ancak ben henüz Filistin'de iken vefat haberini aldım. 695 yılının recep ayıydı.[151] *Târîhü'l-İslâm*'da ise Mısır'da olduğu tarihi şöyle ifade etmektedir; "Mısır'a Ümmü Muhammed ile görüşmek üzere geldiğimde tarih 6 Receb 695 idi. Benim geldiğim tarihten on gün evvel vefat etmişti."[152] Bu ifade Zehebî'nin 16 Receb 695 yılında Mısır'da olduğunu teyit etmektedir. Zehebî'ye bu yolculukta süt kardeşi Dâvûd b. İbrahim'in eşlik ettiği yukarıda zikredilmişti. Zehebî Mısır'a geldiğinde kendisinden hadis dinlediği ilk hocası Cemaleddin Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Halebî (ö. 696/1297) olmuştur.[153] Zehebî hocasıyla alakalı şu cümleleri kullanmıştır: "Mısır'da ilk hadisi onun yanında dinledim ve evinde konakladım. Onun hadis cüzlerinden istifade ettim."[154] Zehebî daha sonra Mısır'da bulunan Bilbîs şehrine geldi ve orada; Süleyman b. Dâvûd b. Süleyman'dan (ö. 697/1298) hadis dinledi.[155] Ebü'l-Meâlî Ahmed b. İshak b. Muhammed el-Aberkûhî (ö. 701/1302),[156] Ali b. Abdülğanî b. Fahreddin b. Teymiyye el-Harrânî (ö. 701/1302),[157] Takıyyüddin Ebü'l-Feth

---

[148] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/351.
[149] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/194; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 54.
[150] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/77.
[151] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/294.
[152] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-aʿlâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1414/1993), 52/256; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/409; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 55.
[153] Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 84.
[154] Zehebî, *Tezkire*, 4/184.
[155] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 57.
[156] Aberkûh: Aberkûh, İran'ın Yezd bölgesine yakın bir şehir. Bkz: Yâkût el-Hamevî, *M'ucemu'l-büldân*, 1/69.
[157] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/33.

Muhammed b. Ali (ö. 702/1302) (İbn Dakîk ismiyle meşhur olmuştur.)[158] gibi isimler de Zehebî'nin hadis dinlediği hocalardandır.

Mısır'da belli bir süreyi doldurduktan sonra babasıyla rihle konusundaki yaptığı anlaşma gereği dört aylık süre zarfını doldurmuştu. Bu sebeple tekrardan eve dönmek zorunda kalmıştı.[159] İkinci yolculuğunu ise h. 705 yılında gerçekleştirmiştir. Zehebî ikinci kez Mısır'a gelerek buradaki ilmî halkalara devam etmiştir.[160] Zehebî, Mısır'ın en büyük şehirlerinden olan İskenderiye'ye gelip burada iki ay kalarak birçok âlimin halkasına katılmıştır.[161] Zehebî'nin halkalarına devam ettiği hocalar arasında; Abdurrahman b. Abdülhalim ed-Dükkâlî'nin (ö. 695/1296) yanında Verş ve Hafs kıraatlerini okudu.[162] Zehebî; Ben, İbnü'z-Zâhirî, el-Mizzî, İbn Seyyidinnâs ve Birzâlî Sahnûn lakabıyla tanınan Abdurrahman b. Abdülhalim'in yanında hadis dinledik." demiştir.[163] Şerefeddin Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî (ö. 705/1306),[164] Yahya b. Ahmed b. Abdülaziz el-Cüzzâmî (ö. 705/1306). Zehebî, hocası el-Cüzzâmî'nin yanında kırâat-i seb'a dersleri almaya başlamış ancak el-Cüzzâmî'nin işitme sorunları nedeniyle yarıda bırakmak zorunda kalmıştır.[165] Ali b. Ebü'l-Abbas el-Mâlikî (ö. 709/1310), Muhammed b. Atâ b. Ebû Mansûr el-İskenderânî (ö. 712/1313),[166] Ahmed b. Ebû Bekr b. Tayy ez-Zübeyrî (ö. 720/1320)[167] ve İbrahim b. Ahmed b. Abdülmuhsin el-Hüseynî el-Ğarrâfî (ö. 738/1338)[168] gibi alimler bulunmaktadır.[169]

1.3.4. Zehebî'nin Hac Yolculuğu

Babasının vefatıyla (697/1298) birlikte memleketine dönen Zehebî babasının defin işlemlerini gerçekleştirdikten bir yıl sonra hac farizasını yerine getirmek için

[158] Selahaddin Halil b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefayât*, thk. Ahmed el-Arnavûd (Beyrut: Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 3/233.
[159] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 28.
[160] Altıkulaç, "Zehebî", 44/184.
[161] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 57.
[162] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/362.
[163] Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 52/260-261.
[164] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/424; Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 29; Ali Osman Ateş, "Dimyâtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/310.
[165] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/367; Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 29; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 58; Altıkulaç, "Zehebî", 44/182.
[166] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/232.
[167] es-Safedî, *el-Vâfî*, 6/168; Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/114.
[168] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/128.
[169] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 54-59.

yola çıktı.[170] Zehebî'nin hac yolculuk tarihini şu iki farklı ibareden anlamak mümkündür; "Abdullah b. Havlân (ö. 701/1302) bu hadisi Ravza'da (Medine) 698 yılında aktardı."[171] "698 yılında Mekke'de Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed'in (ö. 722/1322) yanında hadis dinledim."[172] ifadeleri Zehebî'nin h. 698 yılında hacda olduğunu göstermektedir. Zehebî hac yolculuğu için; "Şemsüddin el-Ayıntâbî bize hac emirliği yaptı." demiştir.[173] Zehebî'ye bu yolculuğunda öğrencileri ve arkadaşlarından Abdurrahman b. Ahmed el-Makdisî (ö. 725/1325),[174] Ömer b. Ubeydullah b. Ahmed el-Makdisî (ö. 733/1333)[175] ve Muhammed b. Abdülmuhsin (ö. 728/1328)[176] eşlik etmiştir.[177]

Mekke'ye geldiğinde hac menasiklerini yerine getirmenin yanı sıra ilim halkalarına da katılmaya gayret göstermiştir. O bölgede tanınan hocaların yanına giderek hadis dinlemiş ve onlardan rivayette bulunmuştur.[178] İlk olarak Radıyyüddin İbrahim b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî (ö. 722/1322)[179] ve onun kardeşi olan Ahmed b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî'den (ö. 714/1314)[180] hadis dinlemiştir.[181] Abdüsselam b. Abdülhâlik b. Ulvân'dan (ö. 703/1304) Arafat'ta hadis dinlemiştir.[182] Abdülğanî b. Mansûr b. Ubâbe el-Harrânî (ö. 739/1339),[183] Kutbüddin Abdülkerim b. Abdü'n-nur el-Halebî'den (ö. 735/1335) Mina'da *Cüz'ü Ğitrîf*'i dinlemiş ve Zehebî'ye kendi merviyyâtını yazmıştır.[184] Yahya b. Muhammed b. Ali el-Mekkî'de (ö. 707/1308)[185] ve Osman b. Muhammed b. Osman et-Tevrezî (ö. 713/1313)[186] Zehebî'nin Mekke'de hadis aldığı hocalar arasındadır.[187] Zehebî, Hicaz bölgesinde

[170] Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 52/67.
[171] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/228.
[172] Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 62.
[173] Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 52/67.
[174] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/354.
[175] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/77.
[176] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/225.
[177] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 59.
[178] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 31.
[179] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/151.
[180] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/84.
[181] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 60.
[182] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/392.
[183] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/316.
[184] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/412.
[185] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/374.
[186] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/437.
[187] Maʻrûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 87-88; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 60; Altıkulaç, "Zehebî", 44/183.

yalnızca Mekke'den değil Medine[188] ve Tâif'te bulunan âlimlerden de istifade etme imkânı bulmuştur. Orada bulunduğu süre zarfında bu bölgeleri dolaşarak birçok hocadan hadis dinlemiş ve rivayet etmiştir. Yapmış olduğu rihlelerin en büyük faydası ise farklı hocalarla bir araya gelip farklı üslup ve metotlar elde etmesidir.[189]

1.4.HOCALARI VE AKRANLARI

1.4.1. Hocaları

Yukarıda rihle yapmak üzere birçok bölgeye ilim tahsil etmek için yolculuk yapan Zehebî'nin nerelerde hangi hocaların halkasına katıldığıyla ilgili malumatlar verildi. Onun ilmî şahsiyetinin şekillenmesinde yaşadığı dönemdeki birçok âlimin halkasına katılarak eğitim görmesi önemli faktörler arasında sayılabilir. Zehebî gerek kendi yaşadığı bölgede gerekse yapmış olduğu ilim yolculukları vesilesiyle eğitim aldığı hoca listesini epeyce genişletmiştir. Onun hocalarının sayısı hakkında birkaç görüş ifade edilmiştir. Bir rivayette bu sayının bin üç yüz civarında[190] olduğu ifade edilmişken başka bir rivayette bin iki yüz civarında,[191] diğer bir rivayette ise bu sayının bin kırk olduğu söylenmiştir.[192] Bu konuda bazı âlimler herhangi bir rakam ifade etmeksizin binden fazla olduğunu ortaya koymuşlardır.[193]

Semâ veya icâzet yoluyla birçok hocadan hadis dinleyen ve rivayet eden Zehebî, yanına gittiği bu hocalarının tercemelerini telif ettiği bazı kitaplarında ele almıştır. Bu kitaplar içerisinde; *el-Muʿcemu'l-muhtas, el-İber, Zeylü'l-iber, Tezkiretü'l-huffâz* ve *Maʿrifetü'l-kurrâi'l-kibâr* gibi eserler yer almaktadır. Hatta bu hocalarını ele alan *Muʿcemu'ş-şuyûh* isimli müstakil bir eser kaleme almıştır. Ancak yinede hocalarının tamamını kapsamamaktadır. Çünkü kendisi hadis işittiği

---

[188] Zehebî Medine'de Ömer b. Abbas ed-Dımaşkî (ö. 700/1301) ve Muhammed b. Abdülveli el-Havlân'dan (ö. 701/1302) hadis dinlemiştir. Bkz: eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 60.

[189] Bununla birlikte Zehebî rihle yaparak senetlerin daha güvenilir kaynaklarına ulaşmış ve eserlerine aldığı hadisleri bu literatürde muteber kabul edilen "حكى لي", "قال لي", "سمعت", "اخبرني", "حدثني" vb. lafızlarla aktarmıştır. Bkz: eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 61.

[190] Zehebî, *el-İber fî haberi men ğaber* adlı eserine yazdığı zeyl'de bin üç yüz hocadan semâ ve icâzet yoluyla hadis aldığını ifade etmiştir. Bkz: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Züyûlü'l-İber*, thk. Muhammed es-Saîd Zağlûl (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405/1985), 148.

[191] Öğrencisi Ebü'l-Mehâsin Hüseynî (ö. 765/1364); *Zeylü Tezkiretü'l-huffâz*'da Zehebî'nin bin iki yüz hocadan ders aldığını ifade etmiştir. Bkz: Hüseynî, *Zeylü tezkire*, 22.

[192] Altıkulaç, "Zehebî", 44/184.

[193] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 72; Yılmaz, *Zehebî'nin Hadis Kültürü*, 17.

hocalarının çoğunu zikrederken icâzet yoluyla aldığı bazı hocalarını zikredemediğini şu sözleriyle ifade etmektedir; "Bu kitap karşılaştığım veya bana icâzat veren hocalarımı ele alan kitaptır. Ancak hepsini kapsamamaktadır. Nitekim bana icâzet vermiştir ancak ben şu an hatırlamıyorumdur. Ancak işittiğim hocaları biliyorum ve onları buraya aldım."[194]

Burada zikredilen hocaları Zehebî ile çok sıkı ilişkisi olan hocalar olması hasebiyle seçildi. Nitekim onun hayatına bakıldığında hemen hemen her alanda bu hocalarından birer iz görmek mümkündür. Zehebî'nin sayacağımız bu hocaları İslâmî ilimlerde eser telif etme, talebe yetiştirme ve hadis nakletme noktasında çaba sarfetmiş isimlerdir. Ayrıca Zehebî, *Siyeru aʿlâm*'ında bu âlimlerin görüşlerinden, rivayetlerinden ve eserlerinden birçok defa iktibasta bulunmuştur. Bu başlıkta Zehebî'nin hocalarının tamamının zikredilmesi konuyu uzun tutacağından yalnızca onun üzerinde etki bırakmış hocalarından birkaç tanesi zikredilecektir.

1. İbrahim b. Dâvûd b. Zâfir el-Fâdilî (ö. 692/1293): H. 622 yılında doğan el-Fâdilî birçok alanda yetkinliğe sahip bir âlim olarak bilinmektedir. Zehebî onun yanında Kur'an'ın üçte birini yedi kıraatle okuduğunu ifade etmiştir.[195] Zehebî, Sehâvî'nin (ö. 643/1245) *Şerhü'ş-Şâtıbiyye*'sinin bir kısmını ve *Nuniyyetü's-Sehâvî*'yi el-Fâdilî'nin yanında okumuştur.[196] Aynı zamanda kendisinden birçok eserin icâzetini alan Zehebî onun ders halkalarından istifade ettiğini ve birçok meselede onun görüşlerine başvurduğunu söylemiştir.[197] el-Fâdilî h. 692 yılında vefat etmiştir.[198]

2. Abdurrahman b. Abdülhalim Sahnûn (ö. 695/1296): Tam adı Abdurrahman b. Abdülhalim ed-Dükkâlî el-Mâlikî'dir. Lakabı ise Sahnûn'dur.[199] H. 616 yılında dünyaya gelmiş H. 695 yılında İskenderiye'de vefat etmiştir.[200] Hadis, fıkıh ve nahiv alanlarıyla meşgul olmuş âlim, zâhid ve takva sahibi bir zattı.[201] Zehebî

[194] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/12.
[195] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 75.
[196] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/135.
[197] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/135.
[198] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/135.
[199] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 77.
[200] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/362.
[201] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/362.

hocası Sahnûn'un yanında on bir günlük bir süre zarfında Verş ve Hafs kıraatleri üzerine hatimler yapmıştır.[202]

3. İbnü'z-Zâhirî (ö. 696/1297): Tam adı Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Kaymâz el-Halebî'dir. Künyesi Ebü'l-Abbas'tır. Ancak İbn ez-Zâhirî ismiyle meşhur olmuştur.[203] H. 626 yılında Halep'te doğmuştur. Zâhirî, ilk olarak Halep ve civarında bulunan âlimlerden hadis dinlemiş daha sonra Dımaşk, Humus, Mısır, Mekke, Medine, İskenderiye ve Anadolu'da bulunan Mardin ve Harran'a da ilim yolculuğu yapmıştır.[204] Zehebî onun Hanefî fıkhına vâkıf olduğunu, kırâat-i seb'a'yı bildiğini ve onun gibisiyle çok nadir karşılaştığını ifade etmiştir.[205] Zâhirî, birçok ilimle meşgul olmuş ancak ömrünün son dönemlerinde yalnızca hadis ilmiyle uğraşmıştır.[206] Zehebî, Mısır'ın el-Maks denilen semtindeki zaviyesinde onu ziyaret etmiş ve cüzlerinden istifade ettiğini ifade etmiştir.[207] Zâhirî h. 696 yılında 70 yaşında iken vefat etmiştir.[208]

4. İbn Ferh el-İşbîlî (ö. 699/1300): Tam adı Ahmed b. Ferh b. Ahmed el-Lahmî el-İşbîlî'dir. H. 625 yılında İşbîliye'de[209] doğmuştur. Mısır ve Dımaşk'ta hadis dinlemiştir. Muhaddis olmasının yanında fıkıhta da ehil biriydi. Nitekim Dımaşk camisinde hadis ve fıkıh okuttuğu halkaları mevcuttu. Zehebî, hocası el-İşbîlî'nin halkalarına katıldığını, hadis dinlediğini ve rivayette bulunduğunu aktarmış ve kendisinden övgü ile bahsetmiştir.[210] El-İşbîlî hadis lakapları alanında *"el-Kasîdetü'l-ğarâmiyye"* ismiyle bir metin kaleme almıştır.[211]

5. Ebü'l-Fadl İbn Asâkir (ö. 699/1300): Tam adı Ahmed b. Hibetüllah b. Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Asâkir'dir.[212] H. 614 yılında doğan İbn Asâkir, Ebü'l-Fadl künyesiyle tanınmış, lakabı ise eş-Şeyhü'r-Reis'tir.[213] Zehebî onun

---

[202] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/362.
[203] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/93.
[204] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/93-94.
[205] Zehebî, *Züyûlü'l-İber*, 1/93.
[206] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 74.
[207] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 74.
[208] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/94.
[209] İşbîliye: İşbîliye, İspanya'nın güneyinde Endülüs bölgesinde yaklaşık beş asır İslâm hâkimiyetinde kalan ve günümüzde Sevilla adıyla anılan şehir. Bkz: Câsim el-Ubûdî, "İşbiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/428.
[210] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/82.
[211] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 72.
[212] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/107.
[213] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 74.

yanında İmam Mâlik'in Ebû Mus'ab ez-Zührî (ö. 242/857) rivayetiyle gelen *el-Muvatta*'sını, Hasan b. Süfyân en-Nesevî'nin (ö. 303/916) *el-Erbaûn*'u, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Mihrân'ın (ö. 381/991)[214] kıraât-i aşere üzerine yazılmış *el-Ğaye* eserlerini okumuş ve ondan birçok hadis dinlemiştir.[215] Ebü'l-Fadl h. 699 yılında vefat etmiştir.[216]

6. Ahmed b. İshâk el-Aberkûhî (ö. 701/1302): Tam adı Ahmed b. İshâk b. Muhammed b. el-Müeyyid Ebü'l-Meâlî'dir. H. 615 yılında Aberkûh'ta doğmuştur. Kendisi el-Aberkûhî nisbesiyle tanınmıştır.[217] Nisbesi Isbahan'ın bir kasabası olan Aberkûh'a dayanmaktadır.[218] Ahmed b. İshâk, âlim, zâhid ve muhaddis kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Eğitime ilk olarak kendi köyünde başlamış, ardından Şîrâz, Bağdat, Musul, Harran, Dımaşk, Kudüs ve Mısır'da devam etmiştir. Zehebî el-Aberkûhî'nin yanında iki cüz dinlemiştir.[219] Ahmed b. İshâk, hac görevini ifa etmek üzere Mekke'ye gitmiş ve orada h. 701'de vefat etmiştir.[220]

7. Ebü'l-Hüseyin el-Yûnînî (ö. 701/1302): Tam adı Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. İsa el-Yûnînî'dir. Künyesi Ebü'l-Hüseyin'dir. Yûnîn ise Ba'lebek'e bağlı bir köydür.[221] H. 621 yılında dünyaya gelmiştir.[222] İlk eğitimine babası Muhammed el-Yûnînî'nin yanında başlamıştır. Hadis ve fıkıh alanında söz sahibi olan el-Yûnînî birçok âlimden ders almış ve çok sayıda talebeye ders vermiştir.[223] Onun en önemli çalışması *Sahîh-i Buhârî*'ye yapmış olduğu istinsah ve tashihi olduğunu söylemek mümkündür.[224] Yûnînî, Dımaşk ve Mısır'a ilmî yolculuklar yapmış; özellikle sürekli gittiği Dımaşk'ta birçok kişi onun halkasına katılarak hadis dinlemiştir. Yûnînî bu yolculukları esnasında elde ettiği kitaplardan Ba'lebek'te bir kütüphane kurmuştur. Zehebî, Ba'lebek'e gittiğinde iki ay gibi bir süre

[214] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 14/406.
[215] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 75.
[216] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/107; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 75.
[217] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/37.
[218] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 72.
[219] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 73.
[220] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/37-38.
[221] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 79.
[222] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/40.
[223] Fatma Kızıl, "Yûnînî, Ali b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2013), 43/596.
[224] Kızıl, "Yûnînî", 43/595.

zarfında bu kütüphaneden istifade ettiğini aktarmıştır.[225] İbnü'l-Lebbân (ö. 749/1349) ve el-Mizzî Yûnînî'nin en gözde öğrencilerindendir. Yûnînî, h. 668'de gittiği Dımaşk'ta nahiv âlimi olan İbn Mâlik'in ve birçok dil âliminin katıldığı bir mecliste *Sahîh-i Buhârî* nüshasını yetmiş bir celsede okuyup nakletmiştir.[226] Zehebî hocası Yunînî'nin yanında Ramhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddissü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâʿî* eserini okumuştur.[227] Yunînî, Ba'lebek'e kitaplarını getirdikten sonra aklı sorunlu birisi tarafından bıçaklanmış birkaç gün sonra h. 701 yılında vefat etmiştir.[228]

8. İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1303): Tam adı Takıyyûddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî'dir. H. 625 yılında anne ve babası hacca giderken Hicaz bölgesinde yer alan Yenbu sahilinde seyir halinde bulunan bir gemi içerisinde doğdu.[229] Künyesi Ebü'l-Feth'tir. Ancak İbn Dakîkul'îd ismiyle meşhur olmuştur.[230] Babası Kâbe'de tavaf ederken oğlunu da yanına alarak ilmiyle âmil bir insan olması için dua etmiştir.[231] İbn Dakîkul'îd eğitimine ilk olarak memleketi olan Mısır'ın Kûs şehrinde babasının yanında başladı. Babasının tedrisatı altında Mâlikî fıkhını ve hadis okudu.[232] İbnü'l-Cümeyzî (ö. 649/1251), İbn Revâc (ö. 648/1250), Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî (ö. 656/1258) gibi âlimlerin yanında hadis dinledi. Önceki zamanlarda Mâlikî mezhebine bağlı olan İbn Dakîkul'îd, daha sonra Şâfiî mezhebini benimsemiştir.[233] Zehebî, hocası İbn Dakîkul'îd hakkında övgü ile bahsetmiş ve ondan yirmi hadis dinlemiştir.[234] Zehebî, İbn Dakîkul'îd'in yanına geldiğinde Zehebî'yi ricâl ile alakalı bazı sorularla imtihan etmiştir.[235] İbn Dakîkul'îd h. 702 yılında Kahire'de vefat etmiştir.[236]

---

[225] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/40.
[226] M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 183.
[227] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 79.
[228] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/40.
[229] Ahmet Özel, "İbn Dakîkul'îd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/407.
[230] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 10/164.
[231] es-Sübkî, *Tabakât*, 9/208.
[232] İbn Hacer, *ed-Dürer*, 1/262.
[233] Özel, "İbn Dakîkul'îd", 19/408.
[234] Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 270.
[235] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 81.
[236] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *el-İber fî haberi men ğaber*, thk. Selâhaddin Müneccid (Kuveyt: Dâru Turâsi'l-Arabî, 1379/1960), 6/270.

9. el-Hâfız ed-Dimyâtî (ö. 705/1306): Tam adı Abdü'l-Mü'min b. Halef b. Ebü'l-Hasan ed-Dimyâtî'dir. H. 613 yılında Mısır'ın Dimyât köyünde dünyaya gelmiştir.[237] İlk zamanlarda fıkıh ilmiyle uğraşan Dimyâtî daha sonra hadis alanına yönelmiştir.[238] Hadis dinlemek üzere İskenderiye, Mısır, Şam, Irak, el-Cezire, Mekke ve Medine'ye yolculuk yapmıştır.[239] Gittiği bölgelerde âli ve nâzil isnadları yazmıştır. 1250'ye yakın hocanın halkasına katılmış ve hadis dinlemiştir.[240] Zehebî, ed-Dimyâtî'nin yanında *es-Serâciyyâtü'l-hamse*, *Kitâbü'l-hayl* ve *Kitâbü's-saletü'l-vustâ* eserlerini okumuştur.[241]

10. Muhammed b. Ebü'l-Feth el-Ba'lebekî (ö. 709/1310): H. 645 yılında dünyaya gelen Muhammed b. Ebü'l-Feth nahiv alanındaki yetkinliğiyle bilinmektedir.[242] Dımaşk'ta Hanbelî fıkhını en iyi bilen âlimlerin başında gelmektedir.[243] Muhammed el-Yûnînî ve İbn Abdü'd-Daîm'den hadis dinlemiştir. Zehebî nahiv ve Hanbelî fıkhı noktasında kendisinden önemli eserler okuduğunu ifade etmiştir. H. 709 yılında Kahire'de vefat etmiştir.[244]

11. Burhaneddin el-Fezârî (ö. 729/1329): Tam adı İbrahim b. Abdurrahman b. İbrahim b. Sibâ el-Fezârî ed-Dımaşkî'dir.[245] H. 660 yılında Dımaşk'ta dünyaya gelen el-Fezârî[246] usulü'l-fıkh ve nahiv alanında önemli bir yetkinliğe sahiptir. İlk eğitimine babasının yanında başlamıştır. Hadis alanında birçok öğrenci onun halkalarına katılmış ve hadis dinlemiştir.[247] Zehebî, Tâceddin es-Sübkî ve Muhammed b. Câbir el-Vâdîâşî kendisinden icâzet almış önemli âlimlerdendir.[248] Zehebî, hocası el-Fezârî'nin yanında İbn Abdüddâim'in *el-Meşîha*'sını okumuştur.[249] H. 729 yılının cemâziyelevvel ayının cuma gecesinde yetmiş yaşında vefat etmiştir.[250]

---

[237] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/424.
[238] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 76.
[239] Ateş, "Dimyâtî", 9/311.
[240] Zehebî, *Tezkire*, 4/163.
[241] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 76.
[242] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/325.
[243] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 81.
[244] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/325.
[245] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 76.
[246] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/138.
[247] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/138-139.
[248] Hasan Güleç, "Fezârî, İbrâhim b. Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/540.
[249] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 76.
[250] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/139.

12. Ebü'l-Abbas el-Haccâr (ö. 730/1330): Tam adı Ahmed b. Ebû Tâlib b. Ni'me'dir. Künyesi Ebü'l-Abbas ve bu isimle anılmıştır.[251] Hadis alanında büyük yetkinliğe sahip olan Ebü'l-Abbas kendisine senedi karıştırılmış bir hadis söylendiğinde hadisin okunduğu şekliyle değil de olması gerektiği gibi aktardığı rivayet edilmektedir.[252] Zehebî, onun huzurunda *Sahîh-i Buhârî*'yi h. 720 yılında Kefrebatnâ'da okumuştur.[253] Ebü'l-Abbas h. 730 yılında vefat etmiştir.[254]

Yapılan bu ilim yolculukları süresince Zehebî, çevresinde ilim halkası oluşturan hocaların derslerine katılmış ve ilimlerinden istifade etmiştir. Bu halkalar genel ekseriyetle mescitlerde toplanır namaz vakitleri haricinde ilgili hoca dersini gerçekleştirirdi. Zehebî, sayıları erkek hocalarının seviyesine ulaşmasa da kadın hocalardan da hadis dinlemiştir. Şimdi ise bu kadın hocalarından hem hadis alanındaki yetkinlik hem de talebe ağının genişliği yönünden ön plana çıkan beş tanesi ele alınacaktır.

1. Hatice bint Yûsuf b. Ğanîme (ö. 699/1300): H. 626 yılında Dımaşk'ta dünyaya gelmiş âlim bir kadındı. İbn el-Lettî (ö. 635/1238), Ebû Nâsır eş-Şîrâzî (ö. 635/1238) ve İbn el-Mukîr'den (ö. 643/1246) hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuştur. Zehebî bulunduğu çevrede ilim noktasında ondan daha üstünü olmadığını ifade etmiştir. Zehebî hocası Hatice bint Yûsuf'un yanında hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuştur.[255] H. 699 yılında vefat etmiştir.[256]

2. Hediye bint Abdülhamid b. Muhammed b. Sa'd el-Makdisiyye (ö. 699/1300): âlim, sâliha ve tevazu sahibi bir insandı. İbn Zübeydî'den *Sahîh-i-Buhârî*'yi rivayet etmiştir. Zehebî onun yanında Ebü'l-Cehm'in nüshasını ve *es-Sülesiyyât*'ını okumuştur.[257] H. 699 yılında Kâsiyûn'da vefat etmiştir.[258]

3. Fâtıma bint İbrahim b. Mahmud b. Cevher el-Batâihî el-Ba'lebekî (ö. 711/1311): H. 625 yılında Ba'lebek'te dünyaya gelmiştir. Saliha ve ibadete düşkün bir insandı. Hadis ilmiyle meşgul olmuş İbn ez-Zübeydî'den (ö. 651/1253) *Sahîh-i-*

[251] İbn Hacer, *ed-Dürer*, 2/123.
[252] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 74.
[253] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/119.
[254] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/119.
[255] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/234.
[256] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/234.
[257] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 84.
[258] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/362.

Buhârî'yi rivayet etmiş, Mahmud b. el-Husayrî'den (ö. 636/1238) de *Sahîh-i Müslim*'i dinlemiştir.[259] Zehebî, onun yanında hadis dinlediğini ifade etmiş ve hocalarının hayatından bahsettiği *Muʿcemü'ş-şüyûh* adlı eserinde onun hayatına da yer vermiştir.[260] Fâtıma bint İbrahim h. 711 yılında vefat etmiştir.[261]

4. Hediye bint Ali b. Asker el-Bağdadiyye (ö. 712/1312): H. 626 yılında dünyaya gelmiştir. ez-Zübeydî, İbn el-Letî ve el-Hemedânî'den hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuştur. Ömrünün sonlarında Kudüs'e gitmiş ve orada yaşamaya başlamıştır. Zehebî, Kefrebatnâ'da hocası Hediye bint Ali b. Asker'in yanında *Süneni'd-Dârimî*'yi okumuştur.[262] H. 712 yılında vefat etmiştir.[263]

5. Zeynep bint Ahmed b. Ömer b. Ebû Bekir b. Şükr el-Makdisiyye (ö. 722/1322): H. 628 yılında Kâsiyûn'da dünyaya geldi. Mısır ve Medine'ye ilim yolculuğunda bulunmuştur.[264] Zehebî, Kudüs'e gittiği zaman ondan hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuştur.[265] H. 722 yılında vefat etmiştir.[266]

1.4.2. Akranları[267]

Memlük idaresi altında bulunan bu dönemde çok önemli âlimlerin yaşadığı bilinmektedir. Yine o dönemde ilim meclisleri oldukça fazla olması itibarıyla hangi hocanın nerede hangi dersleri verdiği ilim ehlinin gündeminde olan bir durumdu. Kibir ve gurur yapmayan herkes ırk, mezhep ve yaş farkı gözetmeksizin herkesin ders halkasına gider veya o âlimin yanında özel bir kitap okuyabilmekteydi. Zehebî de yalnızca kendisinden yaşça büyük ve ilim olarak üstün olan hocalarından ilim almakla yetinmemiş, yaşıtlarından da olabildiğince istifade etmiştir. Aynı şekilde onun yaşıtları da Zehebî'nin ilminden faydalanmışlardır. Özellikle bazı yaşıtları Zehebî'nin gerek ilmî gerek siyasî ve içtimaî karakterinin oluşmasında etkili olmuşlardır.[268] Bu başlık

[259] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/103.
[260] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/103.
[261] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 83.
[262] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/362.
[263] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 84.
[264] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 83.
[265] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/248.
[266] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/248.
[267] Bu başlık altında yer alan âlimler her ne kadar Zehebî'ye hocalık yapmışlarsa da çağdaş olmaları hasebiyle böyle bir başlık açılmıştır. Çünkü Zehebî'nin ilmî karakterinin oluşmasında bu hocaların büyük bir etkisi olduğu daha önceki dipnotlarda aktarılmıştı.
[268] Bazı kaynaklarda on dört yaşlarında iken ilim halkalarına katıldığı bazılarında ise on beş olduğu ancak genel anlamda on sekiz yaşında hadis tahsiline başlayan Zehebî'nin hadis ilmine yönelmesinde

altında Zehebî'nin yaşadığı dönemde ona hem arkadaşlık hem de hocalık eden bazı şahsiyetlerden bahsedilecektir.

1. Şeyhülislâm İbn Teymiyye (ö. 728/1328)

Tam adı Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Teymiyye el-Harrânî'dir.[269] Künyesi Ebü'l-Abbas'tır. Nisbesi ise doğduğu yer olan Harran'a dayanmaktadır. H. 621 yılının Rebiülevvel ayında Harran'da mütedeyyin bir ailede dünyaya gelmiştir.[270] Lakabı olan Teymiyye; Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalîm ismiyle bilinen dedesinden gelmektedir.[271] O dönemde Moğolların yaptığı saldırılar neticesinde babası Abdülhalîm daha güvenilir bir yer olan Dımaşk'a yerleşti.[272] İbn Teymiyye ilk eğitimine babasının yanında başlamıştır. Ailesinde ilimle uğraşan isimler var olduğundan o da erken yaşlarda hadis dinlemeye başlamıştır.[273] İbn Teymiyye, Harran'dan Dımaşk'a yerleştikten sonra ilim halkalarına katılmaya başlamıştır. Katıldığı bu halkalarda İbn Abdüddâim'in (ö. 668/1269) yanında o dönemde en çok okutulan hadis cüzlerinden olan *Cüz'ü İbn Arefe*'yi okumuştur.[274] İbn Teymiyye'nin Dımaşk'ta kısa bir süre içerisinde tanınmasındaki en önemli faktör hiç şüphesiz babası

---

el-Birzâlî'nin "Senin yazın muhaddislerin yazısına benziyor" diyerek hattına olan övgüsü etkili olmuştur. Kendisinden "itkan sahibi, hüccet, şeyhimiz, dostumuz, Şam muhaddisi, asrın tarihçisi" diye bahsettiği Birzâlî'den h. 694'te ilim tahsil etmeye başladı. Zehebî'nin hadis tahsil etmeye başlamasından sonra el-Mizzî, İbn Teymiyye ve el-Birzâlî ile kurmuş olduğu ve hayatı boyunca devam eden yakın ilişki dikkat çekmektedir. Zehebî bu âlimler içerisinde yaş itibariyle en küçüğü olması hasebiyle bu âlimlerle arkadaşlık kurduğu gibi hoca-talebe ilişkisi içerisinde de bulundu. İlmî kişiliğinin oluşumunda her bir arkadaşının etkisi olmakla birlikte, "Rüknülyemânî ile Makâm-ı İbrâhim arasında yemin etmem istenilse yemin ederim ki ilimde onun gibisini görmedim, kendisi de bir benzerini görmemiştir" ifadelerini kullandığı İbn Teymiyye'nin, Zehebî'nin üzerindeki etkisinin diğer arkadaşlarına nazaran çok daha fazla olduğunda şüphe yoktur. Ancak Zehebî, İbn Teymiyye'ye olan hayranlığına rağmen gerektiğinde onu eleştirmekten geri kalmamış, birçok görüşünü eleştirip bazı noktalarda hata ettiğini henüz hayatta iken kendisine bildirmiştir. Ayrıca bu hususta kaynağı ihtilaflı olan en-Nasîhatü'z-Zehebiyye li'bn Teymiyye adıyla bir de risâle kaleme alındığı söylenmektedir. Öte yandan İbn Teymiyye ile yakınlığı ona bazı sıkıntılar da yaşatmıştır. Nitekim fıkıhta Şâfiî olmasına karşılık Hanbelî akaidini benimsediği ileri sürülerek birçok Eş'arî âlim tarafından eleştiriye tabi tutulmuş, arkadaşı el-Mizzî'nin 742'de vefatı üzerine boşalan Dârülhadîsi'l-Eşrefiyye hocalığına getirilmesi söz konusu olduğunda Eş'arî olmadığı gerekçesiyle bu göreve tayini Şâfiîler tarafından engellenmiştir. Bkz: Altıkulaç, "Zehebî", 44/182.

[269] Muhammed Abdurrahman el-Humeys, *Şerhü'r-risaleti't-Tedmüriyye* (Riyad: Dâru Atlâsi'l-Hadrâ, 1425/2004), 11.

[270] Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *el-Mesâil ve'l-ecvibe*, thk. Abdü Ukkâşe Hüseyin (Kahire: el-Fârûkü'l-Hadîsiyye, 1425/2004), 237.

[271] Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 15/468.

[272] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 86.

[273] es-Safedî, *el-Vâfî*, 7/11.

[274] Nagihan Emiroğlu, *Türk (Bahri) Memlükler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2019), 132.

ve dedesinin[275] ilmî otoriteleridir. Zira babası Abdülhalîm b. Abdüsselâm Dımaşk'a geldikten sonra kendisine ilmî birikiminden ötürü, Sükkeriyye Dârülhadisi'nde hadis hocalığı görevi verilmiştir. İbn Teymiyye, babasının vefatından bir yıl sonra Sükkeriyye Dârülhadisi'nde hocalık makamına getirilmiştir.[276] Bu da onun ilmî yetkinliğinin ne denli olduğunun kanıtıdır. Birçok ilimde söz sahibi olan İbn Teymiyye birçok âlimden ders alıp hadis dinlemiş ve yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir.[277] Çağdaşları tarafından bazı konulardaki düşüncelerine reddiyeler yazılmış ve tenkit edilmiştir.[278] Zehebî, onun ilmine, şahsiyetine, cesaret ve hafızasına hayran kaldığını ve onun gibisine rastlamadığını ifade etmiştir.[279] Zehebî, İbn Teymiyye'nin yanında *Cüz'ü İbn Arefe*'yi okumuştur.[280] İbn Teymiyye h. 728 yılında Dımaşk'ta hapiste iken vefat etmiştir.[281]

2. İbn Seyyidünnâs (ö. 734/1334)

Tam adı Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed'dir.[282] Lakabı Fethuddîn, künyesi Ebü'l-Feth nisbesi ise el-Ya'merî'dir. Ancak İbn Seyyidünnâs diye tanınmıştır.[283] H. 671 yılının zilkade ayında Kahire'de dünyaya gelmiştir.[284] İbn Seyyidünnâs'ın ailesi Endülüs asıllı idi. Hıristiyanlar o bölgeleri ele geçirince Müslümanlar kendi bölgelerini terk etmek zorunda kalmıştır. İbn Seyyidünnâs'ın dedesi Muhammed b. Ahmed, Cezayir'in Bicâye köyüne yerleşmiş, babası da bir süre Bicâye medreselerinde hocalık yapmış ve ardından Kahire'ye yerleşmiştir.[285] Babası Kahire'ye geldikten sonra ilminin şöhretinden dolayı İbn Dakîkul'îd'in ardından Kâmiliyye Dârülhadisi'ne[286] hoca olarak atanmıştır. Babası, İbn Seyyidünnâs'ı henüz

[275] Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 14/728.
[276] Ferhat Koca, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/392.
[277] el-Humeys, *Şerhü'r-risale*, 15.
[278] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 87.
[279] Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 25.
[280] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 87.
[281] Koca, "İbn Teymiyye", 20/398.
[282] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Muʿcemü'l-muhaddisîn*, thk. Rûhî Abdurrahman es-Sûfî (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993), 171.
[283] M. Yaşar Kandemir, "İbn Seyyidünnâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/316.
[284] es-Safedî, *el-Vâfî*, 1/220.
[285] Abdurrahim Arslan, *İbn Seyyidinnâs ve 'Uyûnü'l-Eser* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 58.
[286] Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed Makrîzî, *el-Mevâizü ve'l-İ'tibaru bi'z-Zikri'l-Hitati* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), 2/334.

beş yaşlarında iken gittiği ilim meclislerine götürmüştür.[287] Zehebî onun hadis alanında tashih, illet, tasnif vb. konularda mahir olduğunu ifade etmiştir.[288] Zehebî *el-Mu'cemu'l-muhtas*'ında İbn Seyyidünnâs'ın meclisine katılıp rivayetlerini dinlediğini ve kendisine merviyyâtının icâzetini verdiğini söylemiştir.[289] İbn Seyyidünnâs h.734 yılında vefat etmiştir.[290]

3. Ebü'l-Haccâc el-Mizzî (ö. 742/1342)

Tam adı Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf'dur. el-Kudâî, el-Kelbî ve ed-Dımaşkî nisbesiyle de anılmıştır.[291] H. 654 yılında Halep'te dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda iken ailesiyle beraber Dımaşk'ın Mizze köyüne yerleştiğinden dolayı el-Mizzî olarak tanınmıştır.[292] Mizzî bu köyde yetişmiş ve daha küçük yaşlarda iken Kur'an'ı ezberlemiştir. Bir müddet Şâfiî fıkhını okuduktan sonra hadis ilmine yönelmiştir.[293] Ahmed b. Selâme'den *Hilyetü'l-evliyâ* eseri başta olmak üzere birçok eseri okudu. Hadis alanında ilmî birikim elde etmek için Kudüs, Humus, Hama, Ba'lebek, Mekke, Medine, Kahire, İskenderiye gibi şehirlere rihleler yaparak İbnü's-Sâbûnî (ö. 680/1282), Zevâvî (ö. 681/1282), İbn Hallikân (ö. 681/1282), İbn Kudâme (ö. 682/1283), İbn Hamdân (ö. 695/1295), el-Yûnînî, İbn Dakîkul'îd, Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî ve Muhammed b. Ahmed el-Kastallânî (ö. 923/1517) gibi âlimlerin halkalarına katılarak hadis dinledi.[294] Başladığı bu ilim yolculuklarında *Kütüb-i Sitte*, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*, Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Muʿcemü'l-kebîr*, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ* ve *Delâilü'n-nübüvve* gibi eserlerini okudu.[295] Zehebî onun hakkında: "Eğer onun *Tehzîbü'l-Kemâl* isimli eserine baksanız onun hıfz noktasındaki konumunu görürsünüz. Nitekim ben bu

[287] Kandemir, "İbn Seyyidünnâs", 20/317.
[288] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 91.
[289] Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 261.
[290] Kandemir, "İbn Seyyidünnâs", 20/317; Arslan, *İbn Seyyidinnâs*, 67.
[291] Zehebî, *Tezkire*, 1/276; es-Sübkî, *Tabakât*, 3/74; Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/389; Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 35.
[292] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 85.
[293] M. Yaşar Kandemir, "Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/220.
[294] Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Meğâvî, *Mevsûatü mevakifü's-selef* (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1428/2007), 8/192.
[295] Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Mücahid ed-Dımaşkî İbn Nasırüddin, *er-Reddü'l-vâfir*, thk. Züheyr eş-Şâvîş (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1393/1973), 129-130.

hususta onun gibisini görmedim."[296] demiştir. Zehebî onun yanında *Sahîh-i Buhârî*'nin tamamını okumuştur.[297] Mizzî, h. 742'de Dımaşk'ta iken veba salgınına yakalanmış ve birkaç gün sonra vefat etmiştir. Mizzî'nin cenaze namazını öğrencisi Takıyyüddin es-Sübkî kıldırmış ve ardından Mekâbirüssûfiyye'de İbn Teymiyye'nin medfun olduğu yerin batı yönüne defnedilmiştir.[298]

4. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350)

Tam adı Muhammed Ebû Bekir b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî'dir. İbn Kayyim el-Cevziyye ismiyle meşhur olmuştur.[299] Künyesi Ebû Abdullah, lakabı ise Şemsüddîn'dir.[300] H. 691 yılında Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir.[301] Müfessir, fakih, muhaddis, mütekellim, mutasavvıf olan İbn Kayyim birçok alanda otorite olmuştur.[302] İlk eğitimine babasının yanında başlayan İbn Kayyim, Arap dili ve belâgatını Muhammed b. Ebü'l-Feth el-Ba'lebekkî (ö. 709/1310) ve Mecdüddîn Ebû Bekir b. Muhammed et-Tûnisî'nin (ö. 718/1318) yanında, Safiyyüddîn el-Hindî'nin (ö. 715/1315) yanında ise kelâm ve akaid okumuştur.[303] Hanbelî fıkhını Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin yanında okuyan İbn Kayyim hocası İbn Teymiyye'nin birçok telifatını yanında okuma fırsatı bulmuştur.[304] İbn Kayyim, Sadriyye medresesinde hocalık yapması hasebiyle birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bu öğrenciler içerisinde, vefatından sonra aynı medresede hocalık yapan oğulları Cemâleddîn Abdullah ve Burhâneddîn İbrahim ile Zeynüddîn İbn Receb (ö. 795/1393) ve ünlü müfessir ve tarihçi Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373) yer almaktadır.[305] Bunun yanı sıra Zehebî ve Takıyyüddîn es-Sübkî gibi akranlarıyla da ilmi ders ortamları oluşturarak bu isimlerden istifade etmiştir.[306] Zehebî kendisi için; "Benimle birlikte birçok âlimin yanında ders dinlemiş

---

[296] Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 299.
[297] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 85.
[298] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/390; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/191; İbn Nasırüddin, *er-Red*, 130; Kandemir, "Mizzî", 30/221.
[299] Âdil Nüveyhid, *Muʿcemü'l-müfessirîn* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü Nüveyhid, 1409/1988), 2/503.
[300] H. Yunus Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/109.
[301] el-Meğâvî, *Mevsûat*, 8/293.
[302] Ahmed b. İbrahim b. Hammad b. Muhammed Abdullah b. İsa, *Tevdihü'l-mekâsid* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1406/1985), 1/5.
[303] el-Meğâvî, *Mevsûat*, 8/294.
[304] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 91; Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", 20/110.
[305] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 91.
[306] Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", 20/112.

ve bu ilmi tüm çevresine yaymıştır." İbn Kayyim, 751 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.[307]

5. Takıyyüddin es-Sübkî (ö. 756/1355)

Tam adı Ali b. Abdülkâfî b. Ali b. Temmâm'dır.[308] Künyesi Ebü'l-Hasan nisbesi ise Sübkî'dir.[309] Sübkî, h. 683 yılında Mısır'ın Menûfiye kasabasının Sübkülabîd köyünde doğmuştur.[310] Sübkî, eğitimine ilk olarak babası ve o dönemin tanınmış âlimlerin yanında başlamıştır.[311] Sübkî, hafız olup hadis, tefsir, fıkıh, nahiv, kıraat, beyan, cedel, münazara ve daha birçok alanda kendini ispatlamış donanımlı bir âlimdir.[312] Sübkî, yaşadığı dönem ve bölge itibariyle ilmin en parlak olduğu zamanlarda yaşadığından dolayı birçok tanınmış hocanın halkasına katılma fırsatı bulmuştur.[313] Onun yüzlerce hocasının olduğu kaynaklarda geçmektedir. Ders aldığı hocalardan bazıları şunlardır; Şihâb b. Ali el-Muhsinî (ö. 699/1300), Dimyâtî, Alemüddin el-Irâkî (ö. 704/1305), Seyfeddin el-Bağdâdî (ö. 705/1305), Takıyyüddin İbnü's-Sâiğ (ö. 708/1308), İbnü'r-Rifʿa (ö. 710/1310), el-Bâcî (ö. 714/1315), İbn Selîm es-Süveydî (ö. 716/1316) ve Zehebî.[314] Sübkî, hadis dinlemek üzere İskenderiye, Dımaşk, Mekke ve Medine'ye yolculuk yapmıştır.[315] Zehebî ile akran olması hasebiyle aralarında hoca-talebe ilişkisi de bulunmuştur. Nitekim bu hususta Zehebî; "Ben Sübkî'den o da benden hadis dinledi." demiştir.[316] Sübkî, h. 756 yılında yetmiş üç yaşında iken vefat etmiştir.[317]

1.5. ÖĞRENCİLERİ

Ulemâ, ilmî tahsilini belli bir seviyeye getirene kadar hocalarının ders halkalarına katılmaya devam eder. Yeterli ilmî seviyeye geldikten sonra ve artık

---

[307] Cemaleddin Muhammed es-Seyyid, *İbn Kayyim el-Cevziyye ve cuhûduhu fî hidmeti's-seneti'n-nebeviyye ve ulûmihe* (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1424/2004), 1/131.
[308] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/34.
[309] Bilal Aybakan, "Sübkî, Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/14.
[310] es-Sübkî, *Tabakât*, 10/144; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 89; Aybakan, "Sübkî", 38/14; Emiroğlu, *Memlükler Döneminde Hadis*, 165.
[311] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/34.
[312] es-Sübkî, *Tabakât*, 10/145.
[313] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 2/35.
[314] Aybakan, "Sübkî", 38/14.
[315] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 87.
[316] Zehebî, *el-Muʾcemü'l-muhtas*, 166.
[317] Zehebî, *Muʿcem*, 116.

asrında yaşayan âlimler vefat edince hocalık konumuna geçip tedrisat işini yüklenirler. Bu âlimlerden bir tanesi de Zehebî'dir. Birçok âlimin ders halkasına katılıp ilim tahsil etmenin yanı sıra yüzlerce öğrenciyi yetiştirerek mezun ettiği ifade edilmiştir.[318] Bu durum Zehebî'nin iyi bir âlim olduğunun yanı sıra iyi bir eğitici olduğu gerçeğini de gözler önüne sermesi açısından önem arz etmektedir. Zehebî'nin İslâmî ilimlerin birçoğunda yetkin olmasının yanında onu önemli yapan bir başka özelliği de iyi bir eğitmende bulunan vasıfları kendisinde bulundurmasıdır. Zira onun güzel ahlaklı, takva sahibi, güler yüzlü, mütevazı, cömert, kanaatkâr ve daha birçok güzel haslete sahip olması onun yüzlerce sayıda öğrenci yetiştirmesine vesile olmuştur. Zehebî'nin yetiştirmiş olduğu öğrencilerin bir kısmını zikretmek hem konunun bütünlüğünü sağlayacak hem de konunun uzamasını engelleyecektir.

1. Ahmed b. Muhammed el-Allâî el-Harrânî (ö. 745/1344): H. 702 yılında dünyaya gelen el-Harrânî Hanbelî fakihi ve mezhebinin önde gelen isimlerinden biriydi. Harrânî; takva, zühd, âbid, ilme yönelen vb. vasıfları kendisinde barındıran bir âlimdi. Birçok âlimin yanında hadis dinlemiş ve yazmıştır. Hadis ve usûlü'l-fıkh alanında yetkinliğe ulaşmıştır. Zehebî'den hadis dinleyen el-Harrânî aynı zamanda *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* eserini de onun yanında okumuştur.[319] el-Harrânî h. 745 yılında vefat etmiştir.[320]

2. es-Safedî (ö. 764/1363): Tam adı Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh'dır. H. 696 yılında Filistin'in Safed şehrinde doğan Safedî doğduğu yere nispetle bu ismi almıştır.[321] Safedî, eğitimine ilk olarak Safed şehrinde hadis başta olmak üzere İslâmî ilimlerle başlar. Eğitimini daha ileri seviyeye taşımak için o dönemin en önemli ilim şehri olan Şam'a gitmeye karar verir. Şam'a geldikten sonra Takıyyüddîn İbn Teymiyye, İbn Cemâa, Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338), el-Mizzî, İbn Kesîr, Takıyyüddîn es-Sübkî, Birzâlî, Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî ve Zehebî'nin ders halkalarına katılmış ve birçok alanda ilim tahsil etme fırsatı bulmuştur.[322] Hocaları,

---

[318] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 320.
[319] Zehebî, *Muʿcem*, 35; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 328.
[320] Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 35.
[321] Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed b. el-İmâd Ebü'l-Fellâh, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri min zeheb*, thk. Mahmud el-Arnavûd (Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1406/1986), 1/64; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 331; İsmail Durmuş, "Safedî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/447.
[322] Ömer Rıza el-Kehhâle, *Mu'cem'ül-müellifin* (Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1376/1957), 4/114; Sultan Turunç, *Safedî'nin (ö. 764/1363) Tarih Anlayışı* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 8.

Safedî'deki kabiliyeti görünce Şam'da bulunan medreselerde hadis, belâgat vb. alanlarda ders vermesini talep etmişlerdir. Babasının devlet adamlığı vasfı nedeniyle Safedî de bazı kurumlarda resmi vazifeler üstlenmiştir. Ancak bu görevleri kendisini ilimle meşgul olmaktan alıkoyduğu için bırakmış tekrardan ilim sahasına yönelmiştir.[323] Birçok talebe yetiştiren Safedî aynı zamanda farklı alanlarda eserler kaleme almıştır. Hocası Zehebî, *el-Muʿcemü'l-muhtas* eserinde onun için "el-İmâm, el-âlim, el-edîb, el-belîğü'l-ekmel" ifadelerini kullanmıştır.[324] Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*'ında hocası Zehebî için: "Onun yanında hadisleri dinledim ve topladım. Tasnif ettiği birçok eseri yanında okudum."[325] ifadelerini kullanmıştır. Hüseynî vefat edene kadar ilim tahsili için gittiği Şam'da kalmış, h. 764 yılının şevval ayında vefat etmiştir.[326]

3. Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî (ö. 765/1364): Tam adı Şemsüddîn Muhammed b Ali el-Hasan'dır. Hüseynî, h. 715 yılında Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir.[327] Yaşadığı bölgenin ilmî açıdan önemli bir konumda olması Hüseynî'nin ilmî kişiliğinin oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Hüseynî; İbn Cemâa, Mizzî ve Zehebî gibi âlimlerin ders halkalarına katılmış ve onlardan hadis dinlemiştir.[328] Hüseynî daha sonra Mısır'a gelmiş ve burada Ebü'l-Feth Sadreddin Muhammed el-Meydûmî'nin (ö. 754/1353) halkasına katılmıştır. Dımaşk'ta birçok âlimin yanında ders alan ve Dârü'l-Hadîsi'l-Bahâiyye'de hocalık görevine getirilen Hüseynî'nin yazı yazma konusunda yetenekli olduğu aktarılmaktadır. İbn Hacer (ö. 852/1449), Zehebî'nin telif etmiş olduğu *el-İber* isimli eseri Hüseynî'nin beş gün içinde yazdığını ifade etmektedir.[329]

---

[323] İbn Hacer, *ed-Dürer*, 2/208; Durmuş, "Safedî", 35/448; Turunç, *Safedî*, 8.
[324] Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 91.
[325] es-Safedî, *el-Vâfî*, 2/115.
[326] Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî es-Sübkî, *Muʿcemü'ş-şüyûh*, thk. Beşşâr Avvâd Maʿruf (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1425/2004), 178; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 331; Durmuş, "Safedî", 35/448.
[327] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403/1982), 537; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 331; Tayyar Altıkulaç, "Hüseynî, Ebü'l-Mehâsin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/22; Enes Boztepeli, *Ebu'l-Mehâsin el-Hüseynî (765/1364) ve "Kitâbü't tezkire bi–Ma'rifeti Ricâli"l-Kütübi'l-Aşere" Adlı Eseri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 15.
[328] Hüseynî, *Zeylü tezkire*, 3; Altıkulaç, "Hüseynî", 19/22.
[329] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 331.

Hüseynî, Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz* ve *el-İber*'ine zeyl yazmıştır.[330] Hüseynî, h. 765 yılının Ramazan ayında Dımaşk'ta vefat etmiş ve Sâlihiye kasabasına defnedilmiştir.[331]

4. el-Makdisî (ö. 765/1364): Tam adı Ahmed b. Muhammed b. İbrahim'dir.[332] Lakabı Şihâbüddîn'dir, ancak el-Makdisî ismiyle meşhur olmuştur. H. 714 yılında dünyaya gelmiş ve h. 765 yılında vefat etmiştir.[333] Birçok âlimden icâzet alan Makdisî Zehebî'nin yanında hadis dinlemiş ve ondan rivayette bulunmuş, aynı zamanda İbn Mâce'nin *es-Sünen* adlı eserini Zehebî'nin yanında okumuştur.[334] Zeki, çalışkan, ilmi seven ve sağlam bir hafızaya sahip olan Makdisî birçok şehre rihleler yapmıştır.[335] Aynı zamanda Zehebî'nin görev yaptığı Tenkiziyye[336] medresesinde hocalık yapmıştır.

5. Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1370): H. 727 yılında Mısır'ın Kahire kentinde doğan es-Sübkî, İbnü's-Sübkî ismiyle de bilinir.[337] Bazı kaynaklar onun 728 veya 729'da doğmuş olduğunu ileri sürmüş olsa da kendi teliflerinde eğitimiyle alakalı vermiş olduğu bilgilere göre 728 yılını doğrulamaktadır.[338] İlk eğitimine babası Takıyyüddin es-Sübkî'nin yanında başlayan Sübkî, küçük yaşlarda iken Kur'an'ı ezberlemiştir. Babası, Şam kâdılkudâtlığına[339] tayin edildikten sonra ailece Dımaşk'a gelmiş ve oraya yerleşmişlerdir.[340] Dımaşk'a gelen Sübkî burada birçok âlimin ders halkasına katılmış ve icâzet almıştır.[341] Bilinen hocaları içerisinde Zehebî, Mizzî,

---

[330] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 331; Altıkulaç, "Hüseynî", 19/23.
[331] Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 13/596; el-Kehhâle, *Mu'cem'ül-müellifin*, 307; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 331; Altıkulaç, "Hüseynî", 19/22; Boztepeli, *Ebu'l-Mehâsin*, 22.
[332] Hüseynî, *Zeylü tezkire*, 18.
[333] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*, 1/83.
[334] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 328.
[335] Zehebî, *Muʿcem*, 33.
[336] Tenkiziyye Medresesi: Tenkiziyye Medresesi, Memlük devleti emirlerinden Seyfüddîn Tenkiz en-Nâsırî tarafından Filistin'in Kudüs şehrinde inşa edilmiştir. İsrail, 1967 yılında Filistin devletini işgal ettikten sonra bu medreseyi zorla ele geçirerek içerisini dizayn ederek iki ayrı havra'ya dönüştürmüştür.Bkz:https://qudsinfo.com/photos/#/image/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AF%D8%B1%D8%B3%D8%A9%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%86%D9%83%D8%B2%D9%8A%D8%A9 (SET: 14 Mayıs 2023)
[337] Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, *Muʿîdü'n-niʿam ve mübîdü'n-nikam* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-Kutübi's-Sekâfiyyeti, 1407/1986), 7; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 329; Bilal Aybakan, "Sübkî, Tâceddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/11.
[338] Aybakan, "Sübkî, Tâceddin", 38/11.
[339] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/172.
[340] Ebü'l-Fellâh, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1/66.
[341] es-Sübkî, *Muʿîdü'n-niʿam*, 7.

Zeynüddîn İbn Teymiyye (ö. 747/1346), Ebû Hayyân el-Endülüsî (ö. 745/1344), Bedrüddîn İbn Cemâa ve İbn Seyyidünnâs yer almıştır.[342] Hadis, fıkıh, tarih, fıkıh usulü ve Arap dili ve belâgatı alanlarında söz sahibi olmuştur.[343] Kabiliyeti, zekâsı ve gayreti sayesinde henüz on sekiz yaşlarında iken fetva verme yetkisine sahip olmuştur. Dımaşk'ta birçok medresede hocalık yapan Sübkî yüzlerce talebe yetiştirmiş ve birçok alanda eserler kaleme almıştır. Zehebî'nin ilminden büyük ölçüde etkilenmiş ve yazdığı eserlerin en önemlilerini okumuş ve bazı noktalarda onu eleştirmiştir. Sübkî hocası Zehebî'den bahsederken: "Şeyhimiz, önderimiz, âlimimiz vb." ifadeler kullanarak ondan birçok konuda alıntı yapmıştır. Sübkî h. 771 yılında Dımaşk'ta veba hastalığından vefat etmiştir.[344]

6. İbn Kesîr (ö. 774/1373): Tam adı İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî'dir. H. 701 yılında Busrâ'nın Micdel köyünde dünyaya gelmiştir. İbn Kesîr, daha çok künyesi olan Ebü'l-Fidâ ismiyle meşhur olmuştur.[345] Babası vefat ettiği zaman üç yaşlarında olan İbn Kesîr'e abisi Kemâleddin Abdülvehhâb sahip çıkmış ve ilk eğitimini de abisinin yanında almıştır.[346] İbn Kesîr küçük yaşlardan itibaren ilimle meşgul olmuş ve birçok âlimden hadis dinlemiştir. İbn Teymiyye, Zehebî, Fezârî[347] ve Mizzî; İbn Kesîr'in hocaları arasında yer almaktadır.[348] İbn Kesîr, hocası Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl* eserini baştan sona okumuştur. Ayrıca Mizzî'nin kızıyla evlenmiştir.[349] Memlükler döneminde yaşayan İbn Kesîr hem devlet yönetimi hem de halk ile iyi bir iletişime sahipti. Bu sebeple birçok kurumda görev almıştır.[350] İbn Kesîr h. 774'te Dımaşk'ta vefat etti. İbn

---

[342] Ebü'l-Fellâh, *Şezerâtü'z-zeheb*, 1/66; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 329; Aybakan, "Sübkî, Tâceddin", 38/11.
[343] Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd Âlûsî, *Gayetü'l-Emânî fî'r-reddî ale'n-nabhânî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1422/2001), 2/96.
[344] İbn Hacer, *ed-Dürer*, 3/197; Hüseynî, *Zeylü tezkire*, 25; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 329; Aybakan, "Sübkî, Tâceddin", 38/12.
[345] Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm* (Beyrut: Dâru Tayyibe, 1420/1999), 1/12; Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/132; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 329.
[346] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/12.
[347] Burada bahsedilen Fezârî; İbrahim b. Abdurrahman el-Fezarî'dir. Aynı isimde meşhur olan Ebû İshak el-Fezâri ise muhaddis ve fakih olup h. 188 yılında vefat etmiştir. Bkz: Hasan Güleç, "Ebû İshak Fezârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/539.
[348] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 329.
[349] Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirun* (Kahire: Mektebetü'l-Vehbiyye, 1433/2012), 1/173.
[350] Özaydın, "İbn Kesîr", 20/135.

Kesîr, yapmış olduğu vasiyet gereğince Dımaşk'ta Bâbünnasr'ın dışında bulunan Mekâbirüssûfiyye'de medfun olan hocası İbn Teymiyye'nin yanına defnedilmiştir.[351]

7. Bedrüddîn Muhammed b. Cemâa (ö. 790/1388): Bürhâneddîn b. el-Cemâa ismiyle meşhur olan bu âlim h. 725 yılında dünyaya gelmiştir.[352] Küçük yaştan itibaren babasının teşvik ve destekleriyle ilim halkalarına katılmaya başlamış ve hadis dinlemiştir. Genç yaşlarda iken babasının da yürütmüş olduğu kâdılkudâtlık görevine Mısır ve Şam'da başlamıştır.[353] İbn Cemâa, yaşadığı dönemde çevresi tarafından "Hatiplerin hatibi, şeyhlerin şeyhi, fıkıh taifesinin büyüğü ve zamanının ileri geleni" vb. isimlerle anılmıştır.[354] Küçük yaşlarda iken hadis dinlemeye başlayan İbn Cemâa Mısır ve Şam diyarındaki hocalardan hadis dinlemiştir. Zehebî ve el-Mizzî'nin talebeliğini de yapan İbn Cemâa bu iki şahsiyetten birçok hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuştur.[355] İbn Cemâa h. 790 yılında vefat etmiştir.[356]

1.6. TARİHÇİLİĞİ VE TARİH İLMİNE KATKISI

Moğol ve Haçlıların Mısır ve Şam bölgesine yaptıkları saldırılar ve istilalar sonucunda bu bölgelerde bulunan kütüphanelerde yer alan kitapların birçoğu yakılmış, tahrip edilmiş veya kendi bölgelerine götürülmüştür.[357] Memlük hükümdarları bu durumun düzelmesi ve tekrardan eski birikimin toparlanabilmesi için ciddi adımlar atmışlardır. Devlet yönetimi ve ulemâ sınıfı ortak bir çalışma içerisinde birlikte hareket ederek toplumun kaynak hafızasını tekrardan ihya etme yoluna gittiler.[358] Geçmiş asırlardan bu yana âlimler birçok dönemde yöneticilerle birlikte hareket etme veya resmî bir görev almaktan geri durmuşlardır. Hatta hadis ilminde umerânın kapısından ayrılmayan âlimlerin cerh edilmesine[359] kadar giden bu durum Memlükler'de farklı bir

---

[351] Nureddin Muhammed Itr el-Halebî, *Ulûmü'l-Kur'ani'l-Kerîm* (Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1417/1996), 81; eş-Şeyh, *el-Hâfiz*, 329; Özaydın, "İbn Kesîr", 20/134.
[352] Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 57.
[353] es-Safedî, *el-Vâfî*, 18/342.
[354] Şemsüddin Muhammed b. Ali Tolon, *Kudâtü Dımaşk*, thk. Selâhaddin Müneccid (Dımaşk: Mecmaü'l-İlmi'l-Arabî, 1375/1956), 75.
[355] Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 57.
[356] Cemil Akpınar, "Bedreddin İbn Cemâa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/390.
[357] Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire* (Mısır: Vizâratu's-Sikâfe, 1383/1963), 7/50-51.
[358] en-Nedvî, *Ricâlü'l-fikr*, 2/450.
[359] Mehmet Yaşar Kandemir, *Hadis Karşıtları Ne Yapmak İstiyor?* (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2020), 145; Fuat İstemi, *Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 35.

boyut hali almıştır. Aksi takdirde yok edilen tarihi geçmişin telafisi mümkün olmayacaktı.[360] Bu durum hem umerâ hem de ulemâ tarafından farkında olunan bir gerçeklikti. Bu sebeple ortak bir payda etrafında toplanıp tahrip edilen kaynakların; o dönemin farklı alanlarda yetkin olan âlimlerinin yoğun çalışması ile bir cihetten tahribata uğramayıp âlimlerin ellerinde var olan kaynakların istinsah edilerek çoğaltılması diğer bir cihetten ise hadis ve başka ilim dallarında yer alan tarih rivayetlerin yazılıp bir araya getirilmesi ile olmuştur.[361] Bu konuda Memlük idarecilerinin vermiş olduğu ciddi destek ve âlimlerin fedakarlığı göz ardı edilemez.

Tarihte Müslüman devletler ülke sınırlarının genişlemesi için farklı fetih politikaları geliştirme yoluna gitmişlerdir. Bu gerek askerî gerek iktisadî gerekse de diplomasi yönden olsun her daim ülke gündeminin en önemli konuları içerisinde olmuştur.[362] Devletler bu konulara ağırlık verdiğinden kimi zaman ilmî faaliyetleri ihmal edebilmişlerdir. Her iki yöne ağırlık veren ve bu anlamda başarılı olan devletler ve hanedanlar da olmuştur. Ancak o devletlerin geçmiş tarihi okunduğunda ilmî alanlardaki gelişme ve başarılar çoğunlukla âlimlerin bireysel tutumları neticesinde olmuştur. Burada Emevîler döneminde Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Abbasîlerde Me'mûn (ö. 218/833) dönemi istisna edilirse bunların haricinde devletin ilmî politikasının bu denli düzenli olduğu görülmemiştir. İlmî faaliyetlerin sistemli ve istikrarlı bir şekilde ülke politikasında önemli gündem maddeleri içerisine alınması Memlükler döneminde başlamıştır. Bunun en önemli sebebi ise yukarıda bahsedilen Moğol-Haçlı istilasının varlığı gösterilebilir.[363]

O dönemde yaşayan âlimlerden olan Zehebî tarih alanında yaptığı çalışmalarla kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır.[364] O dönemdeki ilim çevresinde; rivayetlerin bir araya getirilmesi, işlenmesi ve aktarılmasında göstermiş hassasiyet ve titiz çalışmasıyla bilinen Zehebî, küçük yaşlardan itibaren daha çok tarih ve hadis alanında

[360] Abdurrahman Caner, "Moğol İstilâsında Fukahanın Tavrı -Bağdat ve Şam Özelinde-", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (30 Haziran 2021), 103.
[361] Fatih Yahya Ayaz, "Memlükler Döneminin (648-923/1250-1517) Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 16/2 (30 Aralık 2016), 2.
[362] Yüksel Arslantaş, "Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri", *BELLETEN* 67/250 (01 Aralık 2003), 783.
[363] İbrahim Kalın, *Barbar, Modern, Medeni* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 211-212.
[364] Altıkulaç, "Zehebî", 44/184; Atmaca, *Memlûkler Dönemi'nde Halep'te Eğitim-öğretim*, 309.

kendini geliştirmiş ve bu alanda önemli eserler telif etmiştir.[365] Zehebî'nin ilmî birikimi ve fikirleri akranları ve kendisinden sonra gelenlerle kıyaslandığında ilmî şahsiyetinin ön plana çıkması kaçınılmaz olur. Nitekim o, bu birikimi elde edebilmek için uzun yıllarını vermiştir. Yukarıda birçok şehre rihle yaptığı belirtilmişti. Küçük yaşlardan itibaren daha çok hadis alanında hizmet veren Zehebî tarihi birikimi elde etmek için birçok eseri okuma fırsatı bulmuştur.[366] Henüz küçük yaşlardayken meğâzi, siyer-i nebi, kronoloji esas alınarak yazılmış genel tarih kitapları, halifeler tarihi, ensâb ve ahbâr kitapları, mahalli tarih kitapları, ricâl kitapları, mu'cem ve terâcim vb. alanlarda onlarca kitabı mütalaa etmiştir.[367] Zehebî'nin bu yönünü okuduğu bu eserlere yaptığı muhtasarlardan görmekteyiz. Zira onun yapmış olduğu ihtisarlar İslâm ilim geleneğinde itibar edilen ihtisarlardandır. O, bazı ihtisarları tehzib etmiş, bazılarını ise tasnif etmiştir.

Yaptığı rihlelerde farklı ilim dallarında yazılan önemli eserleri âlimlerin riyasetinde okuma fırsatı bulan Zehebî, okuduğu hacimli kitapların muhtasarlarını yaparak kitapların telifi esnasında gözden kaçan eksikliklerini tespit etme imkânı buldu. O, okuduğu tüm kitaplarını ihtisar ettikten sonra genel bir çerçeve içerisinde tekrar ele alarak eserlerin olgunlaşmasını sağladı. Eserlerine aldığı râvi ve rivayetlerin sıhhati hakkında değerlendirmede bulunup bunları hadis ilmindeki en önemli metotlardan olan cerh ve ta'dil yönünden de ele aldı.[368] Nitekim bu üslubu yakalayan Zehebî yapmış olduğu ihtisar ve telifatlarla cerh ve ta'dil ehli içerisinde itibar edilen önemli âlimlerden oldu ve bu özelliğiyle dönemi içerisinde meşhur oldu.[369]

Yazdığı eserlere genel olarak bakıldığında tarih alanında daha fazla eser kaleme aldığını görmek mümkündür. Bu eserleri kaleme alırken büyük bir bilgi birikimi elde ettikten sonra telife başlamıştır. Tarih alanında yazdığı ve en hacimli eseri olan *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm*'ı yazmaya başlamadan önce İbn İshak'ın (ö. 151/768) *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Seyf b. Ömer'in (ö. 180/796)

[365] İsmail Pırlanta, *Zehebî* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2022), 104.
[366] es-Safedî, *el-Vâfî*, 2/120.
[367] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 145.
[368] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Mîzânü'l-iʿtidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicavî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1383/1963), 1/406.
[369] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn ʿAbdurraḥmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvâme (Medine: Darü'l-Minhâc, 1437/2016), 5/542-543.

Kitâbü'r-Ridde ve'l-fütûh, Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *Kitâbü't-Târîhi'l-kebîr,* Heysem b. Adî'nin (ö. 207/823) *Târîhu'l-Heysem*, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ,* Yahya b. Maîn (ö. 233/848) *el-Cerh ve't-Ta'dil*, İbn Âiz'in (ö. 233/847) *el-Meğâzî,* Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Kitâbü't-Târîh*, Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854-55) *et-Târîh* ve *et-Tabakât,* Mufaddal b. Gassan el-Ğullâbî'nin (ö. 240/854-55) *et-Târîh*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'i, Ebû Hafs el-Fellâs'ın (ö. 249/864) *et-Târîh*, İbnü'l-Müsennâ'nın (ö. 252/866) *et-Târîh*, Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-Kebîr*, Zübeyr b. Bekkâr'ın (ö. 256/870) Kitâbü'n-Neseb, Ya'kub el-Fesevî'nin (ö. 277/890) *el-Ma'rife ve't-târîh*, İbn Ebû Hayseme'nin (ö. 279/892-93) *et-Târîhu'l-Kebîr* eserinin bir kısmı, Ebû Zür'a ed-Dımaşkî'nin (ö. 281/894) *et-Târîh,* Taberî'nin (ö. 310/923) *Târihü'l-Ümem ve'l-mülûk*, İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-Ta'dil*, İbnü'l-Faradî'nin (ö. 403/1013) *Târîhü'l-ulemâ ve'l-Endülüs,* Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Delâ'ilü'n-nübüvve*, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târîh*, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 654/1256) *Mir'âtü'z-zamân* eserlerini mütalaâ ederek geniş bir malzeme havzası oluşturmuştur. Zehebî'nin bu kadar geniş ve ayrıntılı eserleri okuyup incelemesi onun hem tarihi sevdiğini hem de bir eser ortaya koymadan önce titiz bir araştırma hazırlığının olması gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte Zehebî'nin *Târihü'l-İslâm* için yaptığı bu hazırlık neticesinde elde ettiği malzemeleri kaleme aldığı diğer tarih eserleri için de kullandığını söylemek ihtimal dahilindedir. Hatta ricâl alanında yazdığı eserlerde de kullandığını söylemek mümkündür. Çünkü o, yazdığı eserlerin ekseriyetini biyografi esaslı kaleme aldığı için ricâl eserlerinde de bu bilgilerden istifade etmiştir diye düşünülebilir.

Memlük döneminde devlet idaresi ile ulemânın özellikle tarih alanına yönelmesi tahrip edilen kitapların tekrardan ortaya çıkmasını sağladı. Zehebî, bu durumun oluşması için büyük bir mesai harcamış ve önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Bu çaba ve özverisini tarih alanına kazandırdığı telifatlar ve ihtisar ettiği eserlerden görmek mümkündür. Nitekim Zehebî'nin tarih ilmine katkısı ise büyük oranda tarih ilminde teorik bir perspektif ortaya koymaktan ziyade dönemin şartları gereği eser üretmek üzerinden olduğu ifade edilmelidir. Bu noktada Zehebî; Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhü Bağdâd*'ı, İbn Yunus'un (ö. 347/958) *Târîhü Mısır*, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) *Târîhü Nîsâbûr*, İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu medîneti Dımaşk*, İbn Hallikân'nın (681/1282) *Vefayâtü'l-A'yân*, Ebû Şâme el-

Makdisî'nin (ö. 665/1267) *Kitâbü'r-ravzateyn*, Kutbüddin Yûnînî'nin (ö. 726/1326) *Zeylü Mir'âti'z-zamân*, isimli kitapların muhtasarlarını tarih alanına kazandırmıştır. Ayrıca İbnü'l-Esîr'e (ö. 630/1233) ait *Üsdü'l-ğâbe* ve Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-kemâl fî ma'rifeti'r-ricâl* adlı ricâl alanında yazılan kitapları da ihtisar etmiştir. Zehebî bunların haricinde en-Nisâbûrî'nin *Kitâbü'l-künâ* adlı eserini alfabetik olarak tekrardan düzenlemiştir. Zehebî, es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1176) neseb ilmine dair yazdığı *Kitâbü'l-ensâb* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhü Bağdâd*'ına yazmış olduğu zeyli de tarih alanına kazandırdığı nadide eserler arasında yer alır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Zehebî hadis ve tarih alanındaki birikimini mezcederek yazdığı tarih kitaplarında muhaddis kimliğini yansıtmayı başarabilmiştir. Eserlerinden yola çıkılarak onun tarihçi kimliğinin oluşmasında, hadis ilmiyle iştigal olmasının etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. O, hadis ile tarih ilmini birleştirerek bir bakıma muhaddis-müverrih (tarihçi) prototipini de yaygınlaştırmıştır. Bu husus; Zehebî'nin yazdığı tabakât, terâcim, ricâl ve muhtasarlarda net bir biçimde görülmektedir. Ricâl ve terâcim ilimlerinde bu denli başarılı olmasındaki en önemli etkenlerden bir tanesi de râvilerin zabtlarını bilip onları düzenli bir biçimde işlemesinden kaynaklıdır. Nitekim çalışmalarındaki bu üslup ve takip ettiği metodun özellikle bu hususları kapsaması Zehebî'nin tarih alanındaki şöhretini arttırmış ve eserlerinin önemli başvuru kaynakları içerisinde olmasını sağlamıştır.

1.7. ZEHEBÎ'NİN ÜSTLENDİĞİ GÖREVLER

İlk olarak 4. Asırda Nîşâbur'da kurulan Dârüssünnelerin ardından 6. Asırda kurulan Dârü'l-hadis'ler zamanla yaygınlık kazanmıştır.[370] O dönemin en önemli ilim merkezleri olarak kabul edilen bu mekânların kendine has bir sistemi vardı. Bunlardan bir tanesi de her Darü'l-Hadis'in başında o işleyişi takip eden bir yöneticinin (Şeyh) olmasıydı. Bu makamın günümüzdeki rektörlük makamına tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Bu makam vefat veya başka sebeplerden ötürü boş kaldığı zaman âlimlerden ve muhaddislerden ehil olan bir isim getirilirdi.[371]

[370] Nebi Bozkurt, "Dârülhadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/528.
[371] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 268.

İlim ve telif çalışmalarını devam ettiren Zehebî otuz yaşlarına ulaştığında köyü Kefrebatnâ mescidinin imamı olarak göreve başlamıştır. Bu görev h. 718 yılına kadar devam etmiştir.[372]

Dımaşk Darü'l-Hadisi'nde meydana gelen bir boşlukta bakışlar ilk olarak Zehebî'ye çevrildi. Kemâleddin Ahmed b. Muhammed b. eş-Şerîşî[373] -o dönemde Dımaşk'ın en büyük Darü'l-Hadis'i olan Türbetü Ümmü's-Sâlih'in şeyhliğini yürütmekteydi.- Bu ilim merkezinde otuz üç sene görev alan eş-Şerîşî h. 718 yılının şevval ayında vefat edince yerine Zehebî tayin edilmiştir.[374] Zehebî bu görevi üstlendiği sırada kırk beş yaşındaydı. İbn Kesîr *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinde h.718 yılında yaşanan olayları zikrederken şunları aktarmıştır: "Zilhicce ayının pazartesi gününde Zehebî, Türbetü Ümmü's-Sâlih'te Kemâleddin Ahmed b. Muhammed b. eş-Şerîşî'nin görevini üstlenmiştir.[375]

Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cehbel el-Halebî (ö. 729/1328) Darü'l-Hadisi'z-Zâhiriyye medresesinin hocasıydı. Orada uzun bir süre görevini sürdüren el-Halebî'nin vefatının ardından bu görev Zehebî'ye verilmiştir. H. 729 ila 739 yılları arasında burada görevini devam ettirmiştir. Zehebî'nin hocası ve aynı zamanda akranı olan Alemüddîn el-Birzâlî'de (ö. 739/1338) Darü'l-Hadisi'n-Nefîsiyye'de hocalık yapmaktaydı.[376] Birzâlî vefat ettikten sonra Zehebî bu medresenin yönetiminden ve imamlığından sorumlu olmuştur.[377] Yine aynı sene içerisinde Darü'l-Hadisi't-Tenkiziyye medresesinin tamiratı yapılmaktaydı. Bu medresenin tamiratı bitince Zehebî buraya hoca olarak tayin edildi.[378] Zehebî daha sonra iki medresenin daha yöneticiliğini üstlenmiştir. Bunlar; Selâhaddîn Eyyûbî'nin (ö. 589/1193) veziri Abdurrahîm b. Ali b. Hasan el-Askalânî'nin (ö. 596/1200) yaptırdığı Darü'l-Hadisi'l-Fâdiliyye ve Emevî Câmiî'nin yanında inşa edilen Darü'l-Hadisi'l-Urviyye'dir.[379] Görev aldığı tüm bu medreseler dikkate alındığında Zehebî'nin beş farklı medresede

[372] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 269.
[373] es-Safedî, *el-Vâfî*, 7/220.
[374] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 268.
[375] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/91.
[376] es-Safedî, *el-Vâfî*, 2/117.
[377] es-Sübkî, *Tabakât*, 10/382; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 269; Ali Yardım, "Birzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1992), 6/216.
[378] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/143.
[379] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, thk. Abbâs Guneym Guneym - Mecdî Seyyid Emin (Kahire: el-Fârûkü'l-Hadîsiyye, 1425/2004), 1/26.

görev aldığı görülmektedir. Üstlenmiş olduğu bu görevler sebebiyle hiçbir zaman ilimden uzak kalmayan Zehebî, ilmî araştırmalar ve eser teliflerini devam ettirmiştir.[380]

1.8.HASTALIĞI ve VEFATI

Vefat etmeden bir süre evvel 'gözüne inen sıvı' sebebiyle Zehebî'nin gözlerinde bazı sorunlar meydana geldi ve zamanla göremez oldu. Nitekim Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in tercemesini kaleme alırken gözlerinde oluşan hastalığa işaret etmiştir.[381] Bazı âlimler onun gözlerini vefat etmeden önce kaybettiğini söylemiş, bunlar içerisinde öğrencisi Safedî vefatından dört sene veya daha fazla bir süre önce Zehebî'de görme kaybının gerçekleştiğini ifade etmiştir.[382] Sübkî ise "vefatından az bir süre önce" gözlerini kaybettiğini belirtmiştir.[383] Bu farklı görüşler, Zehebî'nin bazı eserlerinin telif tarihinin doğru tesbiti açısından göz önünde bulundurulması gereken hususlardır. Sübkî'nin tesbitini tercih eden Abdüssettâr eş-Şeyh, Zehebî'nin gözlerini h. 744 yılının sonlarında veya daha sonra kaybetmiş olabileceğini zikretmiştir. Zira *Düvelü'l-İslâm* ve *Tezkiretü'l-huffâz* üzerinde bu tarihlere kadar çalıştığını, göremez hale geldikten sonra kâtip kullanarak telif çalışmasını sürdürdüğüne dair herhangi bir bilgi bulunmadığını belirtmiştir.[384] Zehebî h. 748 yılında Zilkade ayının üçüncü gününde Dımaşk'ta vefat etti. Sübkî'nin *Tabakât*'ta aktardığına göre babası Takıyyüddin es-Sübkî, 3 Zilkade 748 Pazartesi günü akşam öncesi Ümmüssâlih diye bilinen medresede Zehebî'yi ziyarete gitmiştir. Onun "kendini nasıl hissediyorsun?" sorusuna Zehebî, "Yolcuyum" cevabını vermiştir. Ardından da "Akşam namazının vakti girdi mi?" diye sormuştur. Sübkî, "İkindi namazını kılmadın mı?" deyince Zehebî ikindiyi kıldığını, ancak henüz akşam namazını kılmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Sübkî ona akşamla yatsıyı cemederek kılmanın hükmünü sormuş, o da bunun câiz olduğunu bildirmiş ve bir müddet sonra iki namazı cemederek akşam vaktinde

[380] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Kitâbü'l-Kebâ'ir ve tebyînü'l-mehârim*, thk. Muhyiddin Müstû (Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1404/1984), 24.
[381] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 13/525.
[382] es-Safedî, *el-Vâfî*, 2/116.
[383] es-Sübkî, *Tabakât*, 9/106.
[384] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 532-533.

kılmıştır. Yatsıdan sonra ruhunu teslim etmiş ve muhtemelen Bâbüssagîr Mezarlığı'na defnedilmiştir.[385]

1.9. ESERLERİ

Yedinci asrın sonlarına doğru yirmi beş yaşına ulaşan Zehebî bu yaşa kadar birçok kitabı okuyup mütalaa ettiği gibi birçok yazılı malzemeyi de yanında muhafaza etmiştir. Yapmış olduğu rihlelerde hususen bir ilim elde etme düşüncesi taşımamış ve çeşitli alanlarda yazılmış eserleri okuma isteği ve fırsatı bulmuştur. Daha önce onun hadis ve tarih merkezli çalışmalara ağırlık verdiği söylenmişti ancak o diğer alanları da es geçmemiş ve bu alanlara dair de çalışmalar yapmıştır. Bu cümleler Zehebî'nin yazdığı eserlere bakıldığında bu husus daha net anlaşılacaktır. Çünkü kendisi İslâmî ilimlerin hemen hemen hepsinde eserler kaleme almıştır.[386]

Müellifimiz ilimde belli bir seviyeye ulaştıktan sonra Şam medreselerinde müderris olarak görev yapmaya başlamıştı. Bunun yanında henüz yirmi beş yaşında iken eser telif etmeye başlamıştır. İslâm tarihi alanında *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm* adlı eseri kaleme almadan önce birçok önemli eserin muhtasarını yapmıştır. Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) *Târîhü Nîsâbûr*, İbn Yunus'un (ö. 347/958) *Târîhü Mısır*, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhü Bağdât,* İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu medîneti Dımaşk* ve İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-aʿyân* tarih alanında ihtisar ettiği eserler arasında yer alır. Zehebî aynı zamanda hadis, ricâl ve fıkıh alanında da bazı eserleri ihtisar etmiştir. Zehebî uzun süre devam eden rihleleri sayesinde birçok âlimin yanında ders alma imkânı bulmuş ve bunun neticesinde geniş bir ilim müktesebatına sahip olmuştur.[387] Bu birikimle birlikte

---

[385] es-Sübkî, *Tabakât*, 9/105-106.

[386] Zehebî'nin kaleme aldığı eser sayısı net olarak tespit edilmemiş ve bu konuda birçok âlim farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Safedî; *Nektü'l-himyân fî nüketi'l-ʿumyân*'da 44 eser, İbn Şâkir el-Kutubî; (ö. 764/1363) *Fevâtü'l-Vefeyât*'da 42 eser, İbn Tağrîberdî (ö. 874/1470); *el-Menhelü's-sâfî*'de 65 eser, es-Sehâvî; *el-İʿlân bi't-tevbîh*'te 40'tan fazla, es-Suyûtî (ö. 911/1505); *zeylü't-tezkire*'de 21 eser, en-Naimî (1906-1971); *ed-Dâris*'te 15 eser, Taşköprizâde (968/1561); *Miftâḥu's-saʿâde ve mişbâḥu's-siyâde*'de 24 eser, Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657); *Keşfü'z-zunûn*'da 43 eser, İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679); Şezerâtü'z-zeheb'de 66 eser, eş-Şevkânî (ö. 1250/1834); el-Bedrü't-tâliʿ'de 14 eser, Bağdatlı İsmail Paşa (1839-1920); İzâhu'l-meknûn ve Hediyyetü'l-ʿârifîn eserlerinde 57 eser, Muhammed Abdulhay el-Kettânî (1886-1962); *Fihrisü'l-fehâris*'de 38 eser son olarak Beşşâr Avvâd Maʿruf Zehebî'nin toplam 215 eserinin olduğunu tespit etmiştir. Bkz: Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü,* 57; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 348.

[387] Nagihan Emiroğlu, "VIII/XIV. Asırda Hadis Eğitimi: Mizzî, İbn Teymiyye, Birzâlî, Zehebî Örneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 17/2 (31 Aralık 2019), 108.

çeşitli alanlarda faydalı eserler ortaya koymuştur. Genç yaşlarda kitap telifine başlayan Zehebî ömrünün sonlarına doğru âmâ oluncaya kadar yazmaktan geri durmamıştır.[388] Zehebî, telifat hususunda en önde gelen isimler arasında yer almaktadır. İbn Hacer, Zehebî hakkında: "Zehebî kendi asrının en çok kitap tasnifi yapan âlimidir." demiştir.[389] Şimdi Zehebî'nin farklı alanlarda yazmış olduğu eserler ele alınacaktır.

1.9.1. Kıraat Alanında Telif Edilenler

Telvîhât fî ilmi'l-kıraat: İbnü't-Tağrî (ö. 874/1470), Sibtü İbn Hacer (ö. 899/1493) ve İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) Zehebî'nin bu eseri özet olarak kaleme aldığını ifade etmişlerdir. Zehebî'nin kıraat alanında bu eserden başka bir eser kaleme almadığı bilinmektedir. Bu nüsha şu an Riyad'da Melik Faysal Araştırma ve Eğitim Merkezi'nde mevcuttur.[390]

1.9.2. Hadis Alanında Telif Edilenler

Muhtasarü'l-Müstedrek: Zehebî'nin yazmış olduğu bu eser, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *el-Müstedrek* eserine yapılan en hacimli ihtisar çalışmasıdır. Zehebî, aynı zamanda el-Müstedrek'te yer alan yüz civarındaki mevzû hadisleri *el-Müstedrek ale'l-Müstedrek* isimli eserinde bir araya getirmiştir.

Erbaûne hadîsen li'bnihî Ebî Hüreyre: Zehebî, yazmış olduğu bu eseri oğlu Ebû Hüreyre için hazırlamış, o da henüz babası hayattayken bu kitabı okutmuştur.

Zehebî zikredilenlerin dışında *el-Erbaûne'l-büldâniyye, es-Selâsûne'l-büldâniyye, Ehâdîsün muhtâre, Mevzûâti'l-Cevrekânî, Ehâdîsu Muhtasari İbn Hâcib, el-Muharrece mine'l-Muʿcemi's-sağîr li't-Taberânî, el-Erbaûne hadisen li'l-Eberkûhî, Evhâmu İbnü'l-Ebâr, Evhâmu Abdulkadir er-Ruhâvî, Telhîsü'l-Ebâtil li'l-Cevrakânî, Telhîsü'l-İleli'l-Mütenahiye li'bni'l-Cevzî, el-Erbaûne'l-muvâfakât, Tertîbü'l-mevzûât li'bni'l-Cevzî, Turuku hadîsi'r-rahme, Turuku hadîsi'r-rafî'l-yedeyni fi's-salât, el-Muğnî fi'd-duafâ, el-Muktenâ fî serdi'l-kunâ, el-Mu'cemü'l-muhtas li'l-muhaddisîn, el-Müstedrek ale'l-müstedreki'l-Hâkim, Garâibü süneni İbn Mâce, Muhtasaru Tuhfetü'l-Eşraf li'l-Mizzî, Muhtasaru'l-medhal ile kitâbi's-sünen*

[388] Hüseynî, *Zeylü tezkire*, 5/23.
[389] İbn Hacer, *ed-Dürer*, 3/228.
[390] Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 128; eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 359.

li'l-Beyhâkî, el-Mühezzeb fi'htisâri's-Süneni'l-kebîr, Muhtasarü'l-etrâf, Muhtasaru sünenü'l-Kübrâ, Turuku hadisi'r-rahme, Turuku hadisi men küntu mevlâhu fe-Aliyyü mevlâhu, el-Kelâmu ale hadisi't-tayr isimli eserleri de kaleme almıştır.[391]

1.9.2.1.Mustalah, İlmü'r-Ricâl ve Cerh-Taʿdil Alanında Yazılanlar

Mîzânü'l-İʿtidal fî nakdi'r-Ricâl: Zehebî, *Mîzânü'l-iʿtidâl* eserini zayıf kabul edilen râviler ile alakalı yazmış olduğu *el-Muğnî fi'd-duafâ* isimli eserinden sonra kaleme almıştır. Zehebî bu kitabına kasıtlı bir şekilde hadis uyduran, hadisi duymadığı hâlde duyduğu ve rivayet ettiğini iddia eden yalancı ravilerden bahsetmiştir. Hadis uydurma konusunda yalancılıkla itham edilen râviler için başlık açan Zehebî birçok kişiyi değerlendirmiştir. Özellikle yaşlanmaları sebebiyle çok hata ettiklerinden dolayı rivayetleri dikkate alınmayanları, fısk ehli ve adalet hususunda sakıncalı bulunan hadis râvilerine de değinmiştir.[392]

Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl: Zehebî, akranı olan Mizzî'nin Abdü'l-Vâhid el-Makdisî'nin kaleme almış olduğu *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* adlı eserine yapmış olduğu muhtasarı *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl* ismiyle tekrardan ihtisar etmiştir.

***Muʿcemü'ş-şüyûh*:** Müellifin mukaddimede belirttiğine göre eser, kendisinin bizzat görüştüğü veya küçük yaşta kendilerinden icâzet aldığı hocalarının biyografilerini içermektedir.[393]

el-Muğnî fi'd-duafâ: Yalan söylediği tespit edilen, kasıtlı olarak hadis uyduran, yaşlılık veya herhangi bir gerekçeden ötürü rivayetleri alınmayan, zayıf kabul edilen, çokça vehmedip yanılabilen, sika biri olup hadis rivayetinde yeterli ihtimamı göstermeyen veya yeterli manada bilinmeyen 7854 râvinin ele alındığı bu eser alanında itibar edilen eserlerdendir.

***er-Red alâ İbni'l-Kattân fî kitâbihî Beyâni'l-vehm ve'l-îhâm*:** İbnü'l-Kattân'ın (ö. 628/1231) İbnü'l-Harrât'a (ö. 582/1186) ait olan *el-Ahkâmü'l-vüstâ* isimli eserine yapmış olduğu eleştirileri esas alan bir reddiyedir.[394]

---

[391] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 390-425.
[392] M. Yaşar Kandemir, "Mîzânü'l-İ'tidâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/218.
[393] Altıkulaç, "Zehebî", 44/186.
[394] Altıkulaç, "Zehebî", 44/184.

Dîvânü'd-düafâ ve'l-metrûkîn: Rivayetleri hadis âlimleri tarafından taʿn edilip terkedilmiş olan zayıf hadisleri veya yeterli seviyede tanınmayan 5099 raviyi kapsayan eser -başta Ahmed isimli olanları- alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir.[395]

Bunların dışında *Zikru silsileti'z-zeheb, Zikru men yeʿtemidu kavluhu fi'c-cerh ve't-taʿdil, Kitâbu ziyâdeti'l-muttaribe, el-Azbü's-silsile fi'l-hadisi'l-müselsel, Manzûmetü fî esmâi'l-müdellisîn, el-Mücerred fî esmâʾi ricâli Süneni İbn Mâce, Meniyyetü't-tâlib li-âzzi'l-metâlib, el-Mevkuzetu fî ilmi mustalahi'l-hadis, Tenkîhu't-tahkîk, Terâcimü'r-ricâl ravâ anhüm İbn İshâk, Takyîdü'l-mühmel, et-Telvîh bimen sebeka ve lahika, Zeylü'd-Düafâ li'bni'l-Cevzî, el-Azbü's-silsile fî hadisi'l-müselsel, el-Kâşif fî maʿrife, Kitâbü's-Selsebîl fî şerhi elfâzı ve ibârâti'l-cerh ve't-taʿdîl, el-Mücerred min Tehzîbi'l-Kemâl, el-Mürtecel fi'l-künâ, el-Müştebeh fi'r-ricâl (esmâihim ve ensâbihim), Men tüküllime fîhi ve hüve müvesssekun ev sâlihu'l-hadîs, Maʿrifetü't-tâbiîn mine's-sikât li'bni Hibbân, el-Müktena fî serdi'l-künâ, en-Nübelâ fî şüyûhu's-sünne* isimli eserleri telif etmiştir.[396]

1.9.3. Akaid Alanında Telif Edilenler

Kitâbü'l-Arş: Zehebî, Allah'ın arşa istiva etme konusunu nasların te'vilini yapmadan Selef ulemâsının ortaya koymuş olduğu düşünceleri ele almıştır. Eserin giriş kısmında konuyla alakalı âyetleri ve hadisleri aktarıp ardından sahâbe kavillerini ve birçok âlimin bu konudaki düşüncelerini aktarmıştır.[397]

Risâletü'z-Zehebiyye li-bni't-Teymiyye: Beşşâr Avvâd Maʿruf'un Zehebî'ye nispet ettiği bu eserde Zehebî, hocası İbn Teymiyye'ye akaid ile ilgili bazı meselelerde eleştirmiştir.[398] Ancak Abdüssettar eş-Şeyh; böyle galiz hakaretlerin[399] Zehebî tarafından hocası İbn Teymiyye'ye söylenebileceğini kabul etmemiştir. Nitekim o Zehebî'nin üslubu ve şahsiyetinin bu ifadeleri söylemeye muhalif olduğunu

---

[395] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 430.
[396] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 428-435.
[397] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 353.
[398] Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 134.
[399] **فجرة كذبة جهلة وبطلة وعور وبقر خفيف العقل بليد الذهن عديم الفهم** tarzında hakaretlerin içerdiği bu risale Zehebî'nin hem şahsiyetine hem de üslubuna yakışmayan lafızlardır. Mısırlı âlim Abdüssettar eş-Şeyh Zehebî hakkında yazmış olduğu kitapta bu risalenin Zehebî'ye ait olmadığını, İbn Teymiyye'ye düşmanlığı olan kimselerin bu risaleyi Zehebî'ye isnad ettiğini belirtmektedir. Bkz: eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 351.

söylemiştir.[400] Ayrıca bu eser Zehebî'ye atılmış iftiraların yer aldığı bir eser olup iftiraların da İbn Teymiyye'ye düşman olan kişiler tarafından atıldığı ifade edilmektedir.[401]

Ehâdîsü's-Sıfât: Zehebî, bu eserde Allah'ın sıfatları hakkında vârid olmuş hadisleri ele almıştır.[402]

el-Erbaîne fî sıfâti Rabbi'l-âlemîn: Zehebî bu eserinde Allah'ın sıfatlarından bahseden kırk hadisi ele almanın yanında önemli âlimlerin görüşlerini de yer vermiştir.[403]

Zikredilenlerin dışında Zehebî'ye atfedilen diğer eserler şöyledir: *Cüz'ün fî isbâti'ş-şefâat, Cüzâni fî sıfati'n-nâr, er-Ravʿu ve'l-evcêl fî nebei'l-Mesîh ve'd-Deccâl, Kitabü rü'yetü'l-Bârî, Turukü ehâdîsü'n-nüzûl, el-Ulüv li'l-Aliyyi'l-Ğaffâr, Kitâbü mâ baʿde'l-mevt, Muhtasaru kitâbü'l-bahsi ve'n-nüşûr lil-Beyhakî, Mes'eletü hulûdü'l-küffâr fi'n-nâr, Muhtasaru kitâbi'l-fârûk fi's-sıfât, Kitâbü'l-kebâir, İsbâtü'l-yedi'llahi sifatün min sifâtih, Muhtasaru kitâbi'l-kader lil-Beyhakî, Mes'eletü devâmi'n-nâr, Risâletü fî zemmi'l-bidʿati ve zemmi'l-firaki'd-dâlle, Risâletü fîmâ yezümmü ve yuâbu fî külli tâife, Kitâbu mes'eleti'l-vaîd, el-Mukaddimetü'-zehrâ fi'l-imâmeti'l-uzmâ, Mes'eletü'l-ğıybet, el-Muntehab mine'r-reddi ale'l-Cehmiyye* ve *el-Munteka min minhâci'l-itidâl fî nakdi kelâmi ehli'r-rafd ve'l-i'tizâl.*[404]

1.9.4. Fıkıh ve Fıkıh Usulü Alanında Telif Edilenler

Tahrîmu edbâri'n-nisâ, Teşbîhü'l-hasîs bi-ehli'l-hamîs, Cüz'ü fi'l- hidâb, Cüz'ü fi's-salâti't-tesbîh, Salâtü'd-duhâ, Cüz'ü fi'l-kahkaha, Hukûku'l-câr, Kitâbu fedâili'l-hâc ve efâlih, Kitâbü'l-libâs, Kitâbu mes'leti's-simâʿ, Kitâbü'l-vitr, Kitâbu mes'eleti'l-ictihâd ve *Kitâbu mes'eleti haberi'l-vâhid* Zehebî'nin kaleme aldığı eserlerdir.[405]

[400] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 351.
[401] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 352.
[402] Maʻrûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 133.
[403] Maʻrûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 133.
[404] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 353-358.
[405] Maʻrûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 139-142.

1.9.5. Tarih ve Terâcim Alanında Telif Edilenler

Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm: Zehebî'nin İslâm tarihi alanında yazmış olduğu en kapsamlı kitabıdır. 40.000'den fazla biyografiyi ele aldığı bu kitabına miladî 622'den 1300'e kadar geçen sürede yaşanmış tüm olayları ve biyografileri onar yıl arayla toplamda yetmiş tabakaya ayırmıştır. Ayrıca hadiseler yıl bazında sırasıyla aktarılmıştır.[406] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*'ın ilk hâlini h. 714 yılında tamamlanmıştır. Ancak daha sonraki yıllarda yapmış olduğu ilavelerle h. 726'da son halini vermiştir.[407]

Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ[408]: Müellif başta hadis âlimleri olmak üzere İslâm tarihinde meşhur olan kişileri tabakalar halinde ele aldığı bu eserini, *Târîhu'l-İslâm*'dan sonra yazmıştır. Bu eser; Asr-ı saâdet döneminden h. 700'e kadar kırk civarında tabakayı kapsamaktadır.[409] Endülüs'ten Çin'e kadar uzanan İslâm coğrafyasında her sahanın en meşhur 7000 kadar isminin yer aldığı kitapta râviler ayrıca cerh ve ta'dîl yönünden de değerlendirmeye alınmıştır.[410] Çalışmanın ikinci bölümünde bu eser detaylı olarak ele alınacaktır.

Tezkiretü'l-huffâz: Zehebî'nin bazı yerlerde *Tabakâtü'l-huffâz* da dediği bu eser muhaddisler içerisinde hâfız olan yirmi bir tabaka halinde toplamda 1176 âlimin yer aldığı en meşhur eserlerdendir. Zehebî'nin bu kitabı yazması; Endülüslü hadis âlimi İbnü'd-Debbâğ'ın (ö. 546/1151) *Tabakâtü'l-huffâz min ehli'l-hadîs* ve İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Zikru kibâri'l-huffâz* isimli kitaplarını mütalaa ettikten sonra olmuştur.[411]

---

[406] Altıkulaç, "Zehebî", 44/184.
[407] Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 38; Altıkulaç, "Zehebî", 44/184.
[408] *Siyeru aʿlâm*'ı; "İlmü'r-ricâl ve Cerh Taʿdil" başlığında zikretmeyip "Tarih ve Terâcim" başlığı altında zikretmenin en temel sebebi, bu eser içerisinde ricâl ilmine ve cerh taʿdil'e dair epeyce malumatın olduğu eseri okuyanlar tarafından görülecektir. Ancak kaleme alınması bakımından terâcim alanına dair yazıldığını ve hatta tabakât özelliğinin olduğunu görmek de mümkündür. Aynı şekilde Târihü'l-İslâm eserinin bu başlık altında zikredilmesinin sebebi de aynı içeriğe sahip olmasıdır. Siyer başlığı altında ele almasının sebebi ise Hz. Peygamber'in hayatını ilk ciltte kaleme almasından ötürüdür.
[409] İbrahim Sainkaplan - Yavuz Köktaş, "Zehebî'nin Ricâl Bilgisinin Kaynakları", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (30 Haziran 2022), 100.
[410] Altıkulaç, "Zehebî", 44/184.
[411] Mehmet Emin Özafşar, "Tezkiretü'l-Huffâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/76.

el-Muʿcemü'l-muhtas bi'l-muhaddissîn: Zehebî'nin ders halkalarına katıldığı hocalarla rivayetleri için kendisine icâzet veren muhaddislerden 394'ünün biyografisiyle ilgili bir eserdir.[412]

el-Muʿîn fî tabakâti'l-muhaddissîn: Hadis ilmine yeni başlayanlar için hazırlanan eserde ashabın önde gelenlerinden sonra 2424 muhaddis yirmi yedi tabaka halinde alfabetik sırayla bir araya getirilmiş, isimler hakkında bilgi için *Târîhu'l-İslâm*'a başvurulması gerektiği belirtilmiştir.[413]

Düvelü'l-İslâm (et-Târîhu's-sağîr): Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*'da geçen olayları ve biyografileri kısaltarak meydana getirmiştir.[414]

el-İber fî haberi men gaber: *et-Târîhu'l-evsat* ismiyle de bilinen bu kitap Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm* kitabından çıkarmış olduğu bir muhtasar olup bazı yerlere eklemeler yapmıştır.[415]

el-Muhtasarü'l-muhtâc ileyhi min Târîhi İbni'd-Dübeyssî: Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî'nin Hatîb el-Bağdâdî'ye ait *Târîhu Bağdâd*'a yazdığı *ez-Zeyl alâ Târîhi'l-Hatîb*'in zeyli olup İbnü'd-Dübeysî tarafından kaleme alınan *Zeylü Târîhi Medîneti's-selâm Bağdâd* adlı kitaptaki 2900 biyografiden kısmen kısaltılarak seçilen 1551 biyografiyi içermektedir İbnü'd-Dübeysî'ye ait kitabın "gayn" harfi ve sonrası günümüze ulaşmadığından nâşir bu kısımda eksik bulunan 2549-2900 arasındaki biyografiyi Zehebî'nin bu muhtasarından tamamlamıştır.[416]

el-İşâre ilâ vefeyâti'l-aʿyân el-müntekâ min Târîhi'l-İslâm: Eserde 700 (1301) yılına kadar olan meşhur şahsiyetlerin vefatları yazılmıştır. Müellif daha sonra bu çalışması için bir zeyil kaleme almıştır.[417]

el-İʿlâm bi-vefeyâti'l-aʿlâm: Bir önceki eserin muhtasarı olmakla birlikte bazı ilâveler yapılarak 740 (1339) yılına kadar vefat eden meşhur şahsiyetler zikredilmiş,

[412] Altıkulaç, "Zehebî", 44/186.
[413] Altıkulaç, "Zehebî", 44/186.
[414] Altıkulaç, "Zehebî", 44/185.
[415] Altıkulaç, "Zehebî", 44/185.
[416] Altıkulaç, "Zehebî", 44/186.
[417] Altıkulaç, "Zehebî", 44/186.

müellifin *Târîhu'l-İslâm* ve *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ* gibi hacimli eserlerinde bulunmayan birçok isme burada yer verilmiştir.[418]

el-Emsâr zevâtü'l-âsâr: Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin (ö. 446/1055) *el-İrşâd fî ulemâʾi'l-bilâd*'ı esas alınarak yazıldığı anlaşılan eser Medine, Mekke, Dımaşk, Mısır, İskenderiye, Kûfe, Basra, Bağdat, Semerkant, Buhara, Hemedan ve Endülüs gibi ilim merkezlerinde yetişen âlimler hakkındadır. Halîlî'nin kitabında kısa bilgiler verilmekle beraber müellif eserinde buna gerek görmemiş, çoğu sahâbe ve tâbiîn neslinden olup söz konusu merkezlere yerleşen veya bu merkezlerden diğer bölgelere giden âlimlerin yalnız adlarını zikretmiş, hadis, fıkıh ve kıraat gibi ilimlerin bu yerlerdeki gelişmesine dikkat çekmeyi amaçlamıştır.[419]

Ahbârü's-Sed: Kur'an'da zikredilen Zülkarneyn kıssasında Hz. Zülkarneyn'e gelip Yecüc ve Mecüc'e karşı yardım isteyen kavmi anlatan eserdir.[420]

Ehlü'l-miʾe fe sâʿiden: Eserde Hz. Peygamber'in, "Bu geceden itibaren geçecek 100 yılın sonunda bugün yeryüzünde yaşayanlardan hiç kimse kalmayacak" meâlindeki hadisi belirtildikten sonra 100 yıl ve daha çok yaşayan kimseler zikredilmiş, ardından sahâbe neslinden itibaren müşrikler dahil 100 yıl ve daha fazla yaşayan 126 kişinin kısa biyografisine yer verilmiştir.[421]

Ahbârü kudâtü Dımaşk, Esmâʾü'llezîne râmü'l-hilâfe, Esmâu'r-ruvât an Mâlik, el-İʿlâm bivefeyâti'l-iʿlâm, et-Târihü'l-mümta, Esmâu şühûhü'l-hadis, Esmâʾü men ʿâşe semânîne sene baʿde şeyhihî ev baʿde semâʿihî, Kitâbü'l-beyân an ismi ibn fülân, Tecrîdü'l-huffâz, Zikru men-iştehere bi-künyetihi mine'l-aʿyân, Tezkiretü'l-Eimmeti'l-beraze, Terâcimu eimmeti'l-kibâr, Zeylü'l-işâreti ilâ vefeyâti'l-aʿyân, Terâcimü'r-ricâl ravâ anhüm Muhammed b. İshâk, Tesmiyetü ricâl sahîhu Müslim, Kitâbu takyîdü'l-mühmel, Kitâbü't-telvîh bimen sebaka ve lahika, Zeylü düveli'l-İslâm, Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâʾi'r-ricâl, Zeylü siyeru aʿlâmi'n-nübelâ, Zeylü dîvânü'd-düafâ ve'l-metrûkîn, Zeylü'l-iber fî haberi men gaber, ez-Zeylü ale zeylü'd-duafâ li-bni'l-Cevzî, Zeylü kitâbi'd-düafâ li-bni'l-Cevzî, Cüz'ü erbaetü teâsaru, Tecrîdü esmâi's-Sahâbe onun bu alanlardaki diğer eserlerindendir.

---

[418] Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 144.
[419] Altıkulaç, "Zehebî", 44/186.
[420] Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 143.
[421] Altıkulaç, "Zehebî", 44/186.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYERU AʿLÂMİ'N-NÜBELÂ

2.1. SİYERU AʿLÂMİ'N-NÜBELÂ'NIN YAZILIŞ TARİHİ VE FARKLI İSİMLENDİRİLMESİ

İslâmî ilimlerde telif edilen eserlerin birden çok isme sahip olduğu görülebilmektedir. Eseri kaleme alan yazar esere bir isim vermiş olsa da o eserden istifade eden, değerlendiren ve hatta üzerine çalışma yapan âlimler tarafından da bir isimlendirme yoluna gidilmiştir. Çalışmamızın konusu olan eserimizin de asıl isminin dışında farklı isimleri mevcuttur. Birden fazla ismi olan eserler farklı yerde anıldıklarında başka bir eser izlenimi verilebilir düşüncesiyle bu başlığın açılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Aşağıda ulaşılabildiği kadarıyla *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*'nın isimleri ve bu isimlendirmeyi yapan âlimler zikredilecektir.

İbn Şâkir el-Kütübî (ö. 764/1363) *Fevâtü'l-Vefeyât*'da "*Târihü'l-ulemâu'n-nübelâ*",[422] Tâceddin es-Sübkî *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ*'da "*Kitâbü'n-Nübelâ*",[423] İbn Dokmak (ö. 809/1407) *Tercümânü'z-zaman* ve Safedî *el-Vâfî bi'l-vefeyât* adlı eserinde *"Târihü'n-Nübelâ"*,[424] İbn Hacer'in torunu Sıbt İbn Hacer (ö. 899/1493) *Revnâk-ül-elfâz*'da; *"E'yânü'n-Nübelâ"*, Hüseynî *ez-Zeylü ale zeylü'l-İber*, İbn Nâsırüddin (ö. 842/1438) *er-Reddü'l-vâfir*, İbn Hacer *ed-Dürerü'l-Kâmine* ve es-Sehâvî (ö. 902/1497) *el-İʿlân bi't-tevbîh* adlı eserlerinde; *"Siyerü'n-Nübelâ"* isimlerini kullanmışlardır.[425] Beşşâr Avvâd Ma'ruf, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ* isminin III. Ahmed Kütüphanesinde 2910. rakamda bulunan müellifin yazılı mahtût eserinde mevcut olduğunu tespit etmiştir.[426] Ayrıca bu nüshanın müellif henüz hayattayken h. 739 ila 743 yılları arasında kendi hattıyla istinsah edilen nüsha olduğu da ifade edilmektedir. Söz konusu eserin ismi tam bir incelik, dikkat ve hassasiyetle müellifi

[422] Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî ed-Dârânî ed-Dımaşkî Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dar'u Sâdır, 1394/1974), 3/316.
[423] es-Sübkî, *Tabakât*, 9/104.
[424] es-Safedî, *el-Vâfî*, 1/59.
[425] İbn Hacer, *ed-Dürer*, 1/10.
[426] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 91.

tarafından konulduğu yazma eserde de yer almaktadır. Kitabı tahkik edenler de bu başlığı esas almışlardır.[427]

Genç yaşlardan itibaren eser kaleme almaya başlayan Zehebî; *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*'yı *Târîhü'l-İslâm* kitabını yazdıktan sonra kaleme almıştır. Eseri yazmaya ilk olarak kaç yılında başladığına dair bilgi bulunamamış ancak h. 714 yılında bittiğini kitap üzerine sonradan yapılan bazı işlemlerden öğrenmekteyiz. Daha sonra eserini gözden geçiren Zehebî h. 726 yılında bu eseri temize çekmiştir. Müellif yazdığı *Siyer*'de daha öncesinde kaleme aldığı bazı kitaplarına da atıfta bulunmuştur. Öğrencisi Safedî Zehebî'nin bazı özel şahsiyetlerin hayatlarına dair yazdığı "*Ahbârü Ümmü'l-Mü'minîn Âişe", "Ahbâru Ebû Müslim el-Horasânî", "et-Tibyân fî menakıbi Osman b. Affân", "Tercemetü Ahmed b. Hanbel", "Tercemetü'l-Birzâlî", "Nefdü'l-Cu'be fî Ahbâri Şu'be", "Kaddi Nehârek bi-ahbâri İbni Mübârek"* vb. biyografi eserlerinin yanı sıra şunları söylemiştir: "Zehebî önemli, büyük şahsiyetlerle alakalı birçok şahsiyet için özel bir terceme/biyografi kaleme almış ve daha sonra bunları *Târihü'n-Nübelâ*[428]'da toplamıştır."[429]

Kitaptan ilk nüshayı intinsah eden kişi istinsah işine h. 739 yılında başlamış ve son cildini 743 yılının başlarında bitirmiştir.[430] Bu da gösteriyor ki eserin yazımının bitişi 739 yılı veya öncesine tekabül etmektedir. Yaptığı neşirlerle ünlü Suriyeli âlim Selâhaddin Müneccid (1920-2010) İbn Toğân'ın *Siyeru aʿlâm*'ı istinsah ettiği tarihin de bu tarih olduğunu ifade etmiştir. Ancak Müneccid'in eserin bu tarihte bittiğine dair tek delili istinsah tarihini esas aldığı bu delildir. Ancak kitabın son muhakkiklerinden Beşşâr Avvâd Ma'ruf ise Zehebî'nin esere 732 yılı veya daha az bir vakit öncesinde başladığını ifade etmiştir. Buna delil olarak da Zehebî'nin Hz. Abbas'ın hayatını ele

[427] Bu âlimlerin kitaba farklı isimler vermesinin sebebi özellikle muasır olmalarının da etkisiyle muhtemelen kitabın asıl nüshasının ellerinde olmayışı ve sadece kitabın bu ve buna benzer bir isimde kaleme alındığını duymuş olduklarından kaynaklanabilmektedir. Çünkü bazen âlimler kendilerinden önce veya asrında yaşamış bir âlim hakkında geniş malumat sahibi olduğu halde eserini temin edemeyip sadece ismen duyduğu da olmuştur. Bazen de eserine farklı bir isimle alması ona bu ismin daha uygun olduğunu takdir ederek konulduğu da düşünülebilir. Son olarak o eseri ilk zamanlarda temin edemediğinden eseri farklı bir isimle zikretmiş ancak daha sonra o eser eline geçmiş ve detaylı inceleme fırsatı bulmuştur. Tâceddin es-Sübkî bu âlimler arasında yer almaktadır.

[428] Yukarıda bahsi geçtiği gibi Safedî esere *Târihü'n-Nübelâ* demiştir. Bu ibareden onun *Siyer aʿlâm*'dan haberdar olduğu ve içeriğini inceleme fırsatı bulduğu anlaşılmaktadır. Ancak yine de bu ismi neden kullandığı bilinmemektedir.

[429] es-Safedî, *el-Vâfî*, 2/164.

[430] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 92.

alırken aktardığı şu cümleleri göstermiştir: "Yönetim Hz. Abbas'ın soyundan devam etmiş ve günümüze kadar 39 halife başa gelmiştir. Bu da altı yüz yıl demektir. Bunların ilki Ebü'l-Abbas es-Seffâh sonuncusu ise el-Müstekfî-Billah'tır. Ancak tüm yetki ve idare Melik Sultan Nâsır'ın (ö. 658/1260) elindeydi. Abbasiler, yönetimi bilindiği üzere h. 132 yılında üstlendiler. Bu yılın üzerine de altı yüz yıl eklendiği zaman toplamında h. 732 yılı çıkıyor. Tüm bunlar dikkate alındığında *Târihü'l-İslâm*'ı yazdıktan sonra münferit olarak yazdığı şahsiyet hayatları da elinin altında olan Zehebî'nin *Siyeru aʿlâm*'i yedi yılda yazmış olması makul değildir. Bu sebeple eserin telif tarihi h. 739 değil h. 732 yılıdır.[431]

2.2. SİYERU AʿLÂMİ'N-NÜBELÂ'NIN TARİHÇİ RÂVİLERİ ve KAYNAKLARI

İslâm tarihi alanına yönelik yazılan bu eserde Hz. Peygamber'den kendi yaşadığı döneme kadar yaşamış önemli şahsiyetlerin biyografilerini ele almıştır. İslâm ilim geleneğinde terâcim diye isimlendirilen bu alanda yüzlerce eser kaleme alınmıştır.[432] Yazılan her eser müellif'in üslup ve metoduna göre farklılık arz etmiştir. Bazı eserler yazarın tercihine göre belli dönemlere hasredilirken bazıları ise ilk dönemlerden kendi asrına kadar olan dönemi kapsamıştır. Zehebî'de *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*'da ikinci yolu takip etmiştir.

2.2.1. Tarihçi Râvileri

Müellifler eser kaleme alırken birçok kaynağa başvurur ve oradan toplanan birikim ve malzemeyi eserlerine yansıtırlar. Bu işlem, çalışmayı bilgi yönünden zenginleştirdiği gibi eseri sağlam bir temele dayandırması yönünden de önem arz etmektedir. *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ* müellifi böyle hacimli bir eseri yazarken kendi dönemine kadar yaşamış özellikle de hadis-tarih alanında ön plana çıkan âlim/râvi'lerin rivayetlerini esas almıştır. Şimdi Zehebî'nin *Siyeru aʿlâm*'da şahsiyetlerin hayatlarını ele alırken alıntı yaptığı âlimleri ismen zikretmiştir. Biz bu başlık altında konuyu çok uzatmamak için o isimleri liste halinde vereceğiz. Bu

[431] Mehmet Efendioğlu, "Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/326.
[432] Erdinç Ahatlı, "Terceme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/484.

isimleri buraya almamızın en temel sebebi Zehebî'nin eserine aldığı referans isimleri bir arada toplamak olacaktır. Bu isimler;

Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758), Hişâm b. Urve (ö. 146/763), Muhammed b. İshak (ö. 151/768), Ebû Mihnef (ö. 157/773-74), Abdullah b. Ahmed el-Lehia (ö. 174/790), Seyf b. Ömer (ö. 180/796), İbnü'l-Kelbî (ö. 204/819), Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (ö. 207/823), Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), İbn Sa'd (ö. 230/845), Ebû Hayseme (ö. 234/849), Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55), Buhârî (ö. 256/870), Zübeyr b. Bekkâr (ö. 256/870), el-Fesevî (ö. 277/890), Zübeyr b. Bekkâr (ö. 277/890), İbn Ebü'd-Dünya (ö. 281/894), Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), İbn Düreyd (ö. 321/933), el-Mes'ûdî (ö. 345/956), Ebû Sâid İbn Yûnus (ö. 347/958), et-Taberânî (ö. 360/971), Abdülcebbâr b. Muhammed el-Havlânî (ö. 370/981), İbn Mende (ö. 395/1005), Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbn Abdülber (ö. 463/1071), İbn Asâkir (ö. 571/1176), es-Süheylî (ö. 581/1185), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233)

2.2.2. Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ'nın Kaynakları

Muhaddis ve tarihçi kimliğini mezcederek[433] oluşturduğu bu eserinde muhaddis râvilerin rivayetlerinin yanında tarihçi râvilerin rivayetlerini de esas alan Zehebî, kendi dönemine kadar yaşamış ve İslâm tarihi alanında temayüz etmiş âlimlerin tarih-hadis-ricâl alanında yazdıkları eserlerin büyük çoğunluğundan alıntı yapmıştır. Zehebî bu âlimlerin ilmi birikiminden ve kaleme aldıkları eserlerden istifade etmeyi göz ardı etmemiştir. Çünkü ilmin sarmal bir şekilde geliştiğinin farkında olan ulemâ kendisinden önce yazılan eserleri müzakere ederek eserlerini kaleme alırlardı. Bunun yanı sıra tespit edildiği kadar ana metin içerisinde Zehebî'nin bizzat referans gösterdiği eserler sadece isimleriyle bir başlık altında toplanacaktır.

[433] Zehebî bu eserinde şahsiyetlerin hayatlarını ele alırken aktarılan rivayetleri muhaddis kimliğinin de olması münasebetiyle bazı râvi ve metin değerlendirmelerinde de bulunmuştur. Ancak bu eser daha çok İslâm tarihi alanında yazılma özelliği taşımasından ötürü müellif burada -hadis ilminin kapsadığı- yaptığı değerlendirmelerde aşırı detaya girmemiş bu değerlendirmeler birer cümle ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Yaptığı değerlendirmelerde de mutlaka bir dayanağa başvurmuş ancak görüşleri serdederek konuyu bağlamından koparmamaya gayret etmiştir. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/150, 2/68, 4/200.

2.2.3. Tarih ve Terâcim Kaynakları

et-Tabakâtü'l-Kübrâ – İbn Sa'd, Târîhu medîneti Dımaşk – İbn Asâkir, et-Târîhu'l-Kebîr – Buhârî, Kitâbu'l-Meğâzî – Mûsâ b. Ukbe, el-Kâmil fi't-târîh – İbnü'l-Esîr, Târîhu Bağdâd – Hatîb el-Bağdâdî, Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk – et-Taberî, el-İstîʿâb fî maʿrifeti'l-ashâb – İbn Abdülber, Kitâbü'r-ridde ve'l-fütûh – Seyf b. Ömer, el-Maʿrife ve't-târîh – el-Fesevî, Târîhu Nîsâbûr, Târîhu Ebî Heyseme, Kitâbü'l-Emvâl – Kâsım b. Sellâm, Ahbârü'l-hulefâ - İbn Ebü'd-Dünya, Maʿrifetü's-sahâbe – İbn Mende, Târîhu Dâriyyâ – Abdülcebbâr b. Muhammed el-Havlânî, Cemheretü nesebi Kureyş ve ahbâruhâ – Zübeyr b. Bekkâr, el-Cemel – Abdullah b. Ahmed b. Târık el-Lehia, Kitâbü'l-Müctenâ – İbn Düreyd, Târihu Mısr – İbn Yûnus (ö. 347/958)

2.2.4. Hadis ve Diğer Kaynakları

el-Müstedrek ale's-sahîhayn, el-Müsned (Ahmed b. Hanbel), el-Câmiü's-sahîh (Tirmizî), es-Sünen (en-Nesâî), el-Câmiü's-sahîh (Buhârî), es-Sünen (Ebû Dâvûd), el-Câmiü's-sahîh (Müslim), es-Sünen (İbn Mâce), el-Muvatta (İmam Mâlik), Tehzîbü'l-kemâl (Mizzî), el-Edebü'l-müfred (Buhârî), İlelü'l hadîs – İbn Ebû Hâtim, es-Sikât – İbn Hibbân, ed-Duafâ – Muhammed b. Ya'kub b. Abbâd, Müsnedü Dârimî, Müsnedü Rüvyanî, Müsnedü Muhammed b. Şâşî, Müsnedü Ebî Avâne, Sünenü Kazvânî, es-Sünen – Sâid b. Mansûr el-Mervezî, el-Müsnedü'l-kebîr–Abdülhâlık el-Bezzâr, el-Müsned – Abdullah b. Zübeyr Hümeydî, el-Mu'cemü'l-kebîr– Taberânî, el-Müsned - Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, el-Müsned – Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, el-Müsnedü'l-kebîr – Bakî b. Mahled, Tabakâtü'l-esmâi'l-müfrede–Berdîcî, el-Kunâ – Hakîm en-Nîsâbûrî, el-Müsned – Muhammed b. Sencer, el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm – İbn Hazm (Fıkıh), Hilyetü'l-Evliyâ – Ebû Nuaym (Tasavvuf), el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâʾ ve'n-nihal - İbn Hazm (Kelam/Mezhepler Tarihi), Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik – Abdullah b. Mübârek (Tasavvuf), el-Kırâat – Kâsım b. Sellâm (Kur'an/Kırâat), el- Ca'diyât – Fudayl b. Merzûk, el-Kâmil fi'l-kıraati'l-hamsîn – Yusuf b. Ali b. Ubâde el-Hüzelî (Kur'an/Kırâat) Târihü'n-nühât – el-Kıftî (Nahiv), el-Elkâb – Ahmed b. Abdurrahman eş-Şîrâzî (ö. 470/1078),

2.2. SİYERU AʿLÂMİ'N-NÜBELÂ'NIN GENEL TASVİRİ

Siyeru aʿlâm'ı on dört cilt olarak kaleme alan Zehebî sayfa sayısı açısından da eserde bir uyumu dikkate almıştır. Teknik özellikler hususunda fazla ayrıntıya girmeden içerikte yer alan bilgilerin sıhhatine dikkat etmiştir. Bu sebepten ötürü müstensihler kitabı istinsah ederken kendilerini müellifin yapmış olduğu taksimatı takip etmede zorunlu görmemişlerdir. Zehebî bu eserin ilk iki cildini Hz. Peygamber'in siyerine ve Hulefâ-yi Râşidîn'in hayatına ayırmıştır.[434] Ancak kendisinin böyle bir iddiası veya yazılı bir taahhütü yoktur. Zehebî bu iki önemli cildi *Târihü'l-İslâm*'da kaleme aldığı için *Siyeru aʿlâm*'da bu ciltler için tekrara gitmemiştir. III. Ahmed kütüphanesinde yer alan nüshanın üçüncü cildin sol tarafında Zehebî'nin el yazısıyla; "Birinci ve ikinci ciltler Hz. Peygamber'in siyeri ve Raşid halifelerin hayatına hasredilmiştir. Bu iki cilt *Târihü'l-İslâm* eserinden yazılsın." şeklinde bir ta'like rastlanmıştır. Yine *Târihü'l-İslâm* eserinin ikinci cildinin 98. sayfasında da -bu bölüm siyere başladığı cilttir.- bu konuya işaret etmiştir. Zehebî Allah Resûlü'nün hayatını kapsayan bu cildinde onun hayatını, meğâzisini ve mu'cizelerini ele almıştır. Bu cilt kendi el yazısıyla toplam 130 sayfaya tekabül etmektedir.[435]

Eserin istinsahını yapan İbn Toğân, Zehebî'nin siyer ve hulefayi-râşidîn ciltlerinin *Târihü'l-İslâm*'dan alınıp *Siyeru a'lam*'a ekleme isteğini dikkate almamıştır. Mahmûdiyye Medresesi'nin yazarı da bu ilk iki cildin kayıp olduğunu zannetmiştir. İnsanlar da bu vehme tabi olup iki cildin kaybolduğuna inanmışlardır. Yine zannedilen konulardan birisi de İbn Toğân'ın nüshasındaki 13. cildin -Ebû Tâhir es-Silefî'nin (ö. 576/1180) hayatıyla başlayıp Sultan el-Mansûr Nureddin Ali b. es-Sultan el-Melik el-Muîz Aybek et-Türkmanî'nin (ö. 657/1259) hayatıyla son bulan- kitabın son cildi olduğu vehmidir. Beşşâr Avvâd Ma'ruf bu konuyla alakalı "Kesin olarak inanıyorum ki kitabı tamamlayan bir cilt daha var o da 14. cilttir." demiştir.[436] Ancak Selâhaddîn Müneccid ise bu cildin son cilt olmayıp *Siyeru aʿlâm*'a yapılan bir

[434] Efendioğlu, "Siyer", 37/327.
[435] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 94.
[436] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 95.

zeyl[437] olduğunu ifade edince insanlar da bu şekilde zannetmiştir.[438] Konunun daha somut bir biçimde anlaşılabilmesi için şu delilleri zikretmekte fayda vardır:

1. Zehebî'nin *Siyeru aʿlâm*'ı *Târihü'l-İslâm*'dan sonra yazdığı zamansal çerçeveye de uygun olan bir gerçekliktir. *Târihü'l-İslâm* eseri de Hz. Peygamber'in hicretinin ilk dönemlerinden h. 700 yılına kadar devam etmektedir. Yapılan incelemelerde otuz beşinci tabakanın biyografileri gösteriyor ki -bu da 13. cildin sonuna tekabül ediyor- 13. cildin tabakasında yer alan şahsiyetlerin vefat tarihi h. 651-660 yılları arasını işaret ediyor. Bu durum h. 661 ila 700 yılları arasında vefat edenlerin nerede olduğu sorusunu akıllara getiriyor. Ki bu ara kırk yıl gibi uzun bir döneme denktir. Ayrıca müellif birçok olaya şahit olup farklı terceme kitaplarında hayatı ele alınan şahsiyetlerle de iletişim halinde olmuştur. Zaten birçoğu kendi hocası veya hocasının hocasıdır. O dönemde de birçok kesim tarafından bilinen Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267), İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274), İbnü's-Sâî (ö. 674/1276), İmam Nevevî (ö. 676/1277), İbn Hallikân[439] (ö. 681/1282), Ebü'l-Ferec İbn Kudâme (ö. 682/1283) Şehâbeddin Karâfî (ö. 684/1285) Fahreddin Muhammed el-Buhârî (ö. 690/1291) ve İbnü'z-Zâhirî (ö. 692/1293) vb. yüzlercesinin Zehebî tarafından es geçilmesi veya hayatlarını ele almaması düşünülemez. Zira bu sayılan isimlerden ilim olarak daha alt seviyede olanları ele almışken bu isimleri almaması söz konusu değildir. Zikredilen bu kırk senelik süre şüphesiz ki Zehebî'nin 14. cildi de kaleme aldığını göstermektedir.
2. Peki 13. cildin son olduğunu ve h. 700'e kadar ulaştığını neye dayanarak söylemişlerdir? Onları buna sevk eden ilk adım eseri dikkatli ve hassas bir incelemeyle ele almamış olmalarıdır. Diğer bir adım ise Zehebî es-Sultan el-Melik el-Muîz Aybek et-Türkmânî'nin babasının h. 655 yılındaki vefatından

[437] Bir kitabı içerik veya kronoloji açısından tamamlamak, eksiklerini gidermek ve ilâveler yapmak amacıyla yazılan eser türü Bkz: İsmail Durmuş, "Zeyil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/339.
[438] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 95.
[439] Zehebî, *Siyeru aʿlâm*'ın birçok yerinde İbn Hallikân'dan alıntılar yapmıştır. Yapılan bu alıntılar ya onun bir şahıs hakkında ya da olay hakkındaki rivayetlerinden oluşmaktadır. Eserinde birçok kere rivayetlerini aktardığı bir şahsın hayatını ele almaması mümkün görünmemektedir. Nitekim İbn Hallikân'ın vefat tarihine (ö. 681/1282) bakıldığında Zehebî'nin yazdığı on dördüncü cildin içerisinde yer alanların vefat tarihine yakın bir rakam olduğu görülmektedir. Bu da Zehebî'nin yazdığı son cildin varlığına işaret etmektedir. İbn Hallikân'ın *Siyeru aʿlâm*'daki rivayetleri için bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/433, 5/432, 7/431, 9/69.

sonra onun yönetime geçtiğini ifade ediyor. Aybek ise yönetimde sadece 2,5 yıl kalıyor bu da h. 657 yılı oluyor.[440] Daha sonra Seyfüddîn Kutuz (ö. 658/1260) başa geçince Zehebî hayatını konu bağlamında olduğu için anlatmaya devam ediyor.[441] Bu da Zehebî'nin eserdeki metodunu ifade ediyor.

3. Zehebî eserini 14 cilt olarak kaleme almıştır. Kitabı istinsah edenlerden de *Târihü'l-İslâm*'dan ilk iki cildi almalarını talep ediyor. Bu iki cilt Resûlullah'ın ve dört halifenin hayatlarını kapsamaktadır. Kahire'de bulunan Medresetü'l-Mahmûdiyye'nin vakfiyesinde *Siyeru aʿlâm*'ın on iki cildinin vakfedildiği belirtilmekte olup şöyle bir ibare yer almaktadır: "Kitabın sonuna kadar olan tüm bu ciltlerin tamamı vakfedilmiştir. Vakfedilen bu ciltler 12 cilttir. Buradan 14. cildin sonuna kadar olan ciltler vakfımıza bağışlanmıştır.[442] Bu ibarede yer alan "14. cildin sonuna kadar" ifadesi bunun vakfedildiğine işaret etmektedir.
4. Son olarak kitap telif edenlerin veya müstensihlerin bir adeti şudur ki; kitap bittiğinde bunu ifade ederler. Lakin 13. cildi okuduğumuz zaman bu duruma işaret eden herhangi bir emareye rastlamıyor ve bir yazılı dayanak göremiyoruz. Zehebî'nin yazmış olduğu diğer kitapları incelediğimizde kitabın bittiğine dair mutlaka bir vurgu yapılır. Buna örnek olarak aynı müellifin yazmış olduğu *Mîzânü'l-iʿtidâl* eserinin sonunda yazdığı not[443] gösterilebilir. Aynı üslubu devam ettiren bu kitapta neden farklı bir metot takip etsin diye bir soruyla karşılaşırız. Neticede tüm deliller gösteriyor ki söz konusu eserin tamamı 14 cilttir.

2.3. SİYERU AʿLÂMİ'N-NÜBELÂ'DA TASNİF SİSTEMİ

İlk dönemlerden itibaren terâcim yazarları olayları dönemler halinde incelemiştir. Bu dönem içerisinde yaşayan kişileri de vefat tarihlerine göre ele almışlardır. Kronoloji esaslı bu takip sistemi olayları ve kişileri okuyanlara kolaylık sağladığı gibi zihinlerde olayların yerleşmesine de katkı sağlamıştır. Zehebî, bu eserini

---

[440] Fatih Yahya Ayaz, "Memlükler Döneminde Vezir-Ümera İlişkileri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 5/1 (01 Mart 2005), 54.

[441] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 23/200.

[442] İbarenin Arapçası: " **وقف وحبس وسبل المقر الاشرف العالي الجملي محمود استادار العالية الملكي الظاهري جميع هذا المجلد و ما بعده من المجلدات الي اخر الكتاب و عدة ذلك اثنا عشر مجلدا متوالية من هذا المجلد الي اخر الرابع عشر**

[443] İbarenin arapçası: **تم الكتاب والحمد لله على نعمه، وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم فأصله وموضوعه في الضعفاء وفيه خلق، كما قدمنا في الخطبة، من الثقات ذكرتهم للذب عنهم ولأن الكلام فيهم غير مؤثر ضعفا, وهذا مبلغ ما عندي ولا قوة إلا بالله أنا عائذ بالله من المحاباة والهوى، فما علمتني تعمدتهما في هذا الميزان والله تعالى أعلم**

toplamda kırk tabaka halinde tanzim etmiştir. Bir önceki başlıkta da belirtildiği üzere İbn Toğân'ın nüshasında toplam 13 cilt yer almaktaydı. Bu 13. cilde kadar olan kısımda otuz beş tabaka bulunmaktadır. *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*'yı inceleyen âlimler diğer ciltleri de kıyas ederek 14. cildin de en az beş tabakayı kapsadığını ve bununla birlikte kırk tabaka olduğunu ifade etmişlerdir.[444] Müslüman müellifler tarih içerisinde erken dönemlerden itibaren teliflerinde bu üslubu (terâcim yazımını) benimsemişlerdir. Alman asıllı Amerikalı ünlü şarkiyatçı Franz Rosenthal (1914-2003) bu gelenek ile ilgili "Terâcim üslûbu İslâm düşünce tarihinde ortaya konulan en eski ve en asıl taksimlendirme usulüdür."[445] diyerek bu üslubun önemine değinmiştir. İslâm tarih geleneğine bakıldığında bu terâcim geleneği herhangi bir hârici etkiyle gelmediği bilakis İslâm ilim kültürüne özgü bir üslup olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Farklı alanlarda/türlerde yazılan eserlerde konunun akışı eseri telif eden yazarın konuyu nasıl ele aldığıyla alakalı bir durumdur. Ancak tabakât veya terâcim tarzı eserlerde genelde müellifler başta Buhârî olmak üzere birçok hadis eserinde geçen; "Ümmetimin en hayırlıları içinde yaşamış olduğum zamandaki ashabımdır. Sonra onları takip eden (tâbiî)ler, sonra onları takip edenlerdir (etbâü't-tâbiîler)."[446] hadisini baz alarak eserlerini bu minval üzere kaleme almışlardır.

Bazı âlimler tabakalarını telif ederken zamansal bir sınırlamaya gitmişlerdir. Bu metot tasnifin kendi içerisinde bir düzen sağlamasına kolaylık tanımaktaydı. Böyle bir ayrım geçmiş zamanda yaşayanları ve o dönemi daha iyi tanımaya imkân sağlamaktadır. Nitekim aynı vasfa sahip olup aralarında uzun yıllar olan kişiler aynı eserde zikredilebilir. Bu özellikle tabakât ve terâcim kitaplarında daha çok karşılaşılan durumdur. Bu konuya örnek olarak sahâbeden Osmân b. Maz'ûn (ö. 2/623-24) hicretten iki yıl sonra vefat ederken yine sahâbeden olan Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî (ö. 100/718-19) ise hicretten yüz yıl sonra vefat etmiştir. Bu durumu dönem içerisinde ayrıma giderek ele alan bir tabakât yazarı Osmân b. Maz'ûn'a "Kibârü's-sahâbe"de Ebü't-Tufeyl'e ise "Siğârü's-sahâbe' bölümünde yer vermektedir. Yine Atâ

[444] Efendioğlu, "Siyer", 37/326.
[445] Eser, Franz Rosenthal tarafından 1952 yılında A History of Muslim Historiography ismiyle ingilizce kaleme alınmıştır. Eseri Sâlih Ahmed el-Alî Arapça'ya İlmü't-târîh ʿinde'l-müslimîn ismiyle 1963 yılında tercüme etmiştir. Franz Rosenthal, *İlmü't-târîh ʿinde'l-müslimîn*, çev. Salih Ahmed el-Âli (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1403/1983), 133-134.
[446] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1440/2019), "Fedâilü'l-Ashâb" 1, [3650] s. 931.

b. Ebî Rebâh'a (ö. 114/732) "Kibârü't-tâbiîn"de Halef b. Halife'ye (ö. 180/797) ise "Siğârü't-tâbiîn"de yer vermektedir.[447] Aradaki yıl farkının görülmesi için bu iki örnek yeterli olacaktır. Âlimlerden bir kısım bunu yirmi yıl ile[448] bir kısmı da kırk yıl ile sınırlı tutmuştur.[449] İbn Sa'd, Halife b. Hayyât, Müslim b. Haccâc, Sâid el-Endelüsî (ö. 462/1070) vb. eski müellifler tabakât geleneğini herhangi sabit bir zamansal değerlendirme ile sınırlı tutmamışlardır. İlk dönem tabakât eserleri kaleme alan bu âlimler kronolojiyi esas almadan farklı metotlar özelinde çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir.[450] Buna örnek olarak Halife b. Hayyât'ın sahâbeyi bir tabaka olarak aldığı yerde[451] İbn Sa'd sahâbeyi birkaç tabaka halinde ele almıştır. Bu ayrımı da İslâm'a giriş sırasına binaen yapmıştır.[452]

Bu tabakât yazarlarının büyük bir kısmı sahâbe tabakalarında yalnızca sahâbe'nin büyükleri için 'Kibârü's-sahâbe' ve sahâbe'nin küçükleri için 'Siğârü's-sahâbe' kavramlarını kullanmışlardır. Ancak tâbiîn ve onlardan sonra gelen nesilleri tabakalar halinde ele alırken gerek Halife b. Hayyât gerekse İbn Sa'd veya diğer tabakât müellifleri tâbiîn ile sahâbe arasındaki likayı (görüşme) esas almışlardır. Nitekim tâbiîn'in büyükleri sahâbe'nin büyüklerinden rivayette bulunmuşlardır. Sahâbeyi gören ve onlardan hadis rivayet eden tâbiînin bu büyükleri aynı zamanda tâbiîn döneminin birinci tabakasıdır. Sahâbenin yaşça küçüklerinden rivayette bulunan tâbiînler ise iki, üç veya dördüncü tabakadan sayılırlar. Tâbiînin büyüklerinden rivayette bulunanlar ise etbâüt't-tâbiînin büyükleri olmaktadır. Bu silsile İslâm dönem tabakâtında bir usul haline gelmiş ve müellifler bu ayrımı esas almışlardır. Zehebî de *Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ*'da bu metodu gözetmiş ve eserini bu şekilde kaleme almıştır.

---

[447] Bu ifadelerin hem şahıslar hem de eserler üzerinden daha detaylı incelemek için bkz: Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ* (Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye, 1404/1984), 1/65, 1/326; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Tarîhü's-Sikât* (Mekke: Daru'l-Bâz, 1405/1984), 111; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî İbn Abdülber, *el-İstîʿâb fî maʿrifeti'l-ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1413/1992), 3/1381.

[448] Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfiî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414/1993), 1/50.

[449] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât* (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1388/1968), 3/151.

[450] Casim Avcı, "Tabakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/299.

[451] Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî Halîfe b. Hayyât, *Kitâbü't-Tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr (Lübnan: Daru'l-Fikr, 1414/1993), 1/13.

[452] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b Meni' ez-Zühri İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dar'u Sâdır, 1388/1968), 1/11.

Zira eser incelenmeye tabi tutulduğunda ilk olarak sahâbe dönemini merkeze alan tabakalar bulunmaktadır. Bunlar da kendi içerisinde 'Kibârü's-sahâbe', 'Siğârü's-sahâbe', 'Kibârü't-tâbiîn', 'siğârü't-tâbiîn' vb. dönemlere ayrılmıştır. Bu dönemlendirme başlıklarını dikkate alarak kendi dönemine kadar yaşayan önemli şahsiyetleri eserine almıştır. Bu da eserin bir kronolojik akış içerisinde okunmasına fayda sağlamaktadır.

2.4. SİYERU AʿLÂMİ'N-NÜBELÂ'NIN TASNİF EDİLMESİ VE ZEHEBÎ'DE TABAKA TASAVVURU

Hadis alanı özelinde h. 2. asrın ortalarında başlayan daha sonra diğer alanlarda da kaleme alınmaya başlanan tabaka esaslı eserler, İslâmî ilimler sahasında kısa süre içerisinde yer edinme fırsatı bulmuştur. [453] Henüz genç yaşlardan itibaren farklı alanlarda yazılan biyografi eserleri okuyup bu eserler üzerine çeşitli çalışmalar yapan Zehebî'nin de özellikle ricâl ilmine olan ilgisi aşikardır. Eserleri kısmında bahsedildiği gibi farklı âlimlerin eserlerine yaptığı çalışmalardan sonra müstakil eserler kaleme almaya başlayan Zehebî özellikle hadis ve tarih alanında tabakât/terceme/mu'cem tarzı eserler kaleme almıştır.[454] *Siyeru aʿlâm* dışında bazı kitaplarını da terâcim usulüne göre yazmıştır. Hadis hafızlarına dair yazdığı *Tezkiretü'l-huffâz*,[455] *Maʿrifetü'l-kurrâʾi'l-kibâr*[456] eserleri, hadis alanında *el-Muʿîn fî tabakâti'l-muhaddissîn*[457] eseri, yanında ders aldığı hocalarını anlattığı *Muʿcemü'ş-şüyûh*[458] ve İbn Mâce'nin ricâlini ele aldığı *el-Mücerred fî esmâʾi ricâli Süneni İbn Mâce*[459] isimli eserler terâcim usulüyle yazılan eserlerdendir.

Tür olarak farklı alanlarda terâcim eserleri yazan Zehebî bu eserlerinde sabit/ortak bir çerçeveyi esas almamıştır. Özellikle tabaka sayıları bakımından her

[453] İbrahim Hatiboğlu, "Ricâlü'l-Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/85.
[454] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 443.
[455] Zehebî, *Tezkire*.
[456] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâi'l-kibâr* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1997).
[457] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *el-Muʿîn fî tabakâti'l-muhaddissîn* (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998).
[458] Zehebî, *Muʿcemu'ş-şuyûh*.
[459] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *el-Mücerred fî esmâʾi ricâli Süneni İbn Mâce*, thk. Bâsim Faysal el-Cevêbera (Riyad: Dârü'r-Râye, 1409/1988).

birinde farklı rakamları esas almıştır. Zira bahsi geçen bu kitapların her biri tek tek incelemeye alındığında Zehebî'nin bunların arasında ortak bir sayı gözetmediği görülmektedir. Hatta farklı kitaplar bağlamında terâcim sayılarının değişmesinin yanı sıra aynı eser içerisindeki biyografi sayılarının da bir uyum içerisinde -hayatı ele alınan biyografi sayısı bakımından- olmadığı görülmektedir. Zehebî *Siyeru aʿlâm* eserindeki tabakalar arasında bir zaman sınırlamasını gerekli görmediği gibi ele aldığı terceme sayısı üzerinde de fazla durmamıştır. Ancak yukarıda işaret edildiği gibi *Tarihü'l-İslâm* eserinde bir zaman sınırlamasını gözetmiştir.[460]

Siyeru aʿlâm'ı takriben kırk tabaka halinde düzenleyen müellif yoğunluğu muhaddisler olmak üzere birçok kesimden insanı yaşadığı yıl aralığına göre ilgili tabaka içerisinde ele almıştır. Sahâbe ve tâbiîn dönemini anlatırken başlıklandırmayı daha sonraki yıllara nazaran daha farklı bir şekilde ele aldığı daha önce de zikredilmişti. Nitekim ilk başlarda sahâbenin yaşça büyükleri veya tâbiînin yaşça büyükleri ya da tam tersi söz konusu olduğunda bunları tabaka başlığında belirmiştir. Lakin daha sonra gelen tercemelerin yer aldığı tabakaları sayı ile ifade etmiştir.[461]

2.5.1. Zehebî'nin Eserlerinde Tabaka Düzeni

Tabakât ve terâcim alanında yazılan eserlere bakıldığında her müellifin kendine has bir üslûp ve metodunun olduğunu görmek mümkündür. Aslında ilk dönemlerden itibaren yazılmaya başlanan eserlerin çoğunda bu durum söz konusudur. Yukarıda İbn Sa'd ve Halife b. Hayyât'ın tabakât metotlarından kısaca bahsedildi. Zamansal çerçeve içerisinde bu metot daha da geliştirilerek terâcim alanının kendine has esaslarını oluşturmuştur. Yazılan tabakât eserleri kendisinden sonra gelenler için bir altyapı sağladığı için bu alanda eser telif eden âlimler, bu altyapının üzerine daha farklı zenginlikler ekleyerek tabakât alanında büyük bir miras oluşturmuşlardır. Zehebî, ilk dönem tabakât eserleri telif eden bu âlimlerin eserlerini ince ve dakik bir analiz yöntemiyle okumuş ve kendine has bir üslûp oluşturmuştur. Bu üslûp neticesinde kaleme aldığı *Tezkiretü'l-huffâz* eserini yirmi bir, *Maʿrifetü'l-kurrâi'l-kibâr*'ı on yedi tabakaya, *Siyeru aʿlâm*'ı da yaklaşık kırk tabakaya ayırmıştır. Zikredilen bu üç kitap aslında aynı zamansal çerçeveyi kapsamaktadır. Nitekim bu üç

[460] Zehebî, *Târihu'l-İslâm*; Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 96.
[461] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 20/158.

kitabın ele aldığı içerik süreç itibariyle sahâbe döneminden başlayıp Zehebî'nin kendi yaşamış olduğu döneme kadar uzanmaktadır. Ancak bu tabakât kitapları içerik ve içeriğin ele alınış yönüyle farklı bilgiler sunan bir yapıya sahiptir.

2.5.2. Tabakât Türü Eserlerinde İç Kurgu ve Terceme Sayısı

Terâcim ve tabakât türü eserlerin iç kurgusu müellifin metoduna göre değişmektedir. Zehebî'nin, bu alana dair yazdığı eserler için büyük bir bilgi birikimine sahip olduğu ve kendisinden önce yazılan tabakât-terâcim eserlerinde bulunmayan bazı bilgileri de eserine aldığını görmek mümkündür. Ancak daha önemlisi elde var olan bu bilgileri doğru bir biçimde işlemektir. Eserleri incelendiğinde bazı tercemeleri uzun uzadıya anlatmış olsa da bu; okuyucuyu bezdirecek türden değil bilakis istifadeyi arttıran bilgilerdir. Tercemelerin iç kurgusu derken müellifin kişinin hayatını ele alırken içeriğin uzunluk-kısalık yönünden ve tercemeden hareketle cerh-ta'dil yönü vurgulanmaktadır. Çünkü bazı kişilerin hayatlarını ele alırken çok uzun anlatmıştır. Bazı önemli şahsiyetlerin hayatlarını da çok kısa aktarmakla yetinmiştir. Örneğin Hz. Âişe'nin hayatını altmış beş sayfada aktarırken[462] yine Müminlerin annelerinden Ümmü Seleme'nin hayatını dokuz sayfada anlatmıştır.[463] Bu muhtemelen elde var olan bilgi oranıyla paralel bir durumdur. Bundan dolayı hakkında malumatı fazla olan şahsiyetlerin hayatlarını daha uzun aktarmıştır. Tercemeler özelinde cerh-ta'dil metodunu uygulaması noktasında birçok örnek mevcuttur. Müellif ele aldığı biyografi hakkında öncelikle önemli cerh-ta'dil âlimlerinin o kişi hakkındaki yorumlarını birer cümleyle aktardıktan sonra varsa kendi görüşünü de aktarır ya da düzeltilmesi gereken bir yer olursa onu mutlaka vurgular. Bu konuyla alakalı birkaç örneğin zikredilmesi konuyu daha anlaşılır hale getirecektir.[464] Fudayl b. Merzûk (ö. 170/787) hakkında sırasıyla Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) 'Sika', Yahya b. Maîn (ö. 233/848) 'Sika', Ahmed b. Adî (ö. 365/976) 'Lâ be'se bih', Nesâî (ö. 303/915) 'Daîfün', Zehebî Fudayl

[462] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/135-201.
[463] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/201-210.
[464] Bu konuyla alakalı bir örnekte Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî'nin hayatında görmek mümkündür. Buradaki cerh-ta'dil lafızlarının yukarıdaki örneklerden farkı burada cerh edilen kişinin hangi sebepten cerh edildiği belirtilmiştir. Zaten cerh-ta'dil âlimlerinin bir kişi hakkındaki değerlendirmesi -olumlu veya olumsuz- bu sebepler üzerine bina edilmiştir. Muhammed b. Râşid hakkında sırasıyla; Ahmed b. Hanbel: 'Sika', Ebû Hâtim: 'Sadûk', Nesâî: 'Leyse bi'kaviyy', ed-Darekutnî: 'Yu'tebarü bih', Ahmed b. Adî: 'Leyse bihadisihi be's', Şu'be: 'İnnehu Sadûkun velekinnehu Şiiyyun-Kaderiyyun', Şu'be başka bir rivayette; 'La tukteb an Muhammed b. Râşid feinnehu Mu'teziliyyun-Râfiziyyün' demiştir. Ebû Mushir: 'Lem yakûn Sikatun' ifadeleri kullanılmıştır. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 7/343-344.

hakkında şunları kaydetmiştir: "Buhârî *ed-Duafâ*'da ondan bahsetmemiştir. Ayrıca el-Ukaylî (ö. 322/934) ve ed-Dûlâbî'de (ö. 310/923) onun hakkında olumsuz ifade kullanmamıştır. İbn Hibbân (ö. 354/965) 'Münkerü'l-hadis cidden.'" Zehebî yine onun hakkında olumlu bir bakış açısı oluşturmak için "Müslim *es-Sahîh*'inde ondan rivayette bulunmaktadır." demiştir.[465] Ebû Ca'fer er-Râzî (ö. 160/777) hakkında Yahya b. Maîn 'Sika', Ebû Hâtim 'Sika', 'Sadûk', Ahmed b. Hanbel ve Nesâî 'Leyse bi'l-kaviyy', Ebû Zür'a 'Yehimu kesîran', İbnü'l-Medinî (ö. 234/848-49) 'Sika', Amr b. Ali 'fîhi da'fün', es-Sâcî 'Sadûkun leyse mutkinin' ifadelerini kullanmışlardır.[466] Daha önce Zehebî'nin tabakalar arasında belirli sayıda kişinin hayatını konu edinmediğini ve bunu bir düzen/tertip içerisinde ele almadığı vurgulanmıştı. Bu durum onun tabakât eserlerinin içeriğinin incelenmesi sonucu anlaşılmaktadır. Nitekim yirmi bir tabakayı kapsayan *Tezkiretü'l-huffâz*'da ilk tabakadan son tabakaya kadar ele alınan terceme noktasında farklı rakamları görmek mümkündür.[467] Bu eserde tercemesi yapılan şahsiyetlerin sayısı sekiz ila yüz on yedi kişi arasında değişmektedir.[468] *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ*'yı ele aldığımızda da aynı durumla karşılaşmak mümkündür. Örnek olarak altıncı tabakaya bakıldığında vefat tarihi h. 170'lere kadar devam etmekte olan doksan kişinin hayatını ele almıştır. Bu tabakada en son Yezîd b. İbrahim'in (ö. 171/788) hayatından bahsetmiştir.[469] Otuzuncu tabakayı ele aldığımızda toplam yetmiş yedi kişinin tercemesinin yapıldığı bir sonraki tabakaya

[465] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 7/342.
[466] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 7/347.
[467] *Tezkiretü'l-huffâz*'ın ilk cildinden son cildine kadar müellifin ele aldığı terceme sayısı şu şekildedir: **1/23** bkz: Zehebî, *Tezkire*, 1/9-39., **2/42** İkinci tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 1/39-55., **3/30** Üçüncü tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 1/55-81., **4/58** Dördüncü tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 1/82-120., **5/78** Beşinci tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 1/121-179., **6/81** Altıncı tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 1/180-240., **7/106** Yedinci tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 1/241-301., **8/130** Sekizinci tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 2/3-86., **9/106** Dokuzuncu tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 2/87-150., **10/117** Onuncu tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 2/151-241., **11/77** On birinci tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 3/3-64., **12/79** On ikinci tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 3/65-135., **13/74**On üçüncütabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 3/136-207., **14/31** On dördüncü tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 3/208-259., **15/46** On beşinci tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 4/1-57., **16/18** On altıncı tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 4/58-89., **17/25** On yedinci tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 4/90-126., **18/26** On sekicinci tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 4/127-158., **19/12** On dokuzuncu tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 4/159-171., **20/10** Yirminci tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 4/172-184. ve **21. cilt 8** kişiyi kapsamaktadır. Yirmi birinci tabakanın yer aldığı sayfalar için bkz: Zehebî, *Tezkire*, 4/185-193.
[468] Özafşar, "Tezkiretü'l-Huffâz", 41/76.
[469] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 7/292.

bakıldığında da bu sayının yüz otuz kişiye ulaştığı görülmektedir. Zehebî'nin diğer terâcim eserlerine bakıldığında bu değişkenliği görmek mümkündür. Bunun için yapılacak muhtemel açıklamalardan bir tanesi şu şekilde verilebilir: Zehebî bu eserlerinde kendi dönemine kadar yaşamış önemli şahsiyetleri ele almıştır. Bu şahsiyetleri dönemlendirirken de bazı tabakalarda bu sayı az olurken bazılarında sayıca fazla olması mümkündür. Çünkü bazen bir tabaka içerisinde üç-beş tane isim ön plana çıkarken bazen de bu sayı iki yüz civarında olabilir. Bu sebepten dolayı tabakalarda ele alınan tercemelerin sayısı değişebilir.

2.5.3. Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ ve Diğer Terâcim Eserlerinde Zaman Tasavvuru

İslâm ilimler çatısı altında yer alan tabakât türü eserler zamansal ayrım yönünden iki kısma ayrılmaktadır. Bazı âlimler eserlerini zaman açısından bir düzen ve tertibi esas alarak tasnif ederken Zehebî gibi bazıları ise bunu esas almadan eserini telif etmiştir. Hatta Zehebî'nin tabakât ve terâcim alanında yazdığı tüm kitaplarda zamansal bir birliğe riayet etmediğini görmek mümkündür. Genel tarih kitaplarında kronolojik anlatım tercih edilebilirken, tabakât ve terâcim türü eserleri içerisinde yer alan zaman kavramı kişinin doğum ve vefat tarihleri üzerinden anlaşılmaktadır. Zehebî özelinde bu durum ele alınacak olursa hayatlarını ele aldığı şahsiyetlerin özellikle vefat tarihlerini dakik bir sonuç ile aktarmamış, bazılarının ise vefat tarihini aktarmadan diğer bir tercemeye geçmiştir. Vefat tarihlerini cerh ve taʿdil âlimlerinin çeşitli eserlerinden ve nakillerinden o kişinin vefat tarihiyle ilgili rivayetleri aktarmak suretiyle ifade etmiştir. Ancak *Siyeru aʿlâm* genel olarak mütalaa edildiğinde tabakalar halinde aktardığı şahsiyetlerde vefat yıllarını aktarma yolunu az da olsa takip ettiği görülecektir. Zaten bu durum tabaka kavramının ana çatısını oluşturan temeller arasındadır. Zehebî bu üslubu ele aldığı şahsiyetlerin neredeyse tamamında uygulamıştır.[470]

[470] Örneğin Ebû Hüreyre'nin vefatında; el-Vâkıdî h. 59 yılında vefat ettiğini, Süfyân b. Uyeyne Hişâm b. Urve'den rivayetle Ebû Hüreyre ve Âişe'nin h. 59'da vefat ettiğini ve Yahya b. Bükeyr, İbnü'l-Medinî, Halîfe b. Hayyât ve el-Medâinî'nin de bu görüşte olduğunu, Ebû Ma'şer, Damre, Abdurrahman b. Mağra', Heysem ve başkalarının da h. 58'de vefat ettiğini, İbn İshâk, Ebû Ömer ed-Darîr, Ebû Ubeyd, Muhammed b. Abdullah İbn Nümeyr; el-Vâkıdî gibi h. 59'da vefat ettiğini ifade etmiştir. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/578.

Bu konuyla alakalı Zehebî'nin İmam Mâlik'in hayatını ele alırken açmış olduğu 'Vefâtü Mâlik' başlığı örnek verilebilir; el-Ka'nebi (ö. 221/836): "Mâlik'in yaşının seksen dokuz olduğunu ve h. 179 yılında vefat ettiğini işittim." İsmail b. Ebî Uveys (ö. 226/841), h. 179 yılının rebîülevvel ayının on dördüncü gününün sabahında vefat etti. Ma'n b. Îsâ (ö. 198/814) da aynı tarihi bana zikretti. Ebû Mus'ab ez-Zührî (ö. 242/857); h. 179 yılının rebîülevvel ayının onuncu günü vefat etti. Muhammed b. Sahnûn (ö. 256/870) h. 179 yılının rebîülevvel ayının on birinci günü vefat etti. İbn Vehb (ö. 197/813); h. 179 yılının rebîülevvel ayının on üçüncü günü vefat etti. Kâdî İyâz (ö. 544/1149) h. 179 yılının rebîülevvel ayında pazar günü hastalığının yirmi ikinci gününde vefat etti. Bu rivayetleri aktardıktan sonra Zehebî; İmam Mâlik'in h. 179 yılında vefatının tevatür derecesinde olduğunu ve 178 yılında vefat ettiğini söyleyenlere itibar edilmeyeceğini aktarmıştır. İmam Mâlik'in vefat tarihinde ihtilaf edildiği gibi Zehebî İmam Mâlik'in kaç yaşındayken vefat ettiği hususundaki ihtilafı da rivayetler üzerinden aktarmıştır. Nitekim bu konuda; Abdullah b. Nafi' (ö. 206/822), İsmail b. Ebî Uveys, Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845) ve İbn Habîb es-Sülemî (ö. 238/853); İmam Mâlik'in yaşının seksen beş olduğunu ifade etmişlerdir. Bazıları ("kîle" lafzıyla aktarılan) seksen dört olduğunu ve yine ("kîle" lafzıyla aktarılan) seksen yedi olduğu görüşü aktarılmıştır. el-Vâkidî; yaşının doksan olduğunu ifade ederken el-Firyâbî (ö. 212/827) ve Ebû Mus'ab ez-Zührî; seksen altı olduğunu söylemiştir. el-Ka'nebi (ö. 221/836) hocası İmam Mâlik'in seksen dokuz yaşında vefat ettiğini aktarmıştır. Abdurrahman b. Kâsım (ö. 191/806) İmam Mâlik'in seksen yedi sene yaşadığını söylemiştir. Eyyüb b. Sâlih İmam Mâlik'in doksan iki yaşında olduğunu söylese de Ebû Muhammed ed-Darrâb (ö. 392/1002) bu görüşün hatalı olduğunu, doğrusunun seksen altı yaşında olduğunu ifade etmiştir.[471] Bu örnekten de görüleceği üzere Zehebî zaman konusunda net bir tarih ifade etmeyip konuyla alakalı rivayetleri serdetmekle yetinmektedir.

Yine müellifin kaleme aldığı *Tezkiretü'l-huffâz*'da birinci tabaka h. 13 yılından başlayıp[472] h. 93[473] yılına uzanmaktadır. Bu da söz konusu tabakanın seksen yılı

[471] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8/130-132.
[472] Hz. Ebû Bekir'in vefatı Bkz: İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/185; Ömer Sabuncu, *Hz. Ebu Bekir* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 72.
[473] Enes b. Mâlik'in vefatı Bkz: İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/243.

kapsadığını göstermektedir. Ancak tâbiîn dönemine bakıldığında ise bu dönemi üç kısma ayırmıştır. Kibârü't-Tâbiîn'de m. 622'den[474] başlayıp m. 667 yılına[475] kadar devam etmektedir. Bu dönemin süresi ise kırk beş yılı içerisine almaktadır. Orta tabakaya bakıldığında vefat tarihleri doksan üç yılından başlayıp yüz on yedi yılına kadar devam ettiği görülmektedir. Bu dönem yirmi dört yılı kapsar. Tâbiînin üçüncü tabakası ise vefat tarihi yüz on üç yılından başlayıp yüz elli bir yılına uzanmaktadır. Bu dönem de otuz sekiz yılı kapsamaktadır. Beşinci tabaka yüz kırk dörtten başlayıp yüz seksen yılına kadar devam etmektedir. Bu dönem otuz altı yılı kapsamaktadır. Tabakalar bu şekilde devam etmektedir. *Tezkiretü'l-huffâz*'ın ilk cildinden başlayıp sonlarına doğru devam eden zamansal ayrılık müellifin bu alanda yazmış olduğu eserlerin çoğunda bulunmaktadır.[476]

Yukarıda bahsedilen uyumsuzluk *Siyeru aʿlâm*'da da mevcuttur. Bunun daha net anlaşılabilmesi için bazı tabakalar süreleriyle birlikte zikredilecektir; Birinci tabaka İbnü'l Hanefiyye (ö. 81/700)[477] ile başlayıp Safvân b. Muhriz'in (ö. 91/710)[478] vefatına kadar olan süreyi ele almaktadır. Burada ilk tabaka on yıllık bir zaman dilimine tekabül etmektedir.[479] İkinci tabaka; Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/713)[480] ile başlayıp Küseyyiri Azze (ö. 107/726)[481] ile son bulmaktadır. Bu tabaka on üç yılı kapsamaktadır. Üçüncü tabaka; Muâviye b. Kurre (ö. 113/732)[482] ile başlayıp Ebû İshak es-Sebîî (ö. 127/745)[483] ile sonlanmaktadır. Üçüncü tabaka da toplam on dört yılı kapsamaktadır.[484] Dördüncü tabaka Mansûr b. el-Mu'temir (ö. 132/750)[485] ile başlamakta Habîb b. Ebî Karîbe (ö. 130/748)[486] ile sona ermektedir.

---

[474] Alkame b. Kays'ın vefatı Bkz: Ahmet Özel, "Alkame b. Kays", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/467.
[475] Ebû Recâ el-Utâridî'nin vefatı Bkz: Raşit Küçük, "Ebû Recâ el-Utâridî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/212.
[476] Geniş bilgi için bkz: Zehebî, *Tezkire*.
[477] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/110; Mustafa Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/534.
[478] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/286.
[479] İlk tabaka yetmiş iki kişiyi kapsamaktadır. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/110-286.
[480] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/287.
[481] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/152.
[482] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/153.
[483] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/392; Ali Osman Koçkuzu, "Ebû İshak es-Sebîî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/170.
[484] Üçüncü tabaka toplam yüz yirmi beş kişiyi kapsamaktadır. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/153-392.
[485] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/402.
[486] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 6/254.

Beşinci tabaka Cafer b. Muhammed (ö. 148/765)[487] ile başlayıp Abdurrahman b. Ziyâd (ö. 156/773)[488] ile sona ermektedir. Böylece beşinci tabaka toplam yetmiş üç yılı kapsamaktadır. Otuzuncu tabaka h. 568 yılında[489] başlayıp h. 587 yılına[490] kadar olan süreyi ele almaktadır. Bu da otuzuncu tabakanın on dokuz yılı esas aldığını gösterir. Otuz birinci tabaka 575 yılından[491] başlayıp 601 yılına[492] kadar uzanmaktadır. Bu da toplamda yirmi altı yılı kapsamaktadır. Son olarak otuz beşinci cilde bakıldığında h. 651 ila h. 660 yıllarını ele almaktadır. Bu da toplam dokuz yılı kapsamaktadır. Görüldüğü üzere tabakalar arasında sabit bir zaman aralığı bulunmaktadır. Aslında bu durum müellif için bir kusur olarak görülmemektedir. Nitekim o dönemde bu tarz eserlerin birçoğunda aynı üslup benimsenmiştir. Zira Zehebî *Târihü'l-İslâm* adlı eserinde olduğu gibi belirli zaman aralığı metoduyla telifatlarını devam ettirebilirdi. Ancak bu durumun çok önem arz etmediğini daha çok ele aldığı şahsiyetlerin hayatlarına dair önemli bilgiler, dinlediği-rivayet ettiği hadisler, vefat tarihleri vb. bilgilere odaklanmıştır.

Bu alanda yazdığı bir başka tabakât eseri olan *el-Muîn fî tabakâti'l-muhaddissîn*'i daha farklı bir metot ile kaleme almıştır. İlk olarak "Ekâbirü't-tâbiîn"[493] ile başlayıp tâbiînin iki ve üçüncü tabakalarını başlıklar halinde almaktadır.[494] Daha sonra bazı tabakaları İslâm ilim geleneğinde meşhur âlimlerin isimleri başlığı altında ele almıştır. Örneğin "Tabakatü'l-A'meş ve Ebû Hanîfe",[495] "Tabakâtü İbnü'l-Medinî ve Ahmed"[496] vb. daha sonra bu metodu değiştirip h. 3. asrın başlarına gelince yaklaşık yıl rakamlarını kullanmaya başlıyor ve "h. 300 ile 320 arasında yaşamış olanların tabakası",[497] "h. 530 ile h. 550 arasında yaşamış olanların tabakası" şeklinde başlıklandırma yapmıştır. Bu zamansal birliktelik ile alakalı yapılan araştırmalardan

[487] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 6/255.
[488] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 6/411.
[489] Hârizmşah'ın vefatı Bkz: Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/230.
[490] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21/151.
[491] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21/181.
[492] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21/415.
[493] Zehebî, *el-Muʿîn*, 24.
[494] Zehebî, *el-Muʿîn*, 31-39.
[495] Zehebî, *el-Muʿîn*, 47.
[496] Zehebî, *el-Muʿîn*, 82.
[497] Zehebî, *el-Muʿîn*, 109.

yola çıkarak söz konusu bu kitaptaki bir tabaka bazen yirmi sene bezen yirmi beş sene bazen de otuz seneyi ele almıştır.[498]

el-Mücerred fî esmâi ricâli Süneni İbn Mâce adlı eserini kaleme alan Zehebî, bu eserinde ise ele aldığı kişilerin hayatlarını sekiz tabakada toplamıştır. Sahâbe tabakası[499] hariç her tabakayı o dönem içerisinde yaşamış önemli şahsiyetin ismiyle zikretmiştir. Diğer kalan yedi tabaka şu şekilde isimlendirilmiştir: "İbn Müseyyeb ve Mesrûk tabakası",[500] "Hasan-ı Basrî ve Ata tabakası",[501] "Zührî ve Eyyüb tabakası",[502] "el-Aʿmeş ve İbn Avn tabakası",[503] "Affân ve Abdürrezzâk tabakası",[504] "Ali b. Medinî ve Ahmed b. Hanbel tabakası"[505] ve son olarak "Buhârî ve geri kalanların tabakası" yine aynı şekilde bu tabakalar arasında da zamansal bir birlikteliğe riayet edilmemiştir.[506]

İslâm Tarihi alanında yazmış olduğu en önemli ve hacimli eser olan *Târihü'l-İslâm ve'l-vefeyât*'ı toplam yetmiş tabakaya ayırmış ve tabakalar arasını on yıl olarak sabitlemiştir. Zehebî eserinde görüldüğü gibi zamansal bir sınırlama metodunu benimseyerek tabakât alanında yazdığı diğer kitaplara muhalif bir tavır mı takınmıştır? Zehebî'nin bu tutumu tarih ilmiyle iştigal edenleri şöyle bir yorum yapmaya sevk etmiştir: "Zehebî *Târihü'l-İslâm* eserindeki bu metoduyla eskilere muhalefet etmiştir. Hatta yazmış olduğu diğer eserlere de muhalefet etmiştir."[507] *Târihü'l-İslâm* ile alakalı yapılan geniş çalışmalar; bu eserin zamansal bir birliktelikten ziyade daha çok tanzimi bir birliktelik üzere olduğunu açıkça göstermiştir. Nitekim bazı şahsiyetlerin vefat tarihlerinin ele alınmaması, bazı kişilerin hayatının diğer tabakaya sarkıyor olması vb. durumlar bu eserin özellikle bir zamansal birliği esas alarak yazılmadığını bilakis şekilsel bir düzeni gaye edinerek yazıldığını göstermektedir.[508]

---

[498] Zehebî, *el-Muʿîn*, 159.
[499] Zehebî, *el-Mücerred*, 23-46.
[500] Zehebî, *el-Mücerred*, 47-66.
[501] Zehebî, *el-Mücerred*, 69-108.
[502] Zehebî, *el-Mücerred*, 109-142.
[503] Zehebî, *el-Mücerred*, 142-195.
[504] Zehebî, *el-Mücerred*, 195-209.
[505] Zehebî, *el-Mücerred*, 209-220.
[506] Zehebî, *el-Mücerred*, 220-234.
[507] Maʻrûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 309.
[508] Maʻrûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, 310.

Tüm bu bilgiler neticesinde Zehebî'nin tabaka anlayışının; karşılaşma/likâ yönüyle birbirine benzeyen topluluklara işaret ettiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim aynı bölgede yaşayan, birbirlerinden hadis alıp aktaran, aynı ders halkalarına katılan veya farklı bölgelerde olup aynı zaman diliminde yaşayan âlimleri bir arada zikrederek dönemlerin daha net anlaşılmasına imkân sağlamıştır.

Müellifin kaleme aldığı tabakât eserlerinde tabakalardaki ayrımın bu kadar farklı olması ne şekilde açıklanabilir? Örneğin *Ma'rifetü'l-kurrâ* eserini on yedi tabakaya, *el-Mücerred fî esmâi ricâli Süneni İbn Mâce*'yi sekiz tabakaya ayıran müellif *Siyeru aʿlâm*'ı neden kırk tabakaya ayırmıştır? Bu tabakalarda neden sabit bir sayı tutulmadı? Bu sorulara şu şekilde cevap verilebilir. Müellif kaleme aldığı tabakât türü eserlerde ilk olarak aynı eserde hayatları ele alınanların konumunu dikkate almıştır. *Tezkiretü'l-huffâz* gibi bir kitaba bakıldığında genel olarak hadis hafızlarının en önemli simaları ele alınmıştır. Özellikle böyle bir içeriği ve üslubu tercih eden bir âlim eserin hacmini ve sınırlarını korumak için yalnızca o kategoriye giren şahısları ele almalıdır. Bu da tabakalar arasında var olan zamanın uzamasına sebep verir. Yine *el-Mücerred fî esmâi ricâli Süneni İbn Mâce* eserinde sadece İbn Mâce'nin rivayet ettiği muhaddisleri almak zorundadır. Hal böyle olunca normal bir kitapta otuz civarında olan tabaka bu eserde yirmiye veya daha aşağısına düşebilmektedir.[509] *Siyeru aʿlâm* incelendiğinde *Tezkiretü'l-huffâz*'ın tüm ricâlini kapsamakla birlikte bu kişilerden ilim bakımından daha alt mertebede bulunan kişilerin de esere dahil edildiği görülecektir. Bu da doğal olarak terceme sayısının artmasını sağlamıştır. Ayrıca Zehebî *Siyeru aʿlâm*'da bir hadis kitabı yazma metodunu benimsemediği için ele aldığı râvilerin veya şahsiyetlerin birbirleriyle görüşme şartını dikkate almamıştır. Bu da doğal olarak tabaka sayısının hacimli olmasını gerektiren bir durumdur.

Tabakalarda hayatları ele alınan kişilerin konumu bakımından farklı tabakalara ayırma durumunun olduğu görülmektedir. Örneğin sahâbîleri bir tabakaya veya birden çok tabakaya ayırmak mümkündür. Çünkü sahâbî bazen Hz. Peygamber'den bazen de farklı bir sahâbîden hadis rivayet etmektedir. Bu durumda bir tabaka olan sahâbe tabakasını ikiye çıkarmak mümkündür. Yine tâbiînin büyükleri kapsamlı bir şekilde

[509] Bir de *Tezkiretü'l-huffâz*'a alınan hadis hafızların büyüklerinin çoğunluğu âli isnada sahip olan kişiler olması hasebiyle zamansal farklılık bir sonraki kuşağa nazaran daha fazla olmuş ve bunun neticesinde tabaka sayısı sınırlı kalmıştır. Bkz: Özafşar, "Tezkiretü'l-Huffâz", 41/76.

ele alındığında onları da birden fazla tabakaya ayırmak mümkün olabilmektedir. Örneğin tâbiînin büyükleri sahâbenin büyüklerinden rivayet etmektedir. Tâbiînin küçükleri ise sahâbenin küçüklerinden rivayette bulunmaktadır. Hatta bazı tâbiîn âlimler yalnızca tâbiînden rivayette bulunmuştur. Durum böyle iken bir tabaka olan tâbiîn tabakası istek dahilinde üç farklı tabakaya yükseltilebilmektedir.[510] Bu durum hadis ve tarih ilimleriyle ilgilenen herkes tarafından bilinen bir gerçektir.[511]

Verilen bu örneklerin tamamı şu açıklamanın yapılmasını gerekli kılmaktadır: Tercemesi yapılan her şahsiyet zikredildiği kitaba göre sınırlanmıştır. Zehebî'nin tabakalar üzere tertip edilen tüm kitaplarında tercemesi yapılan şahsiyetler için sabit tek bir dağıtımın varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu sebeple bir şahsiyet için katî olarak "bu kişi Zehebî'nin belirlediği şu tabakadandır" tarzında bir çıkarıma varmak doğru olmaz. Bu konuyla ilgili ancak "Filan kişinin tabakasından filan kişidir." denilebilmektedir. Bundan mütevellit müelliflerin tercih ettikleri ortak bir taksimattan söz etmek mümkün değildir. Nitekim bu durumla alakalı şöyle bir örnek verilmesi konunun daha iyi anlaşılması için uygun olacaktır. Mekhûl b. Ebû Müslim (ö. 112/730), İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ına[512] göre Şam ehlinin üçüncü tabakasından iken Halife b. Hayyât'ın *et-Tabakât*'ına göre ikinci, Zehebî'nin *Tezkire*'sinde[513] dördüncü ve İbn Hacer'in *Tehzîb* adlı eserinde[514] beşinci tabakadan olduğu görülmektedir. Bu da her tabakât âliminin farklı dayanakları olduğunu ifade etmekle birlikte kişilerin sabit bir tabaka içerisinde olmadığını göstermektedir.

Zehebî h. 7. asırda yaşamış olmasına rağmen *Siyeru aʿlâm*'da eserin içeriğinde tabakaların taksimini ilk asırlardan itibaren zamansal bir silsileyle ele almıştır. Bunun haricinde eserde az olmayacak kadar terceme vardır ki bunlar hadis ilmiyle meşgul olmamasına rağmen hatta herhangi bir ilimle dahi iştigal etmemelerine rağmen tabakalara dâhil edilmiştir. Bunlar içerisinde melikler, vezirler, halifeler, sultanlar, tabipler, şairler vb. isimler mevcuttur. Zehebî'nin tarihsel bakışı, öte yandan onun

[510] 1- Tâbiîn'in büyükleri sahâbe'nin büyüklerinden. 2- Tâbiîn'in küçükleri sahâbe'nin küçüklerinden. 3- Tâbiîn tâbiîn'den rivayet etmiş şeklinde üç farklı tabakaya ayrılabilmektedir.
[511] Emin Âşıkkutlu, "Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (14 Şubat 2014), 11.
[512] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/315.
[513] Zehebî, *Tezkire*, 1/82.
[514] Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb* (Hindistan: Dâiretü'l-Maarifi'n-Nizâmiyye, 1326/1908), 10/289.

hadis ve muhaddislerle olan bağı kitabın sonuna kadar bu yönteme tutunmasına vesile olmuştur.

On üçüncü cilde bakıldığında her ne kadar eser yıllara göre yazılma gayesiyle ele alınmamışsa da tercemeleri verilenlerin vefat tarihleri bakımından bir silsilenin olduğunu görmek mümkündür. Bu yorumun dile getirilmesinin sebebi; Zehebî'nin çoğu zaman kişinin tercemesini akrabalarıyla birlikte vermesidir.[515] Bu hususla alakalı birkaç örneğin verilmesi konunun daha net bir biçimde anlaşılması için uygun olacaktır. Zehebî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası Abbâs'ın çocuklarından Kusem b. Abbas, Ma'bed b. Abbas, Kesîr b. Abbas, Temmâm b. Abbas ve Fadl b. Abbas'ın hayatlarını peş peşe ele almıştır.[516] Âkil b. Bükeyr'in[517] hayatını ele alırken üç kardeşini de ondan sonra zikretmiştir.[518] Bunlar Hâlid b. Bükeyr,[519] İyâs b. Bükeyr ve Âmir b. Bükeyr'dir.[520] Yine Ebû Cendel'in tercemesini zikrettikten sonra kardeşi Abdullah b. Süheyl'i ardından babaları Süheyl b. Amr'ın tercemelerini ele almıştır.[521] Başka bir yerde de Allah Resûlünün amcasının oğlu Ebü'l-Hâris Nevfel b. Hâris'in tercemesini ele aldıktan sonra oğlu Hâris b. Nevfel'i ardından torunu[522] ve daha sonra torununun oğlunun[523] tercemelerini aktarmıştır. Bunlara ilave olarak Ebü'l-Hâris Nevfel b. Hâris'in iki kardeşini daha; Saîd b. el-Hâris ve Ebû Süfyân b. el-Hâris ve oğlu Cafer b. Ebû Süfyân el-Hâris'in tercemelerini aktarma gereği duymuştur.[524] Hz. Peygamber'in kâtiplerinden olan Hâlid b. Saîd'in hayatını ele aldıktan sonra kardeşleri Ebân b. Saîd ve Amr b. Saîd'in tercemelerini de hemen akabinde zikretmiştir.[525] Afrâ

[515] Zehebî kitabın bazı yerlerinde özellikle baba, oğul ve kardeşleri böyle bir başlık altında toplamayı uygun görmüştür. Eserin birçok cildinde karşılaşılan bu durum bir zamansal ayrışmaya sebep olduğu izlenimini vermiş olsa da aslında o şahıs ve akrabalarıyla genel bir perspektif kazandırdığı da göz ardı edilemez.
[516] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/440-444.
[517] Bedir savaşında şehit düşen sahabilerdendir. Bkz: Ahmet Önkal, "Âkıl b. Bükeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1989), 2/247.
[518] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/185-187.
[519] H. 4'te Recî' vakasında şehit olmuştur. Bkz: Mehmet Ali Sönmez, "Hâlid b. Bükeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/285.
[520] Hz. Ebû Bekir döneminde Yemame savaşında şehit olmuştur. Bkz: Abdülkerim Özaydın, "Bükeyr (Benî Bükeyr)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/484.
[521] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/192-194.
[522] İsmi; Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel'dir. Medine kadılığı yapmış ve sahâbedendir. Bkz: Ahmet Özel, "Abdullah b. Nevfel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/126.
[523] İsmi; Abdullah b. Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel'dir
[524] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/199-205.
[525] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/259-262.

bint Ubeyd'in dört oğlu Muâz b. Hâris, Muavviz b. Hâris, Avf b. Hâris ve Rifâa b. Hâris'in tercemelerini birbiri ardınca zikretmiştir.[526] Zehebî bu kişileri birlikte ele alarak konunun bütünlüğünü sağlamıştır. Başka bir örnekte ise Hz. Peygamber'in eşlerini -vefat tarihleri birbirlerine çok yakın olmamasına rağmen- art arda ele almıştır.[527] Müellif bu tutumu neticesinde 'ümmühâtü'l-müminîn'in daha derli toplu bir şekilde okunmasını sağlamıştır.

Bu akrabalarla ilgili anlatılanların tamamı Zehebî'nin tabakât türü kitaplarında takındığı metodudur. Ancak bu metodu uygulama noktasında telif ettiği tabakât ve terâcim kitaplarının tamamında zorunlu görmemiştir. Özellikle *Siyeru A'lâm*'da bu metodun sık kullanıldığı görülmektedir. Zehebî, Endülüs Emevî döneminin kurucusu I. Abdurrahman'ın hayatını ele alırken aynı zamanda bu dönemde yönetimde bulunan on kişinin biyografisini art arda sıralamıştır.[528] Yine otuzuncu tabakada yer alan Ebü'l-Mehâmid Hammâd b. İbrahim es-Saffârî'yi (ö. 576/1181) zikrettikten sonra babası Rüknüddin İbrahim b. İsmail es-Saffârî'nin (ö. 532/1138) daha sonra dedesi İsmail b. İshak'ın (ö. 500/1107) tercemelerini aktarmıştır.[529] Son olarak Selâhaddin-i Eyyûbî'yi (ö. 589/1193) ele alırken "Selâhaddin ve Benûhû"[530] diye başlık attıktan sonra kendisiyle birlikte üç oğlu Azîz (ö. 595/1199),[531] Zâhir (ö. 613/1216)[532] ve Efdal'ın (ö. 622/1225) hayatlarını aktarmıştır.[533]

[526] Babaları Hâris ile anılmalarına rağmen anneleri Afrâ'nın Bedir savaşına oğulları Muâz, Muavviz ve Avf'ı sırf Ebû Cehil'i öldürmeleri için gönderdiği ve iki oğlu -Muâz ve Muavviz- şehit olduğu için sevinen Avf'ın şehit olmasını arzuladığı için annelerine nispetle Benû Afrâ olarak anılmaktadırlar. Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/358-360.

[527] Zehebî Hz. Peygamber'in eşlerini bir arada verirken dadısı Ümmü Eymen'i iki eşinin arasında bir başlık altında zikretmiştir. Daha sonra eşlerinin hayatlarını aktarmaya devam ederken kızları; Zeynep, Ümmü Külsüm ve Rukıyye'nin tercemelerini ele almış. Ardından Resûlullah'ın diğer eşlerini zikretmiştir. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/135-269.

[528] Zehebî burada "Mülûkü'l-Endülüs" başlığını açtıktan sonra Abdurrahmân b. Muâviye b. Hişâm, Hişâm b. Abdurrahman, Hakem b. Hişâm, Abdurrahman b. Hakem, Muhammed b. Abdurrahman, Münzir b. Muhammed b. Abdurrahman, Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman, Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah, Hakem b. Abdurrahman b. Muhammed ve son olarak Hişâm b. Hakem'in hayatını ele alarak neredeyse emirler dönemini ele almıştır. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8/244-271.

[529] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21/91-94.

[530] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21/278.

[531] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21/291.

[532] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21/296.

[533] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21/294.

2.6. SİYERU A'LÂM'DAKİ TERCEMELERDE KULLANILAN RİVAYETLERİN İÇERİĞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Tarihçi kimliğinin yanı sıra muhaddis olduğu yukarıda birçok kez belirtilen Zehebî, yazdığı kitaplarda hadisi en önemli kaynaklardan biri olarak benimseyip eserlerini bu temel üzere inşa etmiştir. *Siyeru a'lâm*'da da bu tutumunu devam ettirmiş ve eserin başından sonuna kadar hadislere müracaat etmiştir. Ancak belirtilmesi gerekir ki Zehebî kitabına aldığı bu hadisleri olabildiği ölçüde sened ve metin yönünden çeşitli tariklerini baz alarak aktarma yolunu tercih etmiştir. *Siyeru a'lâm*'da ele alınan kişilerin büyük çoğunluğunun muhaddis olması hasebiyle onlardan aktarılan bazı hadisleri biyografisinde zikretmiştir.[534] Zehebî hadis alanındaki bu tenkit usulünü tarihî, edebî vb. rivayetlerde de tatbik etmiştir. Bundan dolayı bu eseri dikkatli bir şekilde inceleyen herkes kitapta büyük bir tenkit birikiminin hasıl olduğunu görecektir.[535] Bu durum özellikle ilk ciltlerde daha fazla görülecektir. Çünkü ilk ciltlere bakıldığında onların sahâbe ve tabiînden oluştuğunu ve Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisleri aktarmaları sebebiyle daha fazla hadis aktarıldığı görülecektir. Özellikle bu kesim Resûlullah ile vakit geçirdiği için hadislerin vürûd sebeplerini bilmektedirler.

Bir başka sebep ise müellif eserin metodunu oturtmaya çalıştığından bu usulünü daha fazla ön planda tutmuştur. Ayrıca Zehebî tenkit yöntemlerinde tek bir yöntemle yetinmemiş kendisini doğru bilgiye ulaştıracak tüm yollara başvurmuştur. Malum olduğu üzere hadis alanında bir hadis sened ve metin olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Muhaddis âlimler bu iki faktörün hadisi oluşturan iki ana esas olarak belirlemiş ve bir hadisin sıhhat derecesine bu iki faktör sayesinde ulaşmışlardır. Şimdi hem rivayet hem de sened'in *Siyeru a'lâm*'da ne anlam ifade ettiğini, müellifin tarihçi kimliğiyle birlikte aktardığı hadisleri muhaddis gözüyle değerlendirmesi gibi konular ele alınacaktır.

---

[534] Öğrencisi es-Safedî Zehebî'nin bu tutumu hakkında: "Zehebî'nin eserlerine almış olduğu hadisleri; râvilerindeki kusur, isnadındaki kapalılık ve metindeki sorun yönleriyle değerlendirmeye tâbi tutup hiçbir hadisi es geçmemiş olması onun bu alandaki yetkinliğini göstermektedir. Onun bu tutumunu başka bir âlimde görmedim" sözlerini ifade etmiştir. Bkz: es-Safedî, *el-Vâfî*, 2/115.

[535] Zehebî hadislerdeki bu tenkit metodunu eserlerinde kullandığı gibi kullanmayan âlimleri de eleştirmiştir. *Mîzânü'l-iʿtidâl* adlı eserinde Ebû Nuaym el-İsbehânî ve Hatîb el-Bağdadî'yi eserlerine mevzû hadis aldıkları ve bunu belirtmedikleri için eleştirmiştir. Bkz: Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/111.

2.6.1. Siyeru A'lâm'da Rivayetlerin Sened Tenkidi

Çalışmamız İslâm tarihi alanında yapıldığı için hadis alanına dahil olan bu konunun fazla ayrıntısına girilmeden sadece Zehebî'nin eserinde kullandığı metottan bahsedilecektir. Zehebî'nin aktardığı hadislerde eleştiriler; genel anlamda ya bir ya da daha fazla râvisi hakkında rivayetin zayıflığına veya herhangi bir kusuruna ya da muhaddislerin ölçütleri esas alınarak güvenirliliğine işaret eden yönüyle ortaya konulmuştur. Bunun sonunda da o, hadis literatüründe kullanılan bazı terimlere dayanarak hüküm vermiştir.[536] Bu konuyla alakalı Saîd b. Zeyd'in hayatını ele alırken aktardığı hadis ve sonrasındaki değerlendirme şu şekildedir: "Saîd b. Zeyd, Mervân b. Hakem Medine valisiyken Ervâ isimli bir kadınla arazi konusunda anlaşmazlığa düşerler. Ervâ, Saîd b. Zeyd'i gidip Mervân'a şikâyet eder. Mervân'da olayı yerinde teftiş etmesi için Saîd b. Zeyd'in tarlasına gider. Tarlaya geldiklerinde Saîd "Ben Hz. Peygamber'den şunu işittim: 'Kim ki, kendisine ait olmayan bir arazi parçasını alırsa, yerin yedi katında da olsa, kıyamet gününde o toprak, onun boynuna dolanacaktır. Ancak kim de malını korurken öldürülürse şehittir.' buyurmuştur dedi." Zehebî bu hadisi aktardıktan sonra "bu hadis senedi sâlih olan bir hadistir ancak kopukluk var. Çünkü Talha b. Abdullah b. Avf bu hadisi Saîd'den işitmemiştir" diyerek hadisin durumunu o alana has terimlerle ortaya koymuştur.[537] Ebû Müshir Abdüla'lâ b. Müshir'in tercemesinde (ö. 218/833) Ebû Müshir'in râvisi olduğu "Kim günde yüz defa Sübhânallahi ve bihamdihi derse günahları denizköpüğü kadar olsa dahi bağışlanır." hadisini aktardıktan sonra "Bu sened iyidir ve mürseldir. Ancak kopukluk vardır; çünkü Ebû Sellâm, Ka'b ile görüşmemiştir." diyerek hadisin durumunu ifade etmiştir.[538] Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmüttalib'in tercemesinde Resûlullah'ın "Abbas bendendir ben de ondanım." hadisini aktardıktan sonra "İsnâdühü leyse bikaviyyin -isnadı güçlü değildir-" diyerek yine hadisin sened yönünü değerlendirmiştir.[539] Hamîd b. Zencûye'nin hayatını ele alırken râvisi olduğu "Kıyamet günü oruç ve Kur'an sahibine şefaatçi olacak." hadisini aktardıktan sonra

---

[536] İsnadın kuvvetli olduğu veya takviye niteliğinde ele aldığı rivayetler için: **له علة اسناده جيد، رواته ثقات،** ifadelerini kullanırken isnadın zayıflığı veya kusuruna işaret etmek için ise: **اسناده غير مؤثر،اسناده صالح، ليس بقوي، في اسناده لين، فيه انقطاع، اسناده ضعيف، اسناده واه، اسناده مظلم** gibi terimlerle rivayetin durumunu belirtmiştir. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/264.

[537] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 126.

[538] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 10/237.

[539] Lafzın Arapçası: اسناده ليس بقوي Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/99.

senedinde bulunan İbn Lehîa'dan dolayı "İsnâdühü leyyinün" demiştir.[540] Zehebî hadisin senedi hakkında yorum vermekle birlikte yer yer hadisin rivayetinde yer alan râvinin durumunu ortaya koyan hükümler de vermiştir. Bununla alakalı olarak Hz. Abbas'ın hayatını ele alırken Süfyan b. Şüreyk şöyle dedi: "Ahbarana Şu'be an Amr b. Murre an Ebû Sâlih ez-Zekvân an Suheyb mevla İbn Abbas kâle…" Zehebî, bu rivayetin râvilerinden olan Suheyb için "Suheyb lâ ârifuhu" demiştir.[541] Safvân b. Mühriz el-Mezinî'nin tercemesinde "Osman b. Matar an Hişâm an Hasan kâle…" metni aktardıktan sonra "Teferrede bihi Osman hâzâ leyse bikaviyyin" diyerek râvinin durumunu ortaya koymuştur.[542] Zehebî bununla birlikte kullandığı bu eleştiri metodunda hadisin mertebesi hakkında da dakik hükümlerin[543] ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Her ne kadar yazdığı eser İslâm tarihine ait olsa da olayları rivayetler üzerinden anlatması ve hadis alanında büyük bir müktesebata sahip olması Zehebî'nin böyle bir tutum takınmasında etkili olmuştur.

Nakledilen rivayetler için müellif hadisin metin kısmının yanında senedin tümünü de zikretmiştir. Bu, o rivayetin belgelendirilmesi için önemli bir husustur. Müellif sadece rivayeti ele almakla yetinmeyip senedin râvi zincirini de aktarması rivayetin dayandığı asli kaynakları da bize sunmaktadır. Hadis ve tarih ilimlerinde rivayetin senediyle birlikte verilmesi eseri okuyan kişinin rivayet hakkındaki görüşünün ortaya çıkmasına yardımcı olur. Zira bazı ilim sahipleri rivayeti okurken râvilerinin durumunu değerlendirecek ilim müktesebatına sahip olduğundan rivayetin senediyle birlikte verilmesi eserin ilmî yönünü de ortaya koymaktadır. Zehebî aktaracağı rivayet çok kısa olsa da mutlaka senedi zikretmiştir. O dönemde veya öncesi-sonrasında İslâm tarihi alanında yazılan bazı kitaplar incelendiğinde rivayetlerin senedleriyle birlikte aktarılmadığını görmek mümkündür. Çünkü yazdığı alan itibariyle rivayetlerin senedleriyle birlikte verilme zorunluğu yoktur. Zira müellif sadece vakıayı anlatabilmek için rivayetin metin kısmını alır veya hadisi muallak bir

---

[540] Lafzın Arapçası: إسناده لين Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 12/22.

[541] Lafzın Arapçası: صهيب لا أعرفه Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/94.

[542] Lafzın Arapçası: تفرد به عثمان هذا ليس بقوي Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/286.

[543] Zehebî hadis alanında en bilinen terimleri kullanarak bu hükümleri rivayeti aktardıktan sonra gerekli görülen yerlerde kullanmıştır. Bunları şöyle zikretmek mümkündür; Sahih, müttefakun aleyh, Huve fi's-Sahihayn, Sahihün Garibün, Hasenün, Garibün, Garibün cidden, Münkerün ve Mevdûun. Kavramların içerikleri için detaylı bilgi bkz: Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1987).

şekilde aktarabilirdi. Ancak Zehebî kendisinden önceki bazı tarihçiler gibi rivayetleri senedleriyle birlikte verme metodunu tercih etmiştir. Bu da Zehebî'nin eserini telif ederken göstermiş olduğu hassasiyete delalet etmektedir. Bu konuyla ilgili birkaç örneğin burada zikredilmesi uygun olacaktır. Örneğin Zehebî Eyyûb es-Sahtiyânî'nin (ö. 131/749) tercemesini ele alırken "Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed şöyle dedi: Ahbarana Ebü'l-Meâlî Ahmed b. Abdüsselâm Ahbarana Ömer b. Muhammed Ahbarana Hibetüllah b. Muhammed Ahbarana Muhammed b. Muhammed b. Gaylan Ahbarana Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah eş-Şafiî Ahbarana Musa b. Sehl el-Veşşâ Haddesena İsmail b. Uleyye o da Eyyûb'ten Eyyûb de Nafi'ten o da İbn Ömer'den… Kâle…" diye devam etmiştir.[544] Yine "Buhârî, Muhammed b. Yakub b. Abbâd'ın *ed-Duafâ* kitabından tahric etti ki o, (Muhammed b. Yakub) Muhammed b. Dâvûd'dan o da İsmail'den İsmail de İsrâil'den o da Ebû İshâh'tan o da Hâris'ten Hâris de Hz. Ali'den…"[545] diye devam etmektedir. Aslında Zehebî bu iki rivayeti bu şekilde aktarmak yerine ilk rivayet için "Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed şöyle dedi:" ikinci rivayet için de "Buhârî, Muhammed b. Yakub b. Abbâd'ın *ed-Duafâ* kitabından tahric etti ki" cümleleriyle yetinebilecekken o senedin tamamını aktarmayı tercih etmiştir. Zehebî'nin takip ettiği bu metodu telif ettiği eserlerin çoğunda görmek mümkündür.

Tercemelerde aktarılan bu rivayetler yalnızca sahih-zayıf yönüyle ele alınmayıp bu hükümleri destekleyen bazı varyantların da eserde somut olarak aktarıldığını görmek mümkündür. Nitekim Zehebî'nin önceki başlıklarda birçok tarih ve hadis kitabını okuduğu ifade edilmişti. Ancak o, sadece nakli aktarmakla kalmamış kullandığı rivayetlerinde akli unsurlarını da ortaya koymuştur. Bu konuyla alakalı Zehebî, Hz. Peygamber'in Ümmü Habîbe ile evliliğini anlatırken Mümtehine sûresinin 7. âyetindeki *"Belki de Allah sizinle, onlardan düşman olduklarınız arasına ağır sevgi koyar, Allah buna kadirdir. Allah çok bağışlayan çok esirgeyendir."* yorumu konusunda İbn Abbas'ın "Hz. Peygamber'in Ümmü Habîbe ile evliliği sonucunda Ümmü Habîbe Ümmühâtü'l-müminînden olmuş, kardeşi Muâviye de böylelikle Müminlerin dayısı olmuştur." yorumunu aktarmıştır. Daha sonra bu hadisi Kelbî aktarmış ve o metrûktur yorumunu yapmış ve ardından âlimlerin bu evlilik sonucu

[544] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 6/24.
[545] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/155.

oluşan akrabalığın sadece Ümmü Habîbe'ye has olduğunu belirtmiş ve ne kız ne de erkek kardeşlerinin Müminlere bir akrabalık bağı oluşturmadığı görüşünü aktarmıştır.[546]

Hz. Peygamber'in sîretinin yer aldığı ciltte Kur'an'da ona ait beş isim zikredilmekte ve bunlar "Muhammed, Ahmed, Abdullah, Yâsîn ve Tâhâ'dır." denilmiştir. Daha sonra Tâhâ'nın Hz. Peygamber'in isimlerinden biri olmadığını ifade ederek Kur'an'da Resûlullah için söylenen vasıfları "Resûl, Nebî, Emîn, Şâhid, Mübeşşir, Nezîr, Allah'ın izniyle Allah'a davet eden, Sirâcen münira, Râuf, Rahîm, Müzekkir, Müddessir, Müzzemmil, Hâdi vb." zikretmiştir. Daha sonra Tâhâ ismini aktaran râvi Kelbî'nin metrûk olduğunu dile getirmiştir.[547] Hz. Âişe'nin hayatı ele alınırken aktarılan şu rivayet örnek gösterilebilir: "Ebü'l-Hasan el-Medâinî Yezîd b. İyâz'dan o da Hişâm b. Urve'den o da babasından şöyle dedi: Uyeyne b. Hısn Allah Resûlünün huzuruna geldi Hz. Âişe de oradaydı. -Bu olay hicab âyeti inmeden önce gerçekleşmişti.- ve şöyle dedi: "Kim bu Hümeyra ey Allah'ın Resûlü? Zehebî bu hadisi şöyle değerlendirmiştir; bu mürsel bir hadistir. Râvilerinden Yezid ise metrûktur. Uyeyne de hicap âyeti nazil olduktan sonra Müslüman olmuştur." yorumlarını yaparak tarihi bilgiler ışığında hadisi ve râvilerinin kapalılığını ortaya koymuştur.[548]

2.6.2. Siyeru A'lâm'da Rivayetlerin Metin Tenkidi

Siyeru a'lâm'a aldığı rivayetlerin tenkit ve tahlilini yaparken onları tarihte gerçekleşmiş vakalara arz ederek rivayetin olayla çelişme durumunu, rivayetin haber dilini vb. yönlerini kullanan Zehebî'nin bunu yapmasındaki temel gayesi ele aldığı rivayet metninin içeriğinin akla ve nakle aykırı olup olmadığını görmek ve okuyuculara göstermektir. Zira yukarıda da geçen bazı bölümlerde Zehebî okuduğu bir kitapta tarihî vakalara ters düşen birçok rivayetten bahsetmiş ve onları eleştirmiştir. Bu sebeple Zehebî, kendi eserinde bu konuya ciddi bir hassasiyet göstermiş ve tarihî olaylarla çelişki içerisinde olan yüzlerce rivayeti reddetmiştir. Zehebî bu tutumu gösterirken onun sağlam tenkit özelliği, ilmî üslubu ve geniş perspektifi de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu konuyla ilgili *Siyeru a'lâm*'da yer alan bir iki örneği burada

[546] Hz. Peygamber'in Hayatı cildinde bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/505.
[547] Hz. Peygamber'in Hayatı cildinde bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/39.
[548] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/167.

zikretmek konunun daha iyi anlaşılması için önemlidir. Allah Resûlü'nün amcası olan Hz. Abbas'ın bazı kaynaklarda Bedir Savaşından önce Müslüman olduğu ve Müslümanlarla birlikte Medine'ye hicret etmek istediği ancak Hz. Peygamber'in kendisinin Mekke'de kalmasını talep ettiği ve onun da bu sebeple Mekke'de kaldığı geçmektedir.[549] Zehebî bu olayı şöyle değerlendirmektedir: Şayet bu söylenenler olmuş olsaydı Bedir günü esir alınanlar için fidye istendiği zaman Hz. Peygamber amcasından fidye istemezdi. Ancak Hz. Abbas'ın ne vakit İslâm'ı kabul ettiği tartışma konusudur. Bazı âlimler, onu İslâm'ın ilk dönemlerinde Müslümanlığı tercih ettiğini, ancak Mekkelilerden Allah Resûlü'ne haber ulaştırmak için Mekke'de bulunduğunu aktarırken, bazıları ise onun İslâm'a girmiş ancak sikâye ve rifâde görevlerini elinde tutma düşüncesiyle bunu aşikâr etmediğini söylemişlerdir.[550] Hz. Abbas'ın Müslüman olmasını Mekke fethine götüren de vardır. Ancak onun Mekke fethedilmeden önce Müslüman olduğu görüşü daha ağır basmaktadır.[551] İbn Sa'd Hz. Abbas'ı, Uhud Savaşı'na katılanlar arasında zikretmiştir.[552] Zehebî Hz. Abbas'ın hayatını ele alırken amcasının ne zaman Müslüman olduğuyla alakalı birçok âlimin görüşünü zikretmiştir. Görüşleri aktarmakla kalmayıp metinlerde tarihi bilgilere ters düşen noktaları aktarmış ve elindeki en sahih bilgiyle konuyu noktalamıştır.[553] Bu konuyla alakalı başka bir örnekte ise Hz. Âişe'den onun şu sözleri nakledilmiştir: "Cahiliye döneminde babamın malıyla övünürdüm. O dönemde babamın elfe elfin (bir milyon) ukıyyesi[554] vardı." Zehebî bu rivayetin senedinde bir kusur olduğunu belirtmiş ve bu metindeki bir adet "binin" fazla olduğunu söylemiştir. Yani Hz. Ebû Bekir'in yalnızca bin ukıyyesi vardı. Bin ukıyye takriben kırk bin dirheme tekabül etmektedir. Bu da o dönemde bir tüccar için övülecek miktardı. Ancak Hz. Ebû Bekir malını Allah yolunda harcamıştır. Öyle ki Hz. Peygamberle birlikte hicret edeceği zaman yalnızca altı bin dirhem parası kalmıştı. Rivayette yer alan 'elfe elfin' miktarı ancak büyük bir sultanda olabilir.[555] Bu

[549] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Alî Muhammed Muʿavvad - Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 3/512-513.
[550] Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyad Zerkeli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 1/301.
[551] Esra Atmaca, "Hz. Peygamber'in Tebliğine Tepkileri Bakımından Abdülmuttalib'in Çocukları - Asabiyet Bağlamında Bir Değerlendirme-", *Akademik Siyer Dergisi* 4 (30 Haziran 2021), 44.
[552] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/6.
[553] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/81-83.
[554] Hz. Peygamber devrinde kullanılan eski bir ağırlık birimi bkz: Cengiz Kallek, "Ukıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/68.
[555] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/185-186.

tarz rivayetlerin Zehebî'nin eserinde rastlanması çokça muhtemeldir. Bazı muhaddisler sadece rivayetin senediyle ilgilenmiş ve metni göz ardı etmişlerdir.[556] Ancak Zehebî eserlerinde sened tenkidinin yanında metin tenkidini de uygulamaya koymuştur. Bu da eserinin daha ilmî ve objektif olmasına katkı sağlamıştır.

2.7. SİYERU A'LÂM'DAKİ TERCEMELERİN YAPISINI OLUŞTURAN UNSURLAR

Yukarıdaki başlıklar ve İslâm ilim geleneğinin klasik kaynaklarında yapılan araştırmalardan yola çıkarak Zehebî özellikle terceme alanında büyük bir bilgiye sahip birisi olduğu anlaşılmaktadır.[557] Dönemine kadar İslâm tarihi ve hadis alanında yazılan birçok eserden haberdar olması hatta bu eserlerle alakalı bazı çalışmalar kaleme aldığından dolayı âlimler Zehebî için "Müerrihü'l-İslâm" yani İslâm'ın tarihçisi demişlerdir.[558] H. 8. asra kadar yaşamış olan şahsiyetlerin biyografilerini inceleyerek tarih alanında takriben 40.000 (kırk bin) şahsiyetin tercemesini kapsayan *Târihü'l-İslâm*'ı kaleme almıştır.[559] Zehebî *Târihü'l-İslâm* gibi hacimli bir eser sonrasında bu esere nazaran daha az şahsiyetin ele alındığı bir çalışma yapmak üzere harekete geçmişti. Zihnindeki şablonu oluşturduktan sonra adını daha sonra *Siyeru A'lâm* olarak belirlediği eseri için kendisi bizzat bazı ayıklama/arındırma yoluna gitme kararı almıştır. Önceki çalışmaları da esas alarak yazdığı tüm tercemeleri tekrardan gözden geçirmiştir.

Bu hususta eserini oluşturmak için özel bir yöntem izledi mi? tarzında yöneltilecek bir soruya şöyle cevap verilebilir. *Siyeru a'lâm* üzerine yapılan çalışmalar gösteriyor ki Zehebî bu eserini oluştururken önceki eserlerine nazaran daha seçici davranarak önemli bir ayıklama, tashih etme, tabakalandırma, bağlam kurma, kaynak kullanımını arttırma, tarih-yıl bilgilerini zenginleştirme, temize çekme vb. daha birçok unsuru dikkate alarak titiz bir telif yöntemi takip ettiği görülmektedir.[560] Takip edilen bu metot neticesinde gerek tercemelerin sayıca azalması gerekse de onların içerisinde

---

[556] Muhammed Enes Topgül, *Rivayetten râviye: Cerh-ta'dîl hükümleri nasıl oluştu?* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 50.
[557] Mustafa Şakir, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-müʾerrihûn* (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1403/1983), 3/92.
[558] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 145.
[559] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *el-İşâre ilâ vefeyâti'l-aʿyân el-müntekâ min Târîhi'l-İslâm* (Beyrut: Dâr'u İbnü'l-Esîr, 1411/1991), 7.
[560] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 109.

bulunan bazı bilgilerin ihtisar edilmesi söz konusu olmuştur. Bu eserinde ele aldığı tercemelerde bir yönden terceme sahibinin bizzat şahsiyetiyle ilgili bilgileri incelerken bir başka cihetten de onun hakkında aktarılan rivayetleri değerlendirmiştir. Bu iki yönün birlikte ele alınması, tercemesi yapılan şahsiyet hakkında daha faydalı bilgiler elde edilmesini kolaylaştırmıştır. Zehebî'nin tüm bu yaptıkları onun belirlediği metodu baştan sona uygularken sebat etmesi ve terceme mefhumunu iyi bir şekilde kavramasından kaynaklanmaktadır. Şimdi Zehebî'nin *Siyeru a'lâm*'da izlediği yöntemleri daha iyi anlamak için birkaç başlık değerlendirilecektir.

2.8. ZEHEBÎ'NİN SİYERU A'LÂM'DA ELE ALDIĞI BİYOGRAFİLERDEKİ SEÇİCİLİK

Târihü'l-İslâm eserinde kendi yaşadığı asra kadar ulaşabildiği tüm meşhur isimleri ele alan Zehebî, bununla birlikte toplum içerisinde çok fazla bilinmeyen veya ismi kapalı olan kişileri eserine dâhil etmemiştir. Zehebî, bu tutumunu yazdığı tüm ricâl kitaplarında göstermiş ve kendi dönemine kadar tanınan tüm şahsiyetleri tanıtma gayreti içerisinde olmuştur. Ele aldığı bu kişileri de ilim ehlinin örfüne göre değerlendirmiştir.[561] Hiç şüphe yoktur ki kendisinin *Târihü'l-İslâm*'da zikretmiş olduğu binlerce şahsı hâlihazırda günümüzde dahi birçoğumuzun ismini dahi duymadığı kimselerdir. Ancak *Siyeru a'lâm*'da sadece "a'lâm" dediğimiz isimleri zikredip meşhur isimleri ele almıştır. Zira Zehebî'nin bu eseri yazmasındaki asıl gaye de *Târihü'l-İslâm*'dan farklı bir metotla yeni bir eser ortaya koymaktı. Şayet dönemine kadar meşhur olan, ilimle uğraşan veya uğraşmayan, yönetici, melik, sultan, şair, kâtip vb. herkesi eserine almış olsaydı bu çalışmanın da diğer çalışmadan herhangi bir farkı kalmayacak ve tekrara düşmüş olacaktı.[562] Bu yüzden Zehebî'nin özellikle bu ibareyi kullanması kendi ilim örfüne göre bu kimselerin sadece bu isimle bilindiğine, özellikle bu isimle meşhur olduğuna delalet etmesi niyetiyledir.

---

[561] Burada şöyle bir açıklamanın yapılması uygun olacaktır; Zehebî yaşadığı dönemde veya öncesinde gelip geçen şahsiyetleri o dönemdeki ilim ehlinin örfüne göre ele almış derken günümüzde bize ulaşan kitaplar sayesinde bizler Zehebî'nin tanınmadığı veya o dönemde meşhur olamayıp daha sonra adı bilinen isimlere bakış açımızla değil, kendi döneminde o kişi nasıl biliniyorsa o şekliyle değerlendirdiği tahmin edilmektedir. Bunun şöyle bir yorumu söz konusudur; Nitekim bazı âlimler henüz hayattayken gerek halk nezdinde gerekse devlet yönetimi tarafından bilinmektedir. Ebû Yusuf, İbn Şihâb ez-Zühri, Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye vb. âlimleri bu kesim içerisinde saymak mümkündür. Bazı âlimler ise hayattayken tanınmamış ancak vefatından onlarca, yüzlerce yıl sonra tanınmış olabilmektedir.

[562] Ahmed Evlâd Saîd, "Menhecü'l-İlmî İnde'l-İmâm ez-Zehebî min hilâli kitebeyhi Mîzânü'l-iʿtidâl ve Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ", *Mecelletü'l-Vahât li'l-buhûs ve'd-dirâse* 4 (2009), 295.

"Alem" -çoğulu a'lâm- kelimesinin mefhumu müelliflerin ve âlimlerin bu ilimdeki başarısı ve ön plana çıkması durumuna göre değişebilmektedir. Örneğin hadis alanında cerh ve ta'dil âlimlerinin bir râvi hakkındaki değerlendirmeleri neticesinde o râvinin bu alandaki yetkinliğini öngörmek mümkündür. Aynı şekilde o râviden birçok kişi rivayette bulunmuştur ve alanında tanınan biridir. Bu değerlendirmeler, o kişinin Zehebî'ye göre 'alem' kategorine girmesini sağlamıştır. Zehebî'nin geniş bir kültür yelpazesinin olması, büyük bir ilmi yetkinliğe sahip olması, ilim için çok rihleler yapması ve neticesinde çok sıkıntı çekmesi vb. sebepler ondaki bu "a'lâm" mefhumunu genişletmesini sağlamıştır. Hatta öyle bir anlayış ortaya koymuş ki *Siyeru a'lâm*'da bulunan tercemelerdeki üslup veya terceme sayısı bu alandaki diğer eserlerden biraz daha ön plana çıkmıştır. Örnek olarak Kıvâmü's-sünne'nin (ö. 535/1141) *Siyerü's-selefi's-sâlihîn,* [563] es-Semʿânî'nin (ö. 562/1166) *el-Müntehab min Muʿcemi şüyûhi Ebî Sa'd es-Sem'ânî*[564] İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem,* İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târih,*[565] İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye* ve son olarak Bedreddin Aynî'nin *İkdü'l-Cümân* adlı eserlerin bazıları genel tarih alanında yazılmış bazıları da tabakât/terâcim alanında yazılmıştır. Bu eserler incelendiğinde *Siyeru a'lâm*'da bulunan tercemelerdeki üslup veya terceme metodunun daha belirgin ve düzenli olduğu görülecektir.

2.9. SİYERU A'LÂM'DA TERCEMELERDEKİ ÇEŞİTLİLİĞİN KAPSAYICILIĞI

Tabakât ve terâcim müellifleri tercemesini verdikleri şahsiyetleri bazı noktalarda sınırlandırmıştır. Hatta eseri o çevrede bulunan kimselere hasrettiği isminden de anlaşılmaktadır. İbn Sellâm el-Cumahî'nin (ö. 231/846), *Tabakâtü fuhûli'ş-şuʿarâ*,[566] Ebû Bekr ez-Zübeydî'nin (ö. 379/989) *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-*

[563] İçeriğin daha fazla incelenmesi için bkz: Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Muhammed b. el-Fazl et-Teymî et-Talhî el-İsfahânî Kıvâmü's-sünne, *Siyerü's-selefi's-sâlihîn* (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004).
[564] Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Müntehab min Muʿcemi şüyûhi Ebî Saʿd es-Semʿânî* (Riyad: Daru'l-Âlemi'l-Kitab, 1417/1996).
[565] Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmûrî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997).
[566] İsmail Durmuş, "Tabakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/288.

luğaviyyîn,[567] Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tabakâtü'l-müfessirîn*,[568] Muâfâ b. İmrân'ın (ö. 185/801) *Kitâbü Tabakâti'l-muhaddissîn*,[569] Sübkî'nin *Tabakâtü'ş-Şâfiʿiyyeti'l-kübrâ*,[570] Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabakâtü's-sûfiyye*[571] gibi eserler yalnızca bir bölümde mütehassıs olan âlimleri ele almıştır. Nitekim kitabın başlığından bunu rahatlıkla anlamak mümkündür. Zehebî, *Siyeru a'lâm*'da hayatlarını aktardığı isimler için herhangi bir sınırlama yoluna gitmemiştir. Bilakis konum itibariyle her türden isme yer vermiş ve insanlar içerisinde halifeler, melikler, valiler, sultanlar, bakanlar, vezirler, heyet başkanları, kadılar, kâriler, muhaddisler, fakihler, edebiyatçılar, dilbilimciler, nahiv âlimler, şairler, mezhep bilimciler, kelamcılar, sarf âlimleri ve felsefeciler daha birçok kesimin yer aldığı şümullü bir perspektif ortaya koymuştur.[572]

Müellif her ne kadar *Siyeru a'lâm*'ı toplumda yaşamış her kesimin öne çımış isimlerini kapsayacak bir tarzda hazırlamış olsa da muhaddislerin tercemelerini diğerlerinden önde tuttuğu gözden kaçmamaktadır. Bu sebeple ele aldığı tercemelerde Hz. Peygamber'in hadisleriyle iştigal edenlerin hayatlarına daha çok önem vermiştir.[573] Bunu da Zehebî'nin küçüklükten itibaren özellikle hadis halkalarında yetiştiği ortamın üzerinde bıraktığı tabiî durum ve muhaddislerle çokça vakit geçirip kalbinin onların muhabbetine açtığı etkiden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Nitekim Zehebî rivayet alanında bir otorite olması, rivayet ilmine en büyük hizmeti de muhaddisler yaptığından ötürü bu kesime olan meyli daha fazla olmuş ve onları daha çok ön planda tutmuştur.[574]

2.10. SİYERU A'LÂM'DAKİ TERCEMELERDE BÖLGESEL DENGENİN GÖZETİLMESİ ve KAPSAYICILIĞI

Zehebî, İslâm dünyasının her tarafında bulunan şahsiyetlere eserinde yer vererek bu hususta herhangi bir sınırlandırmaya gitmemiştir. Batıda Endülüs'ten

[567] Durmuş, "Tabakat", 39/290.
[568] Abdülhamid Birışık, "Müfessir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/498.
[569] Mehmet Efendioğlu, "Tabakat" (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/291.
[570] Mustafa Öz, "Tabakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/295.
[571] Reşat Öngören, "Tabakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/295.
[572] Efendioğlu, "Siyer", 37/326.
[573] Efendioğlu, "Siyer", 37/327.
[574] Saîd, "Menhecü'l-İlmî İnde'l-İmâm ez-Zehebî", 296.

doğunun en ücra köşesine kadar olan her kesimden insanın hayatına yer vermiş olması bu alanda yazılan çok az kitapta yer alan bir kapsayıcılık örneğidir. Bu tarz yazılan kitaplarda çoğunlukla müellifin yaşadığı şehri veya bölgeyi kapsayan bir içerikle karşılaşırken *Siyeru a'lâm*'da bu konunun daha geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Örneğin İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ,*[575] Halîfe b. Hayyât'ın *Kitâbü't-Tabakât,*[576] Sâid el-Endelüsî'nin (ö. 462/1070) *Tabakâtü'l-ümem*[577] eserleri daha çok belirli bölgeyi ve o bölgede yetişen, halkası bulunan, rihle yapan âlimlerin hayatlarını ele almaktadır. Yine bu alanda İbnü'l-Cevzî'nin yazdığı *el-Muntazam* eserinde her ne kadar yazacağı kitabın şümullü olmasını istese de Bağdatlı âlimler daha çok ön plana çıkarılarak diğer bölgelerde yaşayan âlimler geri planda bırakılmıştır.[578]

Özellikle Doğu'da yaşayan müelliflerin bir kitap kaleme alırken Batı'da ve Endülüs bölgesinde yaşayan âlimlerin hayatlarını eserlerine almadığı sadece bulunduğu yerle sınırlı kaldığı görülmektedir. Aynı durum Batı'da yaşayan müellifler için de geçerlidir. Bunun en önemli sebeplerinden birkaç tanesi; eserin hacmini genişletmeme, kendi bölgesinde yaşayanların hayatlarını tanıtma ve bölgeye vâkıf olamama yani orada yaşayan insanların hayatlarına dair yeterli bilgi sahibi olmamaları gösterilebilir. Ancak *Siyeru a'lâm*'da bu durumun aksine hemen hemen her bölgeden âlim, yönetici, vezir, şair, filozof yer almaktadır. Bu konuyla alakalı birkaç örnek vermek gerekirse; Ziyâd b. Eyyûb b. Ziyâd et-Tûsî İran'ın Tus şehrinden,[579] Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) Endülüs'ten,[580] Harîm b. Hayyân el-Basrî (ö. 70/690) Basra'dan,[581] Abdülkerîm b. Abdilmelik el-Kuşeyrî (ö. 465/1072)

[575] Yedi tabaka halinde tasnif edilen ilk tâbiîn zümresi Medine'de yaşayanlardır. Diğer şehirlerde yaşayanlar ise önce -varsa- buralara yerleşen sahâbîler zikredildikten sonra tâbiîn, tebeu't-tâbiîn ve daha sonra gelenler olmak üzere sınıflandırılmıştır. Bkz: Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/295.

[576] Müellif önce Medine'den başlamış, ardından sırasıyla Kûfe, Basra, tekrar Medine, Mekke, Tâif, Yemen, Yemâme, Mısır, Mağrib-Endülüs, Şâmât (Suriye), Avâsım, el-Cezîre, Musul, Horasan, Rey, Medâin, Vâsıt, Bağdat şehirlerindeki râvilere geçmiştir. Bkz: Mustafa Fayda, "Halîfe b. Hayyât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/302.

[577] Sâid el-Endelüsî, İlkçağ'larda dünya üzerinde yedi milletin yaşadığını belirtir ve bunları Persler, Kaldeliler, Yunanlılar, Mısırlılar (Kıptîler), Türkler, Hintliler ve Çinliler şeklinde sıralar. Bkz: Avcı, "Tabakat", 39/298.

[578] Hüseyin Polat, "Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eseri'nde Bağdat", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 40/69 (31 Mart 2021), 55-71.

[579] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 12/120.

[580] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 7/250.

[581] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/48.

Türkmenistan'dan,[582] Ahmed b. Abdulkadir el-Bağdadî (ö. 492/1099) Bağdat'tan,[583] Ebü'l-Melîh Hasan b. Amr er-Rakkî (ö. 181/798) Rakka'dan,[584] Muâviye b. Sellâm el-Habeşî (ö. 170/187) Habeşistan'dan,[585] Abdülkadir b. Abdullah er-Ruhâvî (ö. 612/1215) Anadolu'dan[586] vb. ismini burada zikredemeyeceğiz daha birçok bölgeden ismi eserinde anlatmıştır.

Yukarıda ifade edilen durum hususunda *Siyeru a'lâm*'a bakıldığında tercemelerin bölgesel dağılımında eşit bir denge görülmektedir. Müellif Doğu'da yaşamış ve yaptığı rihlelerin ekseriyeti Doğu bölgelerine olmasına rağmen eserinde sadece Doğu'da yaşamış âlimlerin tercemelerine yer vermemiş bilakis Dünya'nın her yerinden âlimlerin hayatlarını ele almıştır. Bu da *Siyer*'in kendi türünde yazılmış eserler arasındaki farkını ortaya koymaktadır. Zehebî bu tutumunu sadece *Siyeru a'lâm*'da göstermemiş, o kaleme aldığı tüm tabakât ve terâcim kitaplarında mekânsal dengeyi gözetmiştir.

2.11. SİYERU A'LÂM'DA TABAKALAR ve CİLTLER ARASINDA ZAMANSAL DENGENİN KORUNMASI

İslâm tarihinin belli başlı bazı dönemleri vardır. Bu dönemler tarih ilmi başta olmak üzere diğer ilimler içerisinde yaşanılan olaylarla meşhur olmuştur. Müellif eserinde yedi asırlık bir süreyi ele alması hasebiyle bu dönemler içerisinde yaşanan olaylardan kısmen de olsa bahsetmesi kaçınılmazdır. Ancak Zehebî bu olayların yaşandığı dönemi diğer dönemlere kıyasla daha çok ön planda tutmamıştır. Bakış açısı ve üslup itibariyle bu dönemin tamamını ele almış ve şahsiyetleri dönem içerisinde meşhur olmuş olaylar üzerinden değerlendirmemiştir. Ancak ele aldığı şahıs o olayda ismi geçen biriyse ona da mutlaka temas etmiştir. Bu konuyla alakalı Yezîd b. Muâviye (ö. 64/683) döneminde yaşanan Harre olayı, Kerbelâ, I. Mekke kuşatması vb. olaylar bağlamında bir dönem/hilafetten bahsedilmemiştir.[587] Yine Haccâc b. Yûsuf'un (ö. 95/714) valilik döneminde Abdullah b. Zübeyr'in şehadeti, İbnü'l-Eş'as hadisesi, Saîd b. Cübeyr'in şehit edilmesi vb. yaşanan olaylar üzerinden bir valilik dönemi

[582] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 6/253.
[583] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 19/163.
[584] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8/194.
[585] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 7/397.
[586] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 20/474.
[587] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/35-40.

anlatılmamaktadır. Hatta Haccâc'ın tercemesinde bu hadiselerden bahsedilmemiştir.[588] Dönemleri tabakalar halinde ele aldığı için daha çok doğum yılı, akrabalık veya yönetim durumlarını esas almıştır.

Siyeru a'lâm'da gerek tabakalar gerekse ciltler arasında ele alınan tercemelerin sayısı konusunda da bir denge gözetilmiştir. Örneğin ilk cildi Ebû Ubeyde b. Cerrâh[589] ile başlatılıp Selmân-ı Fârisî'nin[590] hayatıyla sona ermektedir. Bu ciltte toplam doksan bir kişinin hayatı ele alınmıştır.[591] İkinci cilt Ubâde b. Sâmit[592] ile başlayıp Ebû Hüreyre[593] ile son bulmaktadır. Bu ciltte sahabeden toplam yüz yirmi altı (126) kişinin hayatı ele alınmıştır. Üçüncü cilt Ebû Bekre es-Sekâfî'nin[594] hayatıyla başlayıp Ubeydullah b. Ziyâd'ın hayatıyla sona ermektedir.[595] Toplam yüz kırk beş kişinin hayatı ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemden kendi yaşadığı asra kadar -takriben yedi asırlık bir süre- olan uzun süre zarfında müellif bir asrı diğer asrın önüne geçirmemiş, dönemler arasında bir dengenin oluşmasına riayet etmiştir. Tabakalar arası terceme sayılarında değişkenlik olmasına rağmen; tercemeler vefat tarihlerine göre sıralansa ve yıl içerisinde zikredilen kişi sayısına bakıldığında her sene için zikredilen terceme sayısının birbirine aşağı yukarı yakın olduğu görülecektir.[596]

2.12. SİYERU A'LÂMİ'N-NÜBELÂ'DA TERCEMELERİN İÇERİK BOYUTU

Hadis ilmi içerisine dâhil olan ricâl alanıyla da ilgilenen Zehebî, tercemeler hakkında topladığı bu bilgiler eserin hacimli ve geniş bir zamansal çerçeveye sahip olmasını sağlamış ve İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren h. 7. asra kadar olan süreyi yazmada yardımcı olmuştur.[597] Yine aynı şekilde toplanan bu geniş malzeme birikimi

[588] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/343.
[589] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/5.
[590] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/505.
[591] Birinci ciltte ele alınan tercemeler için birer başlık atıldığı gibi "es-Sâbikune'l-evvelün", "Uhud Savaşı şehitleri", "Bedir şehitleri", "Bedir'de öldürülen müşrikler", "Recî' günü şehitleri", "Bi'rimaûne günü şehitler", "A'yanü'l-Bedriyyîn" ve "Ecnadeyn ve Yermûk şehitleri" başlıkları atılmış ve burada birçok kişiyi sadece ismen zikretmiştir. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/144-149-170-171-240-241-257-314.
[592] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/5.
[593] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/578.
[594] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/5.
[595] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/545.
[596] Eserin tamamı incelendiğinde bu söylenen durumun bazı seneler için söz konusu olmadığı görülecektir. Bu da tabiî bir durumdur ve ortaya konulan tespit için tenakuz ifade edecek bir durum değildir. Zira yapılan yorum eserin genel değerlendirmesiyle alakalıdır.
[597] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 112.

İslâm âleminin tamamını kapsayan bir çerçevenin oluşmasına yardımcı olmuştur. Yukarıda da terceme sahiplerinin ele alınmasında nasıl bir titizlik ve hassasiyetin oluştuğu mülahaza edilmişti. Ancak daha önemli bir durum var ki; Zehebî eser telif etmeye başladığı ilk andan itibaren zaman zaman tarihte yaşamış bazı önemli isimlerin biyografilerini de kaleme alırdı. Bu şahıslara ait biyografileri müstakil olarak yayınladığı gibi[598] genel tabakât/terâcim türü eserlerinde de yayınlamıştır. Bu şahsiyetler hakkında yazdığı tercemeler birçok eserin oluşmasını sağlamış ve bu alana ciddi katkılar sunmuştur. Hatta birçok tabakât eseri kaleme alan müellif bazı eserlerini sadece bir alana/başlığa hasretmiştir.[599] Zehebî nezdinde bu şahısların biyografileri büyük bir yekûn oluşturup kaleme alacağı *Siyeru a'lâm* eserinin projesi için bir kısmının ayıklanması gerekiyordu. Zira bu geniş bilgi topluluğu eser için kendi belirlediği miktardan daha çok hacimli olmasını gerektirecekti.

Zikredilen bu durumlar neticesinde Zehebî, aynı bakış içerisinde hem kâmil anlamda bir terceme hem de özet bir içeriğin oluşmasını istemekteydi. Elinde geniş malumatla birlikte aynı zamanda hedeflediği eser çerçevesinin dışına çıkmayacak bir eserin temellerini atmıştı. Zehebî elinde bulunan malzemeleri kullanarak terceme sahibini sayfalar dolusu anlatmaktan ziyade onun hakkında genel bir malumata sahip olmanın yeterli olacağı düşüncesiyle özet bir içerik hazırlamıştır. Hazırlanan bu içerikte okuyucu tarafından doyurucu bilgilerin olmasına da dikkat etmiş ve daha geniş bilgiye sahip olmak isteyen okuyucuları da o konuyla alakalı daha kapsamlı bilgiler bulacağı eserlere yönlendirmiştir. Bu konuyla alakalı Zehebî'nin eserde vermiş olduğu ibareleri zikretmek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Örneğin o, İkrime b. Ebû Cehil'in hayatını ele alırken: "Bu şahsiyet hakkında Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir daha kapsayıcı bilgileri eserinde derlemiştir."[600] Yezîd b. Ebû Süfyân'ı ele alırken: "Hâfız

[598] Müstakil olarak yayınladığı ve daha sonra bazılarını genel terâcim eserlerine dahil ettiği eserler; "*et-tevkîf ehli't-Tevfîk*" (Hz. Ebû Bekir'in tercemesini anlatmaktadır.), "*Ahbârü Ebû Müslîm el-Horâsânî*", "*Ahbârü Ümmü'l-mü'minine Âişe*", "*et-Tibyân fî menâkıbi Osman b. Affân*", "*ez-Zührüfü'l-kasrî*" (Hasan-ı Basrî'nin hayatını ele almaktadır), "*Tercemetü Ebû Hanîfe*", "*Tercemetü Ahmed b. Hanbel*", "*Tercemetü el-Birzâlî*", "*ed-Dürretü'l-yetîmiyye*" (İbn Teymiyye'nin hayatını ele almaktadır), "*Tercemetü eş-Şâfiî*" vb. daha birçok kişinin hayatı hakkında müstakil tercemeler kaleme almıştır. Bkz: eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 499-504.

[599] *Tecrîdü esmâ'i's-sahâbe, Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr, Tezkiretü'l-huffâz, el-Mu'în fî tabakâti'l-muhaddissîn, Mu'cemü'ş-şüyûh, Mîzânü'l-i'tidâl* vb. eserler görüldüğü gibi Zehebî'nin sadece bir başlığa münhasır kıldığı ricâl kitaplarındandır. Bkz: Altıkulaç, "Zehebî", 44/186.

[600] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/324.

Ebü'l-Kâsım'ın eserinde Yezîd'in daha geniş tercemesi mevcuttur."[601] Bilal b. Rabâh'ın tercemesini zikrederken: "Bilal b. Rabâh'ın menâkıblarının olduğu geniş bir içerik Hâfız İbn Asâkir'in eserinde mevcuttur."[602] Yezîd b. Muâviye'nin biyografisinde "İbn Asâkir onun tercemesini ele almıştır. Aynı zamanda *Târîhü'l-İslâm*'da daha detaylı bahsetmiştim."[603] demiştir. Yezîd b. Mühelleb'in (ö. 102/720) tercemesini ele alırken "İbn Asâkir ve İbn Halliân Yezîd'in hayatını uzunca anlatmıştır."[604] İyâs b. Muʿâviye'nin (ö. 122/740) tercemesinde "Hocamız Mizzî *Tehzîb*'inde İyâs'ın hayatını detaylıca anlatmış, onun öncesinde İbn Asâkir ele almıştır."[605] Râbia el-Adeviyye'nin biyografisinde "İbnü'l-Cevzî'nin eserinde onun hayatı anlatılmaktadır."[606] Ali b. Muhammed b. Abdurrahman el-Abdî'nin biyografisinde "İbn Neccâr (ö. 643/1245) onun hayatını kapsamlı bir şekilde aktarmıştır."[607] Kemâleddin Enbârî'yi (ö. 577/1181) zikrederken "İbn Neccâr eserinde onunla alakalı geniş bir tasnifte bulunmuştur."[608] tarzı ifadeler kullanarak daha geniş bilgi almak isteyen okuyucuları daha kapsamlı bilgiler sunan müelliflere/eserlere yönlendirmiştir.[609]

Siyeru a'lâm'da içerik yönüyle uzun ve kısa tercemelerin var olduğu eseri mütalaâ eden birisi tarafından açıkça görülebileceği yukarıda bahsedilmişti. Bazı biyografiler birkaç satırla sınırlı kalırken bazıları ise sayfalarca yazılmıştır. Zehebî'nin bu tutumu yani ele aldığı tercemelerin içeriğinin uzun veya kısa olması hususu onun mezhebî taassup veya fikirsel düşüncesinden ötürü olduğu noktasında ciddi eleştiriler yöneltilmiştir. Bu konudaki en büyük eleştiri öğrencisi Tâcüddîn es-Sübkî tarafından gelmiştir. Nitekim o, hocası Zehebî'nin Hanbelî mezhebine bağlı olmasından dolayı Şafiî ve Hanefî mezhebine bağlı olan âlimlerin hayatını Hanbelî bir âlimin hayatından daha kısa tuttuğunu aynı şekilde Eş'arî veya Mâtürîdî bir âlimin hayatının Selefî bir

[601] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/329.
[602] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/347.
[603] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/36.
[604] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/506.
[605] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/153.
[606] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8/241.
[607] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 13/131.
[608] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21/113.
[609] Bu yönlendirme bazen başka müellif/esere olduğu gibi kendisinin yazdığı başka tabakât/terâcim eserleri de olabilmektedir. Nitekim es-Sâmirî Abdullah b. el-Hüseyin b. Hasnûn'un hayatını ele alırken; "Onun hayatını *Tabakâtü'l-Kurrâ*'da daha kapsamlı şekilde anlattım." ifadesini kullanmaktadır. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 16/516.

âlim kadar uzun anlatılmadığı iddia etmiş ve bunu Zehebî'nin taassup dolayısıyla uyguladığını ifade etmiştir.[610] Ancak biraz araştırıldığında Sübkî'nin eleştirisinde bu kadar sert bir tavır takınmasının onun Eş'ariliğe olan bağlılığından kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim Zehebî'nin gerek *Siyeru a'lâm*'a gerekse diğer kitaplarına bakıldığında çoğu zaman onun ele aldığı bir kişi için önceliği kıymet sahibi olması ya da ilim ehli nazarında bir şöhretinin bulunmasıdır. Bu kişi ister kendisiyle aynı mezhep, akide veya düşünceye sahip olsun ister olmasın. O bu tutumundan ödün vermemiştir. Nitekim *Siyeru a'lâm*'da Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe'nin hayatına on dört sayfa yer vermiştir.[611] Mâlikî mezhebinin kurucusu İmam Mâlik'in hayatına seksen sekiz sayfa yer vermiştir.[612] Yine Şafiî mezhebinin kurucusu İmam Şafiî'nin hayatına[613] ise doksan dört sayfa ayırmıştır.[614]

Farklı fikir ve düşünceye sahip olan birçok kişinin hayatını aktarmış olan Zehebî bazen önde gelen şairlerin, nahiv ulemasının, sûfilerin önemli isimlerinin, halifelerden bir kısmının, meliklerin ve sultanların hayatlarını uzunca ele almış ve onlardan övgüyle bahsetmiştir. Bazı tercemelerde hakaret derecesinde eleştirilerde bulunmuşsa da terceme sahiplerine ait güzel özelliklerden bahsetmekten de geri durmamıştır. Örneğin Yezîd b. Muâviye'nin tercemesinde onun İstanbul'un fethine katıldığını ve bu ordunun komutanı olduğundan bahsetmiştir. Daha sonra hilafet süresi boyunca özellikle Medine halkına yaptıklarından dolayı Allah tarafından hesaba çekileceğini vurgulamış ve onun hakkında "Ne onu severiz ne de onun hakkında kötü söz söyleriz." demiştir.[615] Haccâc b. Yûsuf'un hayatını ele alırken ilk satırda "Allah onu orta yaşlarında iken helak etti. O; zalim, zorba, kavgacı,[616] habîs ve çok kan döken biriydi." diyerek onun hakkındaki olumsuz sıfatları saymıştır. Daha sonra "Bununla birlikte o; cesur, atılgan, hilekâr ve deha sahibiydi. Aynı zamanda fesahat ve belâgat konusunda ileri seviyedeydi. Kur'an'a karşı saygılıydı." gibi ifadelerle mümtaz

[610] es-Sübkî, *Tabakât*, 2/22.
[611] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 6/390-403.
[612] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8/48-135.
[613] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 10/5-99.
[614] Ayrıca daha önce de ifade edildiği gibi Zehebî, Ebû Hanîfe ve İmam Şafiî hakkında müstakil olarak "*Tercemetü Ebû Hanîfe*" ve "*Tercemetü'ş-Şafiî*" isminde birer risale kaleme almıştır. Şayet Zehebî'nin mezhep taassubu olsaydı bu âlimler hakkında hususen risale kaleme almazdı. Bkz: eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 503.
[615] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/36.
[616] Burada Zehebî onun için **كان ناصبيا** ifadesini kullanmıştır. Bu kelime zalim, mukavemet gösteren ve düşmanlık eden kimse manasında kullanılmaktadır. Bkz: İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/761.

vasıflarını zikretmiştir.[617] İsmail b. Sâlih'in biyografisini ele alırken onun felsefe ve yıldızlarla ilgili burç ilminde mahir olduğu ifade ettikten sonra "Onun ilmi budur. Cehalet yani cahil olmak onun bu ilme sahip olmasından daha hayırlıdır." demiştir.[618] Filozof olup düşünceleri sebebiyle öldürülen İşrâkî felsefesinin kurucusu Şihâbüddîn es-Sühreverdî (ö. 587/1191) hakkında "Filozof, mantık âlimi ve gökbilimcisi dini hassasiyeti az olmakla birlikte büyük bir zekâ sahibiydi." demiştir. Sühreverdî'nin tercemesinin başka bir yerinde de "Ortaya koyduğu tasnifâtlar İslâm ilimlerinden değildi. Onun katledilmesi noktasında fetva verenler doğru bir karar vermiştir." demesine rağmen Sühreverdî'nin hayatını uzunca ele almıştır.[619] *Siyeru a'lâm*'da bu yöntem üzere ele alınan terceme örneklerini çokça görmek mümkündür.

Her ne kadar Zehebî'nin *Siyeru a'lâm*'a aldığı tercemelerin dengeli bir şekilde tüm alanlardan alındığı ifade edilmiş olsa da muhaddislere ayrı bir ihtimam göstermesi, onları yüceltmesi ve onlardan ayrı bir muhabbetle bahsetmesi gözlerden kaçmamaktadır. Yaşadığı döneme kadar olan süre zarfında kelam, tasavvuf, felsefe, edebiyat, nahiv, tefsir vb. ilimlerde temayüz etmiş yüzlerce isme yer veren müellif; hadis ilmi ile iştigal eden âlimlere daha fazla yer vermiş ve sayı itibariyle bu kesimin tercemesine olan hacim diğerlerine nazaran daha fazla olmuştur.[620] Elbette Zehebî'nin bir beşer olduğunu ve bulunduğu fikri ortamlardan etkilendiği tabiî bir durumdur.

2.13. TERCEMELERİN ANA YAPISI ve İÇERDİĞİ BİLGİLER YÖNÜNDEN SİYERU A'LÂMİ'N-NÜBELÂ

Siyeru a'lâm'da yer alan tercemelerin her biri diğerine göre farklılık gösterebilmektedir. Tercemesi yapılan şahısların kişisel yapısı, ilmi birikimi, edebi konumu veya siyasî duruşu farklı olsa da temel noktalarda birleşmektedir. Burada herhangi bir çelişkinin olduğundan söz edilmez. Zehebî ele aldığı tercemelerin ekseriyetinde terceme sahibinin ismini, nesebini, künyesini ve daha sonra doğum tarihini veya kaç yaşında olduğunu aktarmaktadır. Ardından yetişmesini, eğitimini, görüştüğü hocaları ve kimlerden rivayet edip istifade ettiğinden bahseder. Daha sonra kendisinden hadis rivayet eden, ilminden faydalandığı ve yanında eğitimini

[617] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/343.
[618] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8/359.
[619] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21/207-211.
[620] Saîd, "Menhecü'l-İlmî İnde'l-İmâm ez-Zehebî", 96.

tamamladığı öğrencilerinden bahseder. Tercemenin devamında o şahıs hakkında ilmî, edebî ve toplumsal görüşleri alır. Güvenilir âlimlerin sözleri ışığından o kişinin ilmi konumunu ve akaidini ele alıp cerh ve ta'dil ilmi açısından değerlendirir. Daha sonra tercemeyi şahsın vefat tarihiyle alakalı rivayetleri aktarıp sonlandırır.[621]

Zehebî, eğer ele aldığı şahıs sahâbe ise önce onun kaç senesinde doğduğunu, kaç yaşında Müslüman olduğunu, fizikî ve ahlâkî özelliklerini aktarır. Daha sonra Hz. Peygamber'in o kişi hakkında söylediklerini ve sahâbenin ileri gelenlerinin o kişi hakkında söylediklerini aktarır. Zehebî tercemesini ele aldığı sahâbînin rivayet etmişse kaç hadis rivayet ettiğini, Sahihayn'da yer alıp almadığını ve Buhârî ve Müslim'in kaç tanesinde infirad ettiğini ifade eder. Ayrıca kendisinden hangi sahâbîlerin ve tâbiîlerin rivayet ettiğini belirtir. Bazı sahâbiler eğer şiir söylemişse veya o sahâbî hakkında söylenmişse Zehebî bu şiirleri de o sahâbînin tercemesinde aktarmıştır.[622] Özellikle hakkında âyet inen sahâbîleri inen âyetle birlikte zikretmiştir.[623]

Müellif bu genel süreci izledikten sonra aynı süre zarfında elinde bulunan bilgilere dayanarak tercüme sahibi hakkında farklı hususları da sunar. Örneğin halifelerin, kralların, valilerin ve diğer yetkili isimlerin hayatlarını ele alırken onların yaydığı adaletten,[624] dayattığı zulümden[625] ya da akıttıkları kanlardan bahseder. Şair kimselerin şiirlerinden,[626] edebiyatçıların dili ve üslubundan, felsefecilerin nakillerinden ve diğer ilimlerle uğraşanların durumuna göre aktarmalarda bulunmuştur. Böyle yaparak o şahsın nasıl bir kişiliğe ve yetkinliğe sahip olduğunu

[621] Bu durum birkaç noktadan müşahede edilmektedir. Cerh-taʿdil âlimleri şahsı değerlendirirken onun hadis ilmindeki konumunu aktarmakla birlikte onun şiî, kaderî, mutezilî, cehmî, hâricî, sabiî vb. düşüncelere sahip olduğunu da belirtmektedirler. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/187, 5/152, 6/125.

[622] Talha b. Ubeydullah'ın tercemesini ele alırken er-Reyyâşî'nin (ö. 375/986) Talha hakkında söylediği on iki beyitlik şiiri aktarmıştır. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/34.

[623] Suheyb b. Sinân'ın tercemesini ele alırken Suheyb, Bilal, Ammâr hakkında En'âm sûresinde nâzil olan 51-58 nolu âyetlerden bahsetmiştir. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/22.

[624] Anadolu Selçuklu hükümdarlarından I. Mesud'un (ö. 550/1155) biyografisini ele alırken; O, adaletli, yumuşak huylu ve büyük şahsiyet sahibi bir hükümdardı. Memleket topraklarını eşit bir şekilde çevresindeki hak sahiplerine taksim etti ve kendisine karşı çıkan kimse olmadı." demiştir. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 20/384-385.

[625] Zehebî Süleyman b. Abdülmelik b. Mervân'ın tercemesini aktarırken Şerîk b. Kurre'den şöyle bahsetmektedir: "O, Haccâc gibi zalim biriydi." Dedikten sonra Ömer b. Abdülaziz'in şu sözünü aktarmaktadır: "Velîd Dımaşk'ın halife, Haccâc Irak'ta kardeşi Yemen'de, Osman b. Hayyân Hicaz'da ve Kurre b. Şerîk Mısırda Vallahi yeryüzü zulümle dolmuştur." Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/113. Yine Muizzüddîn Sencer b. Gâzî'nin hayatını ele alırken; "O, zalim, halkına ve ordusuna karşı despot birisiydi." ifadelerini kullanmıştır. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21-507.

[626] Esmâ bint. Hârice'nin biyografisini anlatırken Kutâmî (ö. 101/719-20) hakkında; "Usta şair, şiirlerinde tatlı bir dil kullanır." demiştir. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/536.

gösterir. Nitekim Zehebî'ye göre her insan, bulunduğu konumdaki haline göre değerlendirilir.

Tercemeleri ele alırken uyguladığı kalıp ve üslubuyla bu ilim sahasında temayüz eden Zehebî, şahısların hayatı hakkında faydalandığı, bilgi aktardığı eserlere nazaran daha farklı bir üslubu benimsemiştir. Bu durum, çoğunlukla onu önceki kitaplardan nakledilmiş tarihî bilgileri kendine has yöntemiyle değiştirip/mezcederek yeniden yazma yoluna itmiştir. Aktardığı sözlerin manalarında inceliği ve hassasiyeti ön planda tutmuş olması hasebiyle yapılan değişiklikte herhangi bir sakınca görmemiştir. Çünkü o, istifade ettiği eserlerdeki bilgileri olduğu gibi almak yerine onu kendi zihninde ve ilmi birikiminde harmanlayarak eserine aktarma yolunu tercih etmiş ve bunu eserlerine ustalıkla uygulamıştır. Kişilerin hayatlarını ele alırken kalıplarda yaptığı bazı küçük nüanslar içerisinde; vefat tarihinin öne doğum tarihinin arkaya alınması, o şahsın yaptığı bir işi/hareketi/faaliyeti tercemeye almaması veya hocalarının isimlerinde bir kısaltmaya gitmesi vb. gibi durumlar mevcuttur. Yapılan bu değişiklik ve eklemeler o tercemenin kıymetini düşürmemiş bilakis yeni bir üslubun oluşmasını sağlamıştır. Bu durum müellifin tercemeleri ele alırken tek bir kaynağa dayanmadığını, kendi dönemine kadar yazılan birçok tabakât ve terâcim kitaplarını incelediğini göstermektedir. Ancak gerektiği yerlerde de lafızların birebir aynısını aktarmayı da kendisi için gerekli görmüştür. Konuyla alakalı olarak cerh ve ta'dil âlimlerinin sözlerini, nasları (âyet, hadis[627]) nesirleri, şiir ve kasideleri,[628] âlimler arasındaki münakaşaları ve isnad edilen rivayetleri değiştirmeden aktarmıştır. Şayet aktardığı bir bilgide bir değişiklik yapmışsa ilmin emanetine hürmeten veya o bilgide bir oynanma yapılmasına engel olmak adına yapılan değişikliği mutlaka ifade etmiştir.

Tercemeleri sunmasındaki edebi sanatına gelince muasırlarına veya öğrencilerine nazaran daha sade bir kullanmayı tercih etmiştir. Zehebî bu hususta gerek kendisinden önce gerekse kendi dönemindeki ifade biçimlerini kavramış olup genç yaştan itibaren eser kaleme alma fırsatı bulduğu için iyi bir dil örgüsüne sahipti.

[627] Hadisleri aktarırken eğer ele aldığı terceme sahibi o hadisin râvisi ise veya hadis o kişiyle alakalı vârid olmuşsa bunu mutlaka senediyle birlikte zikretmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi eserin büyük çoğunluğu muhaddislerin tercemelerinden oluştuğu için bu tarz örnekleri eserin birçok yerinde görmek mümkündür. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/10, 5/35, 13/232.

[628] Ebü'l-Alâ' el-Maarrî'nin (ö. 449/1057) biyografisini ele alırken onun kaleme aldığı bazı şiirleri, pasajları olduğu gibi aktarmıştır. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 18/23-39.

Tercemeleri ele alırken kullandığı her cümle Zehebî'nin yanında ayrı bir yere sahiptir. Kişilerin hayatlarını aktarırken uygun olan kelime veya cümleyi nerede kullanacağını bilmesi eseri daha anlamlı kılmaktadır. Kişiyi cerh ve ta'dil ilmine göre kendi kalıbıyla vasıflandırdığı bir ibareyle aktarır.[629] Bu da her şeyden önce ilmî bir üslubun var olduğunun kanıtıdır. Çünkü belâgat ve süslü bir dil kullanılarak yazılan eserlerde okuyucu, lafızların delaletine ve manaların inceliğine dikkat edeceğinden tanıtılan şahsiyetle ilgili önemli bilgiler geri planda kalacaktır. Bunun idrakinde olan Zehebî eserinde sadece bir dil kullanma yoluna gitmiştir.

Zehebî'nin hayatına bakıldığında Arapça alanında sarf, nahiv ve belâgat açısından büyük bir birikim elde ettiğini görmek mümkündür.[630] Aynı zamanda hayatının ilk dönemlerinde kıraat alanında eğitim almıştır.[631] Zaten Arapça ilminin sağlam bir şekilde okunması ve eserlerinde bu yetkinliğin ortaya çıkabilmesi için Arapça'ya olan vukufiyet elzemdir.[632] Zehebî Arap şiiriyle de ilgilenmiş ve bazı nazımlar da kaleme almıştır. Şiirle ilgilendiği *Siyeru a'lâm* ve diğer eserlerinde görülmektedir. Aldığı bu ilimler sayesinde dili güçlenmiş ve bunun neticesinde *Siyeru a'lâm* eserinde ağır dilsel bir hata veya avam dilini kullandığı tespit edilmemiştir. Eserin tamamı incelendiğinde çok az hatalar olmuş olsa da bu yanılmadan veya o anki gafletten kaynaklanmıştır. Nitekim en seçkin âlimlerin de düştüğü bir durumdur. Zehebî'nin hadis, tarih, edebiyat, kelam, fıkıh vb. ilimlerde okumuş olduğu büyük hacimli kitap birikimi ve güçlü hafızası onu uzun asırlar boyunca birçok müellif ve düşünürün eserlerinde takip ettiği üsluplarını öğrenmesine vesile olmuştur. Tüm bunlar ona güçlü bir edebi tecrübe ve mükemmel bir ifade yetkinliği kazandırmıştır. Ele alınan tercemenin Arapçaya vakıf olup sağlam bir yöntemle ve o dilin

---

[629] Zehebî, Hâris el-A'ver'in (ö. 65/685 [?]) hayatını aktarırken onun hakkında âlimlerin sözlerini kısa ve anlaşılır bir dille aktarmıştır. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/153.

[630] Usâme b. Zeyd'in tercemesinde müellif, Usâme ve Hz. Muâviye arasında geçen bir diyalogda **'الظنوب'** ve **'الخرجاء'** kelimelerin manalarını zikretmiştir. Arapçaya olan hakimiyeti sayesinde garib kelimeleri açıklamıştır. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/507.

[631] eş-Şeyh, *el-Hâfız*, 45.

[632] Bu konuda Mizzî *Tehzîbü'l-Kemâl* adlı eserinde şu ifadeleri dile getirmektedir; "Bu kitabı okuyup inceleyen birinin Arapçaya, onun sarf, nahiv ve belâgatına hâkim olması, usûl ve füru' ilmini bilmesi, hadis, tarih vb. ilimlere vâkıf olması durumunda kitabımızdan alacağı istifade boyutu yüksek olacak aynı zamanda sahih hadisin zayıftan ayırt edebilecek bir seviyeye ulaşacağı da kaçınılmaz olacaktır. Tüm bu ilimleri ve şartları yerine getiren birisi bu ilimde söz sahibi olacaktır." Bkz: Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Kelbî Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Maʿrûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 1/156.

inceliklerinin içerdiği bir üslup ile ortaya koymak istifadesi yüksek iyi bir tercemenin oluşması için kaçınılmazdır.[633]

2.14. SİYERU A'LÂMİ'N-NÜBELÂ'DA TARİHSEL VERİLERİN İŞLENMESİ

İslâm tarihi başta olmak üzere birçok ilimde tevarüs eden bilgilerin daha sonra gelen âlimler tarafından tashih süzgecinden geçirildiği bilinen bir gerçekliktir. Çünkü asırlar önce aktarılan haberler zaman geçtikçe farklı değişimler geçirmekle birlikte bazen ilaveler yapılıp bazen de eksiltmelerle aktarılmıştır. Zehebî de kendi dönemine kadar gelen bilgileri birçok kaynakla destekleyerek ilk etapta zihninde oturtmuş daha sonra kaleme aldığı eserlerde bunları işlemiştir. Nitekim o, eleştiri metoduna tam anlamıyla önem vermiş ve kaleme aldığı eserlerin birçoğunda bu metodu uygulamıştır.[634] Bu üslupla birçok faydalı eser kaleme alan Zehebî başta *Siyeru a'lâm* olmak üzere kitaplarında bu tashih usulünü benimsemiş ve ele aldığı her tercemede uygulama gayreti içerisinde olmuştur.

Zehebî'nin böyle bir hassasiyete sahip olmasının en temel sebebi onun hadis ilmiyle iç içe olması ve düşünce yapısının bu minvalde oluşmasıdır. Zira hadis ilminde râvilerin hallerinin açık bir şekilde ifade edilmesi, rivayet eden şahsın güvenilirlik derecesinin saptanması gibi durumlar güvenilir râvilerin yalancılardan ayıklanması için gerekli olan bir durumdur. Özellikle ricâl ilmiyle meşgul olan âlimlerin isnad sistemini hadis alanına işlemekle başlayan bu uygulama haberlerin içerik yönüyle daha güvenilir bir hal almasını sağlamıştır. Zehebî hadis ilmindeki bu hassas tavrı tarih alanında yazdığı eserlere taşıyarak bu sistemin sadece hadis alanıyla sınırlı kalmasını engelleyerek diğer alanlarda da uygulamıştır. Eserde bu metodu uyguladığı şahsiyet ister muhaddis ister başka bir kişi ister mütekaddimîn ister müteahhirîn olsun fark gözetmemiştir.

Siyeru a'lâm'da tashih metodunu uygulayan Zehebî, eleştiri yöntemlerini tek bir alan ile sınırlı tutmamıştır. İlk olarak ele aldığı tercemeleri en ince ayrıntısına kadar

[633] Zehebî, Necâşî'nin hayatını aktarırken Necâşî'nin kullanmış olduğu bir yemin lafzının Arapça dilbilgisi açısından izahatına gitmiştir. لا ها الله kullanılan bu yemin lafzının dilciler nezdinde ne manaya geldiğini açıklamıştır. Şayet Zehebî Arap diline bu denli vâkıf olmasa veya ilgisi bu yönde zayıf olsaydı bu tarz ifadelere değinmeden geçip gidecekti. Ancak müellifin bu tarz yorumlara gitmesi onun aynı zamanda bu alandaki yetkinliğini göstermektedir. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 1/435.
[634] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 118.

değerlendirmeye tâbi tutmuş, onların hallerini açıklamış ve bunun neticesinde bazı tarihi ölçütler ve hükümler ortaya koymuştur.[635] Bununla birlikte istifade ettiği kaynakları da bu metot bağlamında ele almış ve o eserlerde yer alan bazı bilgileri tarihi verilerle uyuşmadığı için kendi eserinde bunlarda düzenlemeye gitmiştir. Bu konuyla ilgili *Siyeru a'lâm*'da birçok örneğe rastlamak mümkündür. Nitekim hadis ve tarihçi âlimler olayları kendi ulaştıkları rivayetler üzerinden değerlendirmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için birkaç örneğin zikredilmesinin gerekli olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in hanımlarından olan Ümmü Seleme'nin cenaze namazını Aşere-i mübeşşereden Saîd b. Zeyd'in kıldırmasını vasiyet ettiği ve Saîd b. Zeyd'in de namazı kıldırdığı aktarılmıştır.[636] Oysa Ümmü Seleme h. 62 yılında vefat ederken[637] Saîd b. Zeyd h. 51 yılında yani Ümmü Seleme'den on bir sene önce vefat ettiği bilinmektedir.[638] Bu rivayette bir tenakuz olduğunu gören Zehebî, Ümmü Seleme'nin namazı Saîd b. Zeyd'in kıldırması için vasiyette bulunduğunu ancak Saîd b. Zeyd vefat edince bu vasiyeti Mervan b. Hakem'in yerine getirip namazı kıldırdığını aktarmıştır.[639] Zehebî aynı konuyla alakalı namazın Ebû Hüreyre tarafından kılındığı görüşünü de aynı nedenden dolayı[640] kabul etmediğini ifade etmiştir.[641] Hz. Meymûne'nin vefatıyla ilgili Vâkıdî, Hz. Meymûne'nin Yezîd'in hilafet döneminde h. 61 yılında vefat ettiğini söylemiştir. Zehebî, Hz. Meymûne'nin o tarihe kadar yaşamadığını, Hz. Âişe'den önce vefat ettiğini, hatta Hz. Âişe Hz. Meymûne'nin

---

[635] Bu hüküm ve ölçütler Zehebî'nin sahip olduğu birikimin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bunlar içerisinde Zehebî'nin özellikle üzerinde durduğu sened kavramı başta gelmektedir. Ele aldığı terceme sahibinin hangi hocalardan ilim aldığını ve kendisinden kimlerin rivayette bulunduğu gibi noktalara önem vererek o kişinin ilim silsilesini ortaya koymuştur. Bunu yapmanın birçok faydası olduğu gibi İslâm ilim geleneğinde ilim talep etmenin bir geçmiş ve gelecek köprüsünün olduğu ifade edilmektedir. Bir diğer ölçüt ise terceme sahibi hakkında ricâl âlimlerinin değerlendirmeleri birer cümleyle ifade edilmesidir. Nitekim hadis ilminde bir kişinin ricâl değerlendirilmesi onun bu alandaki konumunu ortaya koymaktadır. Bu sebeple Zehebî bu değerlendirmelere büyük ehemmiyet göstermiştir. Bir diğer ölçüt söz konusu terceme hakkında dönemin önde gelen âlimlerinin veya kendisinden sonra gelenlerin övgü veya yergi ifadelerinin birebir aktarılmasıdır. Bu da o kişi hakkında kendi döneminde nasıl bir mevkiye sahip olduğu ve toplumda bıraktığı etkinin görülmesi için önem arz eden hususlardandır.

[636] Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed ed-Dabbî Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek âle's-Sahihayn*, thk. Abdulkâdir Atâ Mustafâ (Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/21.

[637] M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Seleme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/329; Suzan Yıldırım, "Ümmü Seleme", *Müminlerin Anneleri,* ed. Adnan Demircan - Ömer Sabuncu (İstanbul: Siyer Yayınları, 2017), 360.

[638] Mehmet Efendioğlu, "Saîd b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/581.

[639] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/208.

[640] Ebû Hüreyre Ümmü Seleme validemizden dört sene önce vefat ettiğinden dolayı namazın Ebû Hüreyre tarafından kılınamayacağını ifade etmiştir. Bkz: M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hüreyre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/164.

[641] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/208.

vefatında "Meymûne de gitti." dediğini ifade etmiştir.[642] Daha sonra Halîfe b. Hayyât'ın Hz. Meymûne'nin h. 51 yılında vefat ettiği görüşünü aktarmıştır.[643] Başka bir örnekte Ebû Katâde'nin biyografisinde Hz. Âli'nin Ebû Katâde üzerine yedi tekbir aldığını yani cenaze namazını kıldırdığına dair bir rivayet aktarılmıştır. Beyhâkî bunun yanlış olduğunu çünkü Hz. Ali'nin[644] Ebû Katâde'den[645] önce vefat ettiğini söylemiştir.[646] Zehebî özellikle vefat tarihi konularındaki hataları gidermekte büyük çaba sarfetmiştir. Yine bu konuyla alakalı Abdurrahman b. Ebû Bekir'in tercemesini aktarırken onun h. 53 yılında vefat ettiği görüşünü aktarmıştır. Zehebî bu şekilde tarihlendiğini ancak bunun hatalı olduğunu dile getirmiş ve daha sonra Müslim'in *Sahîh*'indeki hadiseyi şu şekilde anlatmıştır: Abdurrahman, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın vefat ettiği gün Hz. Âişe'nin yanına gelerek abdest aldı. Hz. Âişe de abdestini düzgün bir şekilde al! Çünkü ben Hz. Peygamber'in "Yazıklar olsun o topuklara ki onlar ateştedir." hadisini işittim demiştir. Zehebî, Müslim'in abdestle alakalı bu hadisini delil göstererek Abdurrahman'ın Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın vefat ettiğinde hayatta olduğunu dile getirmiştir.[647] Bir başka yerde Zehebî, Bedir ashabından olan Şeybe b. Osman'ın hayatını ele alırken kızının sahâbî olduğu görüş konusunda bunun bir dayanağı olmadığını ve sahâbî olmadığını bildirmiştir.[648] Sahâbeden Fudâle b. Ubeyd'in tercemesinde muhaddis İbn Yûnus (ö. 347/958) Fudâle'nin Akabe biatlarına katılanlar arasında yaşça en küçük olduğunu söylemiştir. Ancak Zehebî Fudâle'nin Uhud'a katılanlar arasında olduğunu ve bu sebeple Akabe'de yaşça en küçüğün Fudâle olmadığını ifade etmiştir.[649] Bu örneklerde olduğu gibi bu tarz rivayetleri eserine alan müelliflerin vehimlerini kendi eserinde zikrederek olayı daha sahih rivayetler üzerinden değerlendirmeye çalışmıştır. Zehebî aynı zamanda hadis ilminde hem metin hem isnad yönünden hükümler ortaya koyma noktasında ciddi bir yetkinliğe sahipti ve kendi döneminde de âlimler tarafından takdir edilmekteydi. Zehebî bu yetkinliğini

[642] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/245.
[643] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/245.
[644] Hz. Ali h. 40 yılında vefat etmiştir. Bkz: M. Yaşar Kandemir, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/377.
[645] Ebû Katâde h. 54 yılında vefat etmiştir. Hz. Ali ile aralarında on dört yıllık bir süre var. Bu da aktarılan görüşün yanlış olduğunu göstermektedir. Bkz: M. Yaşar Kandemir, "Ebû Katâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/175.
[646] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/453.
[647] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2/472-473.
[648] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/13.
[649] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3/114.

hadis alanından tarih alanına taşımış ve yazdığı tarih kitaplarında bu metodu uygulayarak bu alanda da önemli eserlerin yazılmasına öncü olmuştur.

2.15. SİYERU AʿLÂM'DA KAVRAMSAL DEĞERLENDİRMELER

Yukarıda Zehebî'nin eserdeki genel değerlendirmelerinden bahsedilmişti. Burada ise kişisel bazdaki değerlendirmeleri, bu değerlendirmelerde hangi ilmin kavramlarını kullandığı, dayanak olarak hangi ilmin âlimlerinden faydalandığından bahsedilecektir. Zehebî ele aldığı biyografilerde şahsın durumu hakkında hadis alanı içerisinde bulunan cerh ve ta'dil ilmi ışığında bilgiler vererek değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu değerlendirmeyi de kendi asrında veya kendisinden önceki güvenilir hadis ve tarih âlimlerinin o kişi hakkındaki görüşlerini, vermiş oldukları hükümleri, yine o kişi hakkındaki bireysel eğilimleri ve bu eğilimler neticesinde hayatı ve ilmi hakkında oluşan kanaatlerini aktarmakla yerine getirmiştir. Bu durumda bazen o âlimlerin naklettikleriyle bazen o şahsı reddettikleri görüşleri aktarmakla bazen de bu ikisi arasında bir tercihi benimsemekle yerine getirmiştir. Ele aldığı şahıs hakkında verilen cerh veya ta'dil hükmü neticesinde Zehebî, hadis ilmindeki "Sika", "Sadûk", "Süveylih", "Deccâl", Metrûk", "Kezzâb" ve "Mechûl" ıstılahları kullanmıştır.[650]

Bu değerlendirme yönteminin ortaya çıkışındaki temel hedef; hadis ilmindeki ricâlin hâllerinin bilinmesi ve zayıf hadisin sahih hadisten ayıklanmasıdır. Zehebî hadis ilmindeki bu yöntemi *Siyeru a'lâm* veya diğer eserlerinde ele aldığı şahsiyet muhaddis olmasa dahi tercemelerin büyük çoğunluğunda uygulamıştır. Nitekim *Siyeru a'lâm*'a bakıldığında rivayet ile ilgisi olmayan kişilerin de bu yönteme tâbi tutulduğu görülecektir. Bu konuyla alakalı birkaç örnek zikredilecektir. Siyer ve meğâzi âlimlerinden Muhammed b. Âiz'in (ö. 233/847) hayatını ele alırken bazı ricâl âlimlerinin değerlendirmeleri zikretmiştir. Bu konuda İbrahim b. Cüneyd "Yahya b. Maîn'e İbn Âiz'in durumunu sorduğumda o, sika bir kâtiptir." dediğini aktarmıştır. Ebû Zür'a (ö. 281/894) "Düheym'e İbn Âiz'i sordum. O, sadûk'tur." dedi. Sâlih b. Muhammed el-Cezere İbn Âiz sika'dır ancak kaderî'dir demiştir. Nesâî onun hakkında "leyse bihi şey'un" demiştir."[651] Kadılık görevi yapan Süveyd b. Abdülazîz (ö. 194810) Ba'lebek kadısıydı. Yahya b. Maîn onun hakkında "Leyse hadisühü bişey'in",

[650] Bu terimlerin detaylı tanımları için bkz: Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 138, 132, 142, 46, 99, 83, 94.
[651] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 11/105.

Ebû Hâtim "Leyse bi kaviyyin", Darekutnî "Yu'teberü bihi" demiştir.[652] Ancak uyguladığı bu yöntem sebebiyle muasırlarının bazıları bu metottan dolayı Zehebî'yi tenkit etmişlerdir. Eleştiri konusu ise bu kavramsal değerlendirme yönteminin ilk asırlarda âlimlerin Hz. Peygamber'in hadisinin tashihine ulaşmak için uygulayageldikleri bir yöntemdi. Hadisin sahih olup olmadığı konusu da temel hadis kitaplarında belirtilmiştir. O halde bu yöntemin uygulanmasına herhangi bir ihtiyaç kalmamıştır. Nitekim bu uygulama h. 4. asrın başlarında fayda vermiş ve bu dönemden sonra bu uygulamanın fayda vermeyeceğini dile getirmişlerdir.[653] Bu eleştirinin yanı sıra râvi olmayanların da bu tarz eleştirilere tâbi tutulmasının sadece gıybetten öteye gitmediğini dllendirilmiştir.[654] Bu mevzu daha sonra gelen âlimler arasında da bir münakaşa ortamını devam ettirmiştir. Sehâvî gibi bazı âlimler bu tarz bir yöntemin râvi olmayanlar için de kullanılmasını câiz görmüşlerdir. Bu âlimler eleştirisi yapılan -râvi olmayanlar- kişilere nasihat veya kendilerinden bir şey alınacağı zaman ihtiyatlı olunsun diye bu yönteme tâbi tutmuşlardır.[655] Değerlendirme yöntemi Zehebî'nin tarih ilmindeki bakış açılarından biri olmuştur. Bu sebeple birçok kitabında bu metodu uygulamıştır. Âlimlerin bir kısmı Zehebî'nin râvi olmayan kimseleri de -melikler, valiler, vezirler vb.- nakdü'r-ricâl metoduna tabi tuttuğunu ifade etmişlerdir. Oysa Zehebî onları tenkit bağlamında değerlendirmemiş bilakis onlar hakkındaki tarihsel hükmü ortaya koymuştur. Âlimlerin bu yorumu da bir vehim olarak değerlendirilebilir.

Zehebî'nin her şahıs için ayrı bakış açısıyla değerlendirme yapmış olması ilk bakışta bir çelişkinin olduğu vehmini vermektedir. Zehebî bu konuyla alakalı Sadakatü İbn Hüseyin (ö. 573/1178) için "Allame, ferâiz ilminde âlim, mütekellim ancak dinsiz olduğu hususunda itham edilmiştir."[656] Aynı şekilde Yemen emiri İbn Ziyâd hakkında dinsizlikle itham edilmiş[657] ifadelerine yer vermiştir. Burada kişinin ilmi ile dini inancı noktasını ayırmıştır. Her konu için ayrı bölümlere yer vermiştir. Yani bu kişinin dini inancı kendi inancıyla örtüşmediği için ilim noktasındaki yetkinliği göz ardı

[652] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 9/19.
[653] Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-İʿlân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târîh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986/1407), 460.
[654] es-Sübkî, *Tabakât*, 2/14.
[655] es-Sehâvî, *el-İʿlân*, 462.
[656] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21/66.
[657] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 11/537.

edilmemiştir. Yine aynı şekilde yukarıda verilen Sühreverdî örneği de bu konunun daha iyi anlaşılması için örnek gösterilebilir.[658]

Farklı bakış açılarına sahip olması Zehebî'yi, ele aldığı şahsiyetleri belirli vasıfları zikrederek sunmasına sevk etmiştir. Onlarla gerek inanç bakımından gerekse fikri yönden uyum sağlayıp sağlamamayı önemsemeyerek her kişi için tarihteki yaşantısı ve ön plana çıktığı özelliğini dikkate almıştır. Bu da eserin ilmî açıdan daha objektif olmasını sağlamıştır. Zira Zehebî'nin *Siyeru a'lâm*'ı inceleyen biri eserde her türlü taifeden insanın olduğunu rahatlıkla görecektir. Ayrıca Zehebî için daha önce de ifade edildiği gibi her insanı bulunduğu konuma göre değerlendirdiği ifade edilmişti. Eserine aldığı halifeleri, melikleri, vezirleri ve valileri onların güç, zekâ, kuvvet-zayıflık, siyasî becerisi, insanlara karşı âdil-zalim olma durumu, ilme ve âlimlere olan muhabbeti vb. özellerine göre değerlendirmiştir. Bu konuyla ilgili Hüsrevşâh b. Behrâm (ö. 555/1160) hakkında "Adil, güzel siretli, hayrı seven, ulemâya yakın, onların sözlerine başvuran bir hükümdardı."[659] demiştir. Abbas b. el-Hüseyin eş-Şîrâzî için "Zalim, despot çirkin işleri açıktan işleyen bir vezir"[660] I. Keykâvus (ö. 1220/1805) için "Zalim, zorba, çok kan döken ve mal sahibi bir sultandı." demiştir.[661] Takiyyüddîn Ömer (ö. 587/1191) hakkında "Cömert, öne atılan, övülen ve büyük işlere imza atan bir komutandı."[662] ifadelerini kullanmıştır.

Âlimlere gelince hangi alanda ihtisas sahibi olmuşlarsa o alanda gerçekleştirdikleri önemli işlere temas edilmiştir. Birçok alanda ön plana çıkmış olan Taberî hakkında "ilim noktasında zamanın eşsizlerindendi, zeki, çok eser tasnif etmişti. Gözler onun gibisini çok az görmüştür."[663] dedikten sonra "O, sika, sâdık, hafız, tefsir ilminin başı, fıkıhta imam, müctehid, tarih konusunda âlim, kıraat ve dil alanında bilgindi." demiştir.[664] Ebû Hanîfe'nin en önemli talebelerinden İmam Züfer (ö. 158/775) hakkında "Fıkıhta deniz, dönemin en zekilerinden, Ebû Hanîfe'den fıkıh öğrenen ve en büyük talebelerindendi. İlim ve ameli birleştiren âlimlerdendi. Hadisi

[658] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21/207-211.
[659] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 20/389.
[660] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 16/223.
[661] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 22/138.
[662] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21/202.
[663] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 14/268.
[664] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 14/270.

iyi bilen ve bu ilimde itkân sahibiydi." demiştir.[665] Nahiv alanında ön plan çıkan Sîbeveyhi (ö. 180/796) hakkında "İmamü'n-nahv, hüccetü'l-Arab lakaplarını kullanmıştır. Bir müddet hadis ve fıkıh okudu daha sonra nahiv alanına yöneldi ve bu alanda usta oldu. Kendi asrında Arapçanın önde gelen âlimlerinden oldu. Şanına ulaşılamayacak büyük eserini -*el-Kitâb*- kaleme aldı." demiştir.[666] Yine şairlerin yazdıkları şiirlerde eşsiz üsluba sahip olanları ve bu alanda ön plana çıkanları ele almıştır. Edebiyatta, felsefede, astronomide, matematikte[667] alanında ve diğer alanlarda kendini gerçekleştirmiş âlimleri ve eserlerini inceleyerek o alandaki yetkinliğine dikkat çekmiştir.

2.16. SİYERU A'LÂMİ'N-NÜBELÂ'NIN İSLÂM TARİHİNDEKİ ÖNEMİ VE İLMÎ DEĞERİ

İslâm ilim geleneğinde yazılan birçok eser bazen yazıldığı ilk dönemde bazen de yüzyıllar sonra etkisini gösterebilmiştir. Geçmişten bu yana yazılan birçok eser hâlâ güncelliğini korumakla birlikte toplumun ilmî gereksinimlerini karşılayabilmektedir. Zira günümüzde ortaya konulan çalışmaların büyük bir kısmı geçmiş ilmî mirasın yeniden farklı üsluplarla ortayakonulması şeklindedir. Ele alınan bu çalışmada *Siyeru a'lâm*'ın İslâm ilim geleneğinde ne gibi bir etkisinin olduğunu, toplumun biyografi birikimi noktasında nasıl bir sorumluluk yüklendiğini vb. faydalar sağladığını görmek kaçınılmazdır. *Târihü'l-İslâm* gibi kırk bin şahsiyetin hayatının anlatıldığı bir eseri yazdıktan sonra hiç vakit kaybetmeden tekrardan eser kaleme almaya kalkması gerçekten takdire şayandır. Zira bu eser, Zehebî'nin *Târihü'l-İslâm* eserinden sonra yazmış olduğu en hacimli kitabıdır. Ancak şunu da belirmek gerekir ki *Târihü'l-İslâm*, *Siyeru a'lâm*'a kaynaklık eden en önemli eseridir.[668] Müellif eseri kaleme aldıktan sonra alanında söz konusu olan bir çalışmayı İslâm dünyasına kazandırmıştır. O dönemden itibaren âlimler terceme ile ilgili bir malumat elde etmek istediğinde

[665] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8/39.
[666] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8/351.
[667] Matematik, astronomi, mekanik ve tıp âlimi, filozof vb. alanlarda ön plan çıkan Sâbit b. Kurre'nin (ö. 288/901) hayatını ele alırken onun hakkında; "Kuvvetli bir zekaya sahip, ilmü'l-evâil'de uzmandı. Müneccimlikte kökleşti. Yazdığı eserler alanında üstün konumdaydı. Matematikte acayip derecede üstün ve bu konuda en zirve seviyedeydi." demiştir. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 13/485; Alparslan Açıkgenç, "Evâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/513; İhsan Fazlıoğlu, "Sâbit b. Kurre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/353.
[668] Altıkulaç, "Zehebî", 44/185.

Zehebî'nin bu eseri başvurulan ilk eserler arasındaydı. Safedî, İbn Şâkir el-Kütübî, İbn Kesîr, Tâceddin es-Sübkî, Sehâvî gibi tarihçiler bu eserden çokça istifade etmişlerdir. Sübkî, hocası Zehebî'nin yazdığı bu eserleri şöyle tarif etmiştir: "Ümmet sanki bir ovada toplanmış ve Zehebî onlardan hazır olanların haberini vermiştir/hayatını anlatmıştır."[669]

Yaşadığı döneme kadar takriben yedi yüz yıllık bir dönemi ele aldığı eserinde mekânsal çerçeve olarak da daha önce belirtildiği gibi İslâm devletlerinin ulaştığı geniş bölgeleri ele almıştır. Batı'da Endülüs'ten Doğu'nun en uzak bölgelerine kadar tüm nahiyeden meşhur olmuş isimlerin tercemelerini kitabına almıştır. Sadece belirli gruplarla sınırlandırmamış her kesimden, cemaatten, mezhepten, gruptan, toplulukların hayatlarından bahsetmiştir. Bahsettiği kişiler ister İslâm dini için fayda sağlamış olsun isterse de zarar veren biri olsun kitapta zikretmekten geri durmamıştır. Bu sebeple İslâm tarihinde benzerine az rastlanan bir kitap telif etmiştir. Bunun neticesinde Zehebî, yedi yüz yıllık bir dönem içerisinde yaşamış bazı toplumsal olaylar hakkında bilgiler vererek o dönemde bulunan hareketlerin portresini çizme gayretini ortaya koymuştur. Çünkü fikirsel hareketlerin en temel unsuru bu önemli şahsiyetlerdir. Müellif bu şahsiyetleri ele alması o fikirsel hareketlerin anlaşılması için de önemli bir adımdır. Bilindiği üzere bir fikir hareketinin ayırt edici özellikleri, temel yapı taşlarının oluşması ve çevreye olan olumlu ya da olumsuz etkisi ancak o hareket içerisinde yer alan şahısları tanımakla bilinir. Zehebî bu eseri telif ederek bu faydanın hasıl olmasını sağlamıştır.

2.17. SİYERU A'LÂMİ'N-NÜBELÂ'NIN TOPLUMUN İNCELENMESİNDEKİ ÖNEMİ

Zehebî eserini şahısların hal tercemeleri ile sınırlandırmıştır. Zehebî ve diğer Müslüman tarihçiler yapmış oldukları bu yönelimle toplumdaki önemli kişilerin hayatlarını kalıcı olmasını sağlamışlardır. Bu durum İslâm toplumunu incelemek için önemli bir argümandır. Nitekim toplumu incelemeye alan bir kimse bu kitabı incelediğinde toplumun yapısını, ekonomik durumunu, eğitim seviyesini, siyasi otoritesini vb. birçok özelliğe de vâkıf olacaktır.[670] Ayrıca Zehebî tabakalar halinde

[669] es-Sübkî, *Tabakât*, 9/101.
[670] Maʿruf, "Mukaddimetü Siyeru a'lâm", 138.

ele aldığı tercemelerde kişilerin ilmî yönlerine değinmiş ve bu özelliği ön plana koymuştur. Müellif şahısları ele alırken kişinin -ilmi yönü, bilgisi, dirayeti, kişiliği- vb. toplum nezdinde muteber olan bu ölçütleri esas alarak eserin ilmî değerini arttırmıştır. Eserin tamamı incelendiğinde bu ölçütlerin ne kadar dengeli bir biçimde uygulamaya konulduğu görülecektir. Birçok yerde -duruma göre- fakiri methederken zengini de eleştirmiştir. Bu konuyla alakalı Zehebî, Ebü'l-İz Muhammed b. Ali el-Büstî'nin (ö. 543/1147) tercemesinde "O fakir ve iffet sahibiydi. Dilenmekten imtina ederdi. Çevresindekiler kendisine yardım etmek istese de bunu reddederdi." demiştir.[671] Başka bir örnekte İbn Ebî Habbe'nin tercemesinde "O fakir, kanaatkâr ve iffetli bir insandı." demiştir. İbn Ebî Habbe'nin fakirliği hakkında İbn Neccâr'ın "Onun hiçbir şeyi olmamasına rağmen fakirliğe karşı sabırlı biriydi." ve İbn Dübeysî'nin "O fakir ve çok sabırlı biriydi." sözlerini de aktarmıştır.[672] Siyahi bir köleyi övdüğü ancak varlıklı bir efendi hakkında ağır ifadeler kullanabilmiştir.

Eser geniş bir çerçevede ele alındığında toplum nezdinde kabul edilen, ilim halkaları oluşturan ve topluma yön veren âlimlerin büyük bir çoğunluğunun meslek sahibi bir babanın oğlu-kızı olduğu, yoksul ve fakir ailelerde yetişen kimseler olduğu görülmüştür.[673] İslâm dini ilim elde etme yönünden her kesime imkân sağlaması neticesinde toplumun her tabakasından insan bu ilmi elde etmek için yola koyulmuştur. Zira ilim talep etmek isteyen biri bu isteğini çok rahat bir şekilde yerine getirebilmekteydi. Çünkü dersler mescitlerde oluşturulan halkalarda elde edinilir ve kimseden bu dersler karşılığında ücret talep edilmezdi. Hatta toplumda yer alan avam kesimde yaşayanlar dahi bu derslerden istifade edebilmekteydi. Yine aynı dönemlerde Avrupa genelinde ilmin sadece belli kesimlere hasredildiği bir zaman diliminde Müslümanlar dilediği gibi ilim elde edebiliyordu. Tüm bunları *Siyeru a'lâm*'da yer alan şahsiyetlerin hayatları okunduğu zaman çok rahat bir şekilde görülebilmektedir.

Zehebî, tercemelerde fırsat buldukça o kişinin yaşadığı yaşam koşulları da aktarmaya çalışmıştır. Nitekim bazen yapılan ders meclisleri, rihleler, savaşlar, çarşı-

[671] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 20/284.
[672] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 21/228.
[673] İbn Dâye Muhammed b. Ali el-Bağdâdî'nin (ö. 543/1147) tercemesinde babasının yöneticelerin evinde temizlik işleriyle ilgilinen biri olduğu annesinin de o evde bakıcı olduğu aktarılmıştır. Bu sebepten ötürü kendisine annesinin yaptığı bakıcılıktan dolayı (ابن الداية) manasına gelen bakıcının oğlu lakabı takılmıştır. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 20/175.

pazarlar vb. birçok alanda olaylar anlatılmıştır. Zehebî'nin bunu yapmasındaki faydalardan biri de sonraki dönemlerde gelen ve bu eseri okuyanlar geçmiş tarihi ve şahsiyetleri okumakla birlikte o dönemin sosyolojik temasını da kavrayacaktır.

SONUÇ

Terâcim çalışmalarının gelişim seyrini bir kitap üzerinden ele alan bu tezde, Zehebî ve *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'sının cerh-ta'dîl üslûbu, telif metodu, erken dönemden kendi dönemine kadar yaşamış önemli şahsiyetleri, hemen hemen her alandan öne çıkmış isimler ele alınmıştır. Ayrıca isnad kullanımı, terceme sahiplerinin fıkhî, mezhepsel görüşleri, uzmanlık alanları, yaşadığı tabaka, doğum-vefat tarihleri, hocaları ve talebeleri, rivayetleri vb. gibi birçok farklı konulara dair içeriklerin yer aldığı biyografiler incelenmeye çalışılmıştır. Bir eseri ortaya çıkaran temel maddelerin tespit edilebilmesi için yazıldığı ilim çatısı altındaki mütekaddim gelenekte yazılmış eserleri gözden geçirip silsile halinde kronoloji takip edilmelidir. Bu metot sayesinde eserin nasıl bir zeminde oluştuğunu görmek mümkün olduğu gibi içeriğinin anlaşılması ve müellifinin nasıl maksatlara haiz olduğu da kavranacaktır. Bağdâd, Dımaşk, Basra, Endülüs, Mekke, Medine, Horasan, Rey, Kûfe ve daha ismi burada sayılamayacak kadar çok olan bu şehirlerden birçok isim; çalışmanın çeşitli tabakalarında ele alınmış, bu noktada hususen rivayetlerin, terceme/biyografi tarihi yönünden nasıl kullanıldığı, bu önemli şahsiyet hayatları üzerinden gösterilmek istenmiştir.

Bu çalışma sonunda *Siyeru a'lâm*'ın tarih ve hadis ilimlerini de ilgilendiren terâcim alanında üzerine yapılacak çalışmalar için en temel kaynaklardan biri olduğu kanaati iyice kesinleşmiştir. Zehebî dönem itibariyle daha müteahhir olduğundan biyografisini ele alırken yeterli malumatla biraz daha kapsamlı ele alındı. Geç döneme ait bir eser olması hasebiyle *Siyeru a'lâm*, terâcim tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak bu kadar öneme sahip bir eserin yeterli şekilde ele alınmamış olması, bu çalışmanın yapılmasının en önemli sebebini ortaya koymuştur. Çalışmada öncelikle müellifin hayatı ardından eserin içeriği incelenmiş, tarih yazım geleneği çerçevesinde *Siyeru a'lâm*'ın ciddî bir yazılı geleneğe dayandığı dikkat çekmektedir. Eserin muhteva tahlili yapılırken, ilk önce eserin tasnif sistemi tabaka düşüncesi merkeze alınarak tabakât ve terâcim geleneği içerisinde tetkik edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla eser, sadece bir alan ve bölgeyle sınırlı kalmadan geniş bir yelpazeyi içinde barındırarak kendi dönemine kadar gelen terâcim eserlerinden birçok yönüyle ayrılmış ve literatüre farklı ve zengin bir katkı sağlamıştır. Nitekim rivâyetler ışığında râvinin

analiz edilme düşüncesi eserin başından sonuna kadar başta muhaddisler olmak üzere ele alınan birçok tercemede dikkate alınmıştır. Bu üslup sayesinde eserin güvenilirlik oranı yükselmiş ve ilmî değer noktasında eşsiz bir netice ortaya koymuştur. Eserin telif tarzının ele alınmasından sonra rivâyetlerin nitelikleri, eserin farklı ilim dalları açısından önemini göstermek adına belli başlıklar altında sunulmuştur. Her bir ilim dalına ait bilgilerin verilmesi öncesinde, genel terceme bakışını gösterecek giriş mahiyetinde bilgiler de arz edilmiştir. Tercemelerin iç kurgusu üzerinde yapılan çalışma, o tercemenin hem dönemsel hem de bulunduğu çevre açısından bilgiler ihtiva etmesi okuyucunun daha farklı kültürel zenginlik elde etmesini sağlamaktadır.

Eserde yer alan tercemeler hakkında veya onların aktarmış olduğu ilgili rivayetlerin esere alınırken nasıl bir gaye taşıdığını kestirmek zor olmakla birlikte haberlerin terceme içerisindeki dizilimlerine dair de herhangi bir malumat tespit edilmemiş, burada müellifin kendi inisiyatifinin kullanıldığını düşünmek daha doğru olacaktır. Ancak *Siyeru a'lâm*'ı baştan sona mütalaa eden biri Zehebî'nin, eserine aldığı her bir rivayete bir mantık silsilesi çerçevesinde yer verdiğini, ilgili haberlerin terceme içerisindeki konumuna bir anlam yüklediğini mutlaka görecektir. Nitekim eser terâcim alanında kaleme alındığı ve eseri oluşturan müellifin muhaddis kimliği göz önünde bulundurulduğunda, güvenilir veya zayıf olduğuna kanaat getirilen bir râvi hakkında biyografi içeriğini oluştururken yeterli bilgileri bir akış içerisinde serdettikten sonra ricâl âlimlerinin o kişi hakkındaki görüşlerini aktarmıştır. Çalışmamızın bazı yerlerinde hususen bu konu hakkında ele alınan başlıklarda bazı örnekler verilerek konunun daha somut şekilde anlaşılması amaçlanmıştır.

Memlükler döneminin ortalarında yaşayan Zehebî ele aldığı terceme sahiplerini bir yönden dine yaptıkları etkiler neticesinde değerlendirmekte, diğer yönden de bir ricâl değerlendirmesi üzerinden o kişi hakkında kendi kanaatlerini de okuyucuyla paylaşmış olmaktadır. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus, ricâl eseri telif tarzlarının farklılığıdır. Hicrî 3. asrın başlarından itibaren sistematik bir hüviyet arz eden ricâl eserlerinin temel ilgi alanı, müellifler arasında farklılık arz etmektedir. Nitekim bazı âlimler eserini oluştururken sadece bir bölgede yaşayan isimleri ele alırken bazıları sadece bir dönemi/devri esas alarak eserlerini oluşturmuşlardır. Her eserin literatüre kazandırdığı farklı noktalar bulunmaktadır. Zehebî kendi dönemine kadar yazılmış tabakât/terâcim kitaplarını titiz bir şekilde etüt

ederek kendine has bir metot geliştirdikten sonra ilgili alanda eserler ortaya koymuştur. Bu metot ve eserlerin oluşmasında kendisinden önceki eserlerin etkisi Zehebî'nin *Siyeru a'lâm* başta olmak üzere eserleri incelendiğinde görülecektir. Çalışmamızın muhtelif yerlerinde de bahsedildiği gibi Zehebî eski geleneği sağlam bir temele oturttuktan sonra terâcim geleneğine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

Ülkemizde Zehebî ile yapılan akademik çalışmalar genel olarak hadis alanında ele alınmıştır. Ancak yukarıda da açıklamaya çalışıldığı gibi Zehebî çok yönlü bir âlim ve farklı alanlarda eserler kaleme almıştır. Bu şahsiyet üzere çalışma yapmak isteyenlerin kelam, kıraat, Arapça ve belâgat vb. gibi yönlerini ele alarak farklı yönlerine değinilen çalışmalar ortaya koyabilir. Yine aynı şekilde İslâm tarihi alanında yazılan farklı eserleri üzerine de çalışmalar yapılması alana farklı bir bakış açısı kazandıracaktır.

Yaptığımız çalışmanın alana mütevazı bir katkı sağlaması bizleri ziyadesiyle mutlu edecektir.

KAYNAKÇA

Abdullah b. İsa, Ahmed b. İbrahim b. Hammad b. Muhammed. Tevdihü'l-mekâsid. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1406/1985.

Açıkgenç, Alparslan. "Evâil". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 11/513-514. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Ahatlı, Erdinç. "Terceme". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Akpınar, Cemil. "Bedreddin İbn Cemâa". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19/388-392. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Aktan, Ali. "Memlûk-Haçlı Münasebetleri". BELLETEN 63/237 (20 Ağustos 1999), 411-452.

Akyol, Edip. "İslâm Medeniyeti'nin Batı'ya Etkileri İle İlgili Bazı Değerlendirmeler". İSTEM 7 (01 Aralık 2006), 117-134.

Altıkulaç, Tayyar. "Hüseynî, Ebü'l-Mehâsin". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19/22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Altıkulaç, Tayyar. "Zehebî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44/180-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Âlûsî, Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd. Gayetü'l-Emânî fî'r-reddî ale'n-nabhânî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1422/2001.

Apaydın, H. Yunus. "İbn Kayyim el-Cevziyye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/109-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Arslan, Abdurrahim. İbn Seyyidinnâs ve 'Uyûnü'l-Eser. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2019.

Arslantaş, Yüksel. "Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri". BELLETEN 67/250 (01 Aralık 2003), 781-800.

Aslan, Muhammed. "Tabakat Kitapları ve Hadis İlmine Sağladıkları Faydalar". Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5/10 (15 Aralık 2017), 269-290.

Âşıkkutlu, Emin. "Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı". Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 32 (14 Şubat 2014), 5-18.

Ateş, Ali Osman. "Dimyâtî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 9/310-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Atmaca, Esra. “Hz. Peygamber’in Tebliğine Tepkileri Bakımından Abdülmuttalib’in Çocukları -Asabiyet Bağlamında Bir Değerlendirme-”. Akademik Siyer Dergisi 4 (30 Haziran 2021), 32-57.

Atmaca, Esra. Memlûkler Dönemi’nde Halep’te Eğitim-öğretim Müesseseleri ve Ulemâ. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2014.

Avcı, Casım. “Haçlı Seferleri”. İslam Araştırmaları Dergisi 3 (01 Temmuz 1999), 283-285.

Avcı, Casim. “Tabakat”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 39/297-299. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Ayalon, David. Memlük Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III. çev. Abdullah Mesut Ağır. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

Ayaz, Fatih Yahya. Memlük - Kıbrıs ilişkileri. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1. bsk., 2016.

Ayaz, Fatih Yahya. Memlükler. Ankara: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2015.

Ayaz, Fatih Yahya. “Memlükler Döneminde Vezir-Ümera İlişkileri”. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 5/1 (01 Mart 2005), 45-93.

Ayaz, Fatih Yahya. “Memlükler Döneminin (648-923/1250-1517) Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri”. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 16/2 (30 Aralık 2016), 1-38.

Ayaz, Fatih Yahya. Memlüklüler. Ankara: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2015.

Aybakan, Bilal. “Sübkî, Tâceddin”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 38/11-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aybakan, Bilal. “Sübkî, Takıyyüddin”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 38/14-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aydınlı, Abdullah. Hadis Istılahları Sözlüğü. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 1987.

Bağcı, Mehmet. Zehebî’nin Telhîsu’l-Müstedrek’inin Değerlendirilmesi (Kitâbü Ma‘rifeti’s-Sahâbe Örneği). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018.

Behâî, Emel Âdil Tâhâ el-. et-Türâsü'l-Terbevî fî ba'di kitâbât el-İmâm Şemsüddin ez-Zehebî hassaten kitâbühü Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ". Bûr Saîd: Bûr Saîd Üniversitesi, Doktora Tezi, 1438/2017.

Behâî, Emel Âdil Tâhâ el-. "Kadâyâ'l-İlmi ve't-Ta'lim ve't-Taallüm İnde'l-İmâm ez-Zehebî Min Hilâli Kitâbü Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ". Mecelletü Külliyetü't-Terbeviyye 24/24 (1439/2018), 229-260.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-. Ensâbü'l-Eşrâf. thk. Süheyl Zekkâr, Riyad Zerkeli. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1417/1996.

Birışık, Abdülhamid. "Müfessir". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/496-499. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Bostan, İdris. "Ba'lebek". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 5/9-11. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Bozkurt, Nebi. "Dârülhadis". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 8/527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Boztepeli, Enes. Ebu'l-Mehâsin el-Hüseynî (765/1364) ve "Kitâbü't tezkire bi–Ma'rifeti Ricâli"l-Kütübi'l-Aşere" Adlı Eseri. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. el-Câmiʿu's-sahîh. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 3. Basım, 1440/2019.

Buzpınar, Ş. Tufan. "Havran". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 16/539-541. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Büyüksoylu, Muhammed Ali. Zehebî'nin Mîzânü'l-İ'tidâl'inde Kaderî Râviler. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021.

Canan, İbrahim. "Enes b. Mâlik". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 11/234-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Canatar, Mehmet. "Muhasara". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/11-13. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Caner, Abdurrahman. "Moğol İstilâsında Fukahanın Tavrı -Bağdat ve Şam Özelinde-". Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 37 (30 Haziran 2021), 89-126.

Cühenî, Abdullah b. Avvâd el- - Muhammed, Mustafa Ahmed. “Min Kadâyâ İlmü’l-Kıraât fî Siyeru A‘lâmi’-Nübelâ Li’ş-Şemsüddin ez-Zehebî (748/673) Ardun ve Münakaşe”. el-Mecelletü’l-İlmiyye li-Külliyeti’l-Kur’an 3/1 (2017), 156-210.

Çetin, Altan. “Memlûk Devleti’nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dâir”. BELLETEN 71/262 (26 Aralık 2007), 909-922.

Çetin, Altan. “Selçuklu Teşkilâtı’nın Memlûklere Tesiri”. BELLETEN 68/251 (01 Nisan 2004), 105-130.

Durmuş, İsmail. “Safedî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/447-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Durmuş, İsmail. “Tabakat”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 39/288-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Durmuş, İsmail. “Zeyil”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44/339-342. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Ebü’l-Fellâh, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed b. el-İmâd. Şezerâtü’z-zeheb fî ahbâri min zeheb. thk. Mahmud el-Arnavûd. 11 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1. Basım, 1406/1986.

Efendioğlu, Mehmet. “Saîd b. Zeyd”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/580-581. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Efendioğlu, Mehmet. “Siyeru aʿlâmi’n-nübelâ”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37/326-327. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Efendioğlu, Mehmet. “Tabakat”. 39/291-292. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Emiroğlu, Nagihan. Türk (Bahri) Memlükler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2019.

Emiroğlu, Nagihan. “VIII/XIV. Asırda Hadis Eğitimi: Mizzî, İbn Teymiyye, Birzâlî, Zehebî Örneği”. Hadis Tetkikleri Dergisi 17/2 (31 Aralık 2019), 95-118.

Eruz, A. Fulya. “Memlükler”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/97-100. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Fayda, Mustafa. “Halîfe b. Hayyât”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 15/301-303. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Fayda, Mustafa. “İbn Sa‘d”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/294-297. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Fazlıoğlu, İhsan. “Sâbit b. Kurre”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/353-356. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Fuâd, Abdullah Ahmed. eş-Şi‘ru fî Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ li’z-Zehebî. Kahire: Kahire Üniversitesi Külliyetü’l-Ulûm, Yüksek Lisans Tezi, 1431/2010.

Güleç, Hasan. “Ebû İshak Fezârî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12/539. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Güleç, Hasan. “Fezârî, İbrâhim b. Abdurrahman”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12/539-540. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Güleç Topçu, Azime. Zehebi ve Mizanü’l-İtidal’indeki Cerh ve Tadil Metodu. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1997.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed ed-Dabbî. el-Müstedrek âle’s-Sahihayn. thk. Abdulkâdir Atâ Mustafâ. 4 Cilt. Beyrût: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1411/1990.

Halebî, Nureddin Muhammed Itr el-. Ulûmü’l-Kur’ani’l-Kerîm. Dımaşk: Matbaatü’s-Sabâh, 6. Basım, 1417/1996.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. Kitâbü’t-Tabakât. thk. Süheyl Zekkâr. Lübnan: Daru’l-Fikr, 1. Basım, 1414/1993.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. el-Câmi li-ahlâki’r-râvî. thk. Mahmud et-Tahhân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü’l-Meârîf, 2. Basım, 1401/1981.

Hatiboğlu, İbrahim. “Ricâlü’l-Hadîs”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/83-86. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Humeys, Muhammed Abdurrahman el-. Şerhü’r-risaleti’t-Tedmüriyye. Riyad: Dâru Atlâsi’l-Hadrâ, 1. Basım, 1425/2004.

Hüseynî, Ebü’l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. el-Hasen ed-Dımaşkî. Zeylü tezkireti’l-huffâz. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî. el-İstîʿâb fî maʿrifeti’l-ashâb. thk. Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Cîl, 1. Basım, 1413/1992.

İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî. Tehzîbü’t-tehzîb. 12 Cilt. Hindistan: Dâiretü’l-Maarifi’n-Nizâmiyye, 1. Basım, 1326/1908.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. ed-Dürerü'l-kâmine. thk. Muhammed Abdulmaid Dân. 6 Cilt. Haydarabad: Meclisü Dâiretü'l-Meârif, 2. Basım, 1392/1972.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe. thk. Alî Muhammed Muʿavvad - Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1994.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. el-Bidâye ve'n-nihâye. 15 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1. Basım, 1406/1986.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1420/1999.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfiî. Lisânü'l-Arab. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1414/1993.

İbn Nasırüddin, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Mücahid ed-Dımaşkî. er-Reddü'l-vâfir. thk. Züheyr eş-Şâvîş. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1393/1973.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b Meni' ez-Zühri. et-Tabakâtü'l-kübrâ. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dar'u Sâdır, 1. Basım, 1388/1968.

İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. en-Nücûmü'z-Zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire. 17 Cilt. Mısır: Vizâratu's-Sikâfe, 1. Basım, 1383/1963.

İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî baʿde'l-Vâfî. thk. Muhammed Muhammed Emin. 13 Cilt. Kahire: Daru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1. Basım, 1430/2009.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. el-Mesâil ve'l-ecvibe. thk. Abdü Ukkâşe Hüseyin. Kahire: el-Fârûkü'l-Hadîsiyye, 1. Basım, 1425/2004.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. el-Mevdûât. 3 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1. Basım, 1388/1968.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. el-Kâmil fi't-Târîh. thk. Ömer Abdusselâm Tedmûrî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1417/1997.

İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-. Tarîhü's-Sikât. Mekke: Daru'l-Bâz, 1. Basım, 1405/1984.

İstemi, Fuat. Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2017.

Kalın, İbrahim. Barbar, Modern, Medeni. İstanbul: İnsan Yayınları, 5. Basım, 2019.

Kallek, Cengiz. "Ukıyye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/67-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kandemir, M. Yaşar. "Ali". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/375-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Hüreyre". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10/160-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Katâde". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10/174-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kandemir, M. Yaşar. "İbn Seyyidünnâs". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/316-318. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kandemir, M. Yaşar. "Mîzânü'l-İ'tidâl". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 30/218-219. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Kandemir, M. Yaşar. "Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 30/220-221. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Kandemir, M. Yaşar. "Ümmü Seleme". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/328-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kandemir, Mehmet Yaşar. Hadis Karşıtları Ne Yapmak İstiyor? İstanbul: Tahlil Yayınları, 6. Basım, 2020.

Karabelli, M. Kamel. "Zehebî'nin Mîzânu'l-İ'tidâl Kitabında Sahîh-i Muslim Rivayetlerini Tenkitteki Metodu". Kocaeli İlahiyat Dergisi 5/1 (25 Haziran 2021), 261-300.

Kazıcı, Ziya. Osmanlı Devleti Tarihi. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1. Basım, 2015.

Kehhâle, Ömer Rıza el-. Mu'cem'ül-müellifin. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1376/1957.

Keskin, Tahir. İbn Hacer'in Mestûr Râvilerine Zehebî'nin Bakışı. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021.

Kıvâmü's-sünne, Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Muhammed b. el-Fazl et-Teymî et-Talhî el-İsfahânî. Siyerü's-selefi's-sâlihîn. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1425/2004.

Kızıl, Fatma. "Yûnînî, Ali b. Muhammed". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 43/595-596. İstanbul: TDV, 2013.

Koca, Ferhat. "İbn Teymiyye, Takıyyüddin". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/391-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Koçkuzu, Ali Osman. "Ebû İshak es-Sebîî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10/170-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Küçük, Raşit. "Ebû Recâ el-Utâridî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10/212. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kütübî, Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî ed-Dârânî ed-Dımaşkî. Fevâtü'l-vefeyât. thk. İhsan Abbas. 4 Cilt. Beyrut: Dar'u Sâdır, 1. Basım, 1394/1974.

Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed. el-Mevâizü ve'l-İ'tibaru bi'z-Zikri'l-Hitati. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.

Ma'rûf, Beşşâr Avvâd. ez-Zehebî ve menhecühü fî kitâbihi târihü'l-İslâm. Kahire: Matbaatu'l-Halebî, 1. Basım, 1396/1976.

Maʿruf, Beşşâr Avvâd. "Mukaddimetü Siyeru a'lâmi'n-nübelâ". Siyeru a'lâmi'n-nübelâ. 7-140. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1439/2018.

Meğâvî, Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-. Mevsûatü mevakifü's-selef. 10 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1428/2007.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Kelbî. Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl. thk. Beşşâr Avvâd Maʿrûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1400/1980.

Muhammed, Ferrâs Muhammed Hüseyin. ez-Zehebî ve Menhecühü fî Kitâbihi Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ. Musul: Musul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1431/2010.

Musa, Semâhir Muhyî - Abbas, Ayât Ali Hudayr. “İstişhâdü’z-Zehebî bi’l-Ebyâti’ş-Şi‘riyye an eimmeti ehli’l-beyt fî kitâbihi Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ”. Mecelletü Deyâlî li’l-buhûsi’l-İnsaniyye 4/91 (2022), 79-98.

Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. Kitâbü’l-Künâ ve’l-esmâ. 2 Cilt. Medine: Câmiatü’l-İslâmiyye, 1. Basım, 1404/1984.

Nedvî, Ebü’l-Hasan en-. Ricâlü’l-fikr ve’d-daʿve fi’l-İslâm. 4 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 3. Basım, 1428/2007.

Nüveyhid, Âdil. Muʿcemü’l-müfessirîn. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Müessesetü Nüveyhid, 3. Basım, 1409/1988.

Öngören, Reşat. “Tabakat”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 39/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Önkal, Ahmet. “Âkıl b. Bükeyr”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/247-248. İstanbul, 1989.

Öz, Mustafa. “Muhammed b. Hanefiyye”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 30/534-536. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Öz, Mustafa. “Tabakat”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 39/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Özafşar, Mehmet Emin. “Tezkiretü’l-Huffâz”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 41/76. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Özaydın, Abdülkerim. “Bükeyr (Benî Bükeyr)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 6/484. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Özaydın, Abdülkerim. “İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20/132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Özel, Ahmet. “Abdullah b. Nevfel”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 1/126. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Özel, Ahmet. “Alkame b. Kays”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/467. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Özel, Ahmet. “İbn Dakîkul’îd”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19/407-409. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Özgüdenli, Osman Gazi. “Moğollar”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 30/225-229. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Öztürk, Tuba. Zehebî'nin Kitabü'l-Kebâir Adlı Eserinin Hadis İlimleri Açısından Değerlendirilmesi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2013.

Pırlanta, İsmail. Zehebî. İstanbul: Ensar Yayınları, 1. Basım, 2022.

Polat, Hüseyin. "Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eseri'nde Bağdat". Tarih Araştırmaları Dergisi 40/69 (31 Mart 2021), 55-71.

Reşid, Mahmud Ahmed. "Menhecü'l-İmâm ez-Zehebî fi't-teâmül maa cerhi'l-akrân". Hadis Tetkikleri Dergisi 6/2 (2008), 81-100.

Rosenthal, Franz. İlmü't-târîh ʿinde'l-müslimîn. çev. Salih Ahmed el-Âli. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2. Basım, 1403/1983.

Sabuncu, Ömer. Hz. Ebu Bekir. İstanbul: Beyan Yayınları, 1. Basım, 2020.

Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek b. Abdullah es-. el-Vâfî bi'l-vefayât. thk. Ahmed el-Arnavûd. 29 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1420/2000.

Saîd, Ahmed Evlâd. "Menhecü'l-İlmî İnde'l-İmâm ez-Zehebî min hilâli kitebeyhi Mîzânü'l-iʿtidâl ve Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ". Mecelletü'l-Vahât li'l-buhûs ve'd-dirâse 4 (2009), 287-301.

Sainkaplan, İbrahim - Köktaş, Yavuz. "Zehebî'nin Ricâl Bilgisinin Kaynakları". Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/1 (30 Haziran 2022), 94-118.

Sakallı, Talat. "İmam Zehebi ve Tenkid Anlayışı". Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6 (1995), 19-31.

Sakkâr, Sâmi es-. "Remle". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 34/560-561. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Savran, Ahmet. "Meyyâfârikîn". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/511-512. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-. el-İʿlân bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târîh. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1986/1407.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-. el-Müntehab min Muʿcemi şüyûhi Ebî Saʿd es-Semʿânî. 4 Cilt. Riyad: Daru'l-Âlemi'l-Kitab, 1. Basım, 1417/1996.

Seyyid, Cemaleddin Muhammed es-. İbn Kayyim el-Cevziyye ve cuhûduhu fî hidmeti's-seneti'n-nebeviyye ve ulûmihe. 3 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1. Basım, 1424/2004.

Sezgin, M. Fuad. Buhârî'nin Kaynakları. Ankara: Otto Yayınları, 9. Basım, 2020.

Sönmez, Mehmet Ali. "Hâlid b. Bükeyr". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 15/285-286. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. Tabakâtü'l-huffâz. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403/1982.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-. Muʿîdü'n-niʿam ve mübîdü'n-nikam. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-Kutübi's-Sekâfiyyeti, 1. Basım, 1407/1986.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî es-. Muʿcemü'ş-şüyûh. thk. Beşşâr Avvâd Maʿruf. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1425/2004.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî es-. Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ. thk. Mahmud Muhammed et-Tannâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Halv. 10 Cilt. Hecr li't-taeti ve'n-neşri, 2. Basım, 1413/1992.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn ʿAbdurraḥmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-. Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî. thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Medine: Darü'l-Minhâc, 1. Basım, 1437/2016.

Şakir, Mahmut. İslâm Tarihi. çev. Ferit Aydın. 8 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 4. Basım, 2004.

Şakir, Mustafa. et-Târîhu'l-Arabî ve'l-müʾerrihûn. 3 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 3. Basım, 1403/1983.

Şebîb, Nâyif Muhammed. "Şüyûhü'l-Mu'tezile ve Akâidihim fî kitâbi Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ li'z-Zehebî". Mecelletü Ebhâs Külliyetü't-Terbeviyyetü'l-İslâmiyye 13/1 (2014), 483-504.

Şeşen, Ramazan. Sultan Baybars ve Devri. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2009.

Şeyh, Abdussettar eş-. el-Hâfız ez-Zehebî. Beyrut: Darü'l-Kalem, 1. Basım, 1414/1994.

Taneri, Aydın. “Hârizmşahlar”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 16/228-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Tolon, Şemsüddin Muhammed b. Ali. Kudâtü Dımaşk. thk. Selâhaddin Müneccid. Dımaşk: Mecmaü’l-İlmi’l-Arabî, 1. Basım, 1375/1956.

Topgül, Muhammed Enes. Rivayetten râviye: Cerh-ta’dîl hükümleri nasıl oluştu? İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2019.

Turunç, Sultan. Safedî’nin (ö. 764/1363) Tarih Anlayışı. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Türker, Ömer. “İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi”. İstanbul University Journal of Sociology 3/22 (15 Ekim 2011), 533-556.

Ubûdî, Câsim el-. “İşbiliye”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 23/428-429. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Üstün, Ergun. “Memlûk Devleti’nin Kıbrıs’ı Hâkimiyeti Altına Alması”. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi 1/1 (24 Aralık 2018), 26-42.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. M’ucemu’l-büldân. 7 Cilt. Beyrut: Dârü’s-Sâdr, 2. Basım, 1416/1995.

Yardım, Ali. “Birzâlî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 6/246. İstanbul: TDV, 1992.

Yıldırım, Suzan. “Ümmü Seleme”. Müminlerin Anneleri. ed. Adnan Demircan - Ömer Sabuncu. 315-368. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2017.

Yılmaz, Mehmet. Zehebî’nin Hadis Kültüründeki Yeri ve Hadis Tenkitçiliği. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2019.

Yiğit, İsmail. “Memlükler”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/90-97. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Yiğit, İsmail. “Memlüklüler”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/90-97. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. el-İber fî haberi men ğaber. thk. Selâhaddin Müneccid. 6 Cilt. Kuveyt: Dâru Turâsi’l-Arabî, 1. Basım, 1379/1960.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. el-İşâre ilâ vefeyâti'l-aʿyân el-müntekâ min Târîhi'l-İslâm. Beyrut: Dâr'u İbnü'l-Esîr, 1. Basım, 1411/1991.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. el-Mu'cemü'l-muhtas. thk. Muhammed el-Habîb el-Heyle. Tâif: Mektebetü's-Sâdık, 1. Basım, 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. el-Muʿîn fî tabakâti'l-muhaddissîn. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. el-Mücerred fî esmâʾi ricâli Süneni İbn Mâce. thk. Bâsim Faysal el-Cevêbera. Riyad: Dârü'r-Râye, 1. Basım, 1409/1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. Kitâbü'l-Kebâʾir ve tebyînü'l-mehârim. thk. Muhyiddin Müstû. Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1. Basım, 1404/1984.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1417/1997.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl. thk. Ali Muhammed Bicavî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1. Basım, 1383/1963.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. Muʿcemu'ş-şuyûhi'l-kebîr. thk. Muhammed el-Habîb el-Heyle. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetu's-Siddîk, 1. Basım, 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. Muʿcemü'l-muhaddisîn. thk. Rûhî Abdurrahman es-Sûfî. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1413/1993.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. Siyeru a'lâmi'n-nübelâ. thk. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1. Basım, 1439/2018.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâʾi'r-ricâl. thk. Abbâs

Guneym Guneym - Mecdî Seyyid Emin. 11 Cilt. Kahire: el-Fârûkü'l-Hadîsiyye, 1. Basım, 1425/2004.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. Tezkiretü'l-huffâz. 4 Cilt. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1998.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. Züyûlü'l-İber. thk. Muhammed es-Saîd Zağlûl. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1405/1985.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-aʿlâm. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 2. Basım, 1414/1993.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. et-Tefsir ve'l-müfessirun. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Vehbiyye, 1. Basım, 1433/2012.

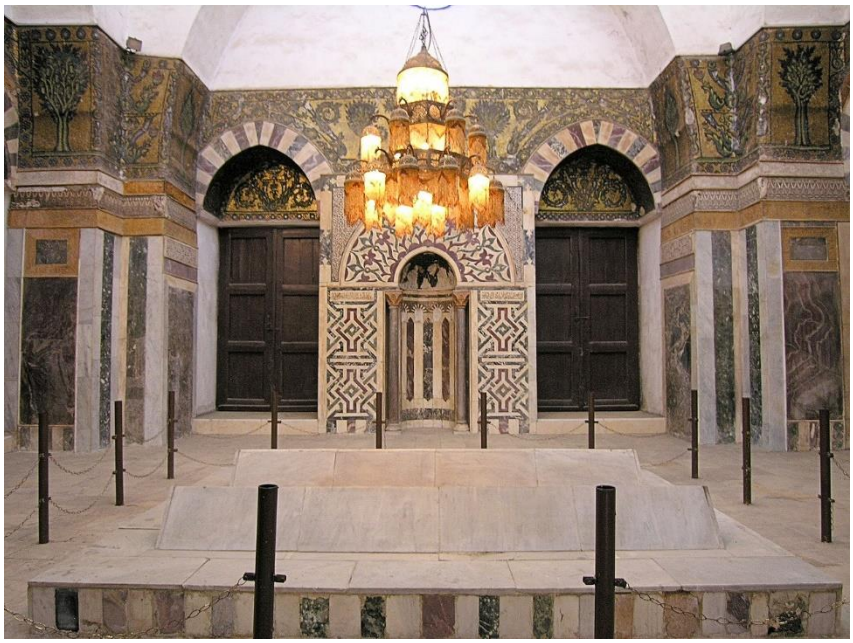
EKLER

Ek 1: Zehebî ve öğrencisi Makdisî'nin hocalık yaptığı Medresetü't-Tenkiziyye- Kudüs/Filistin

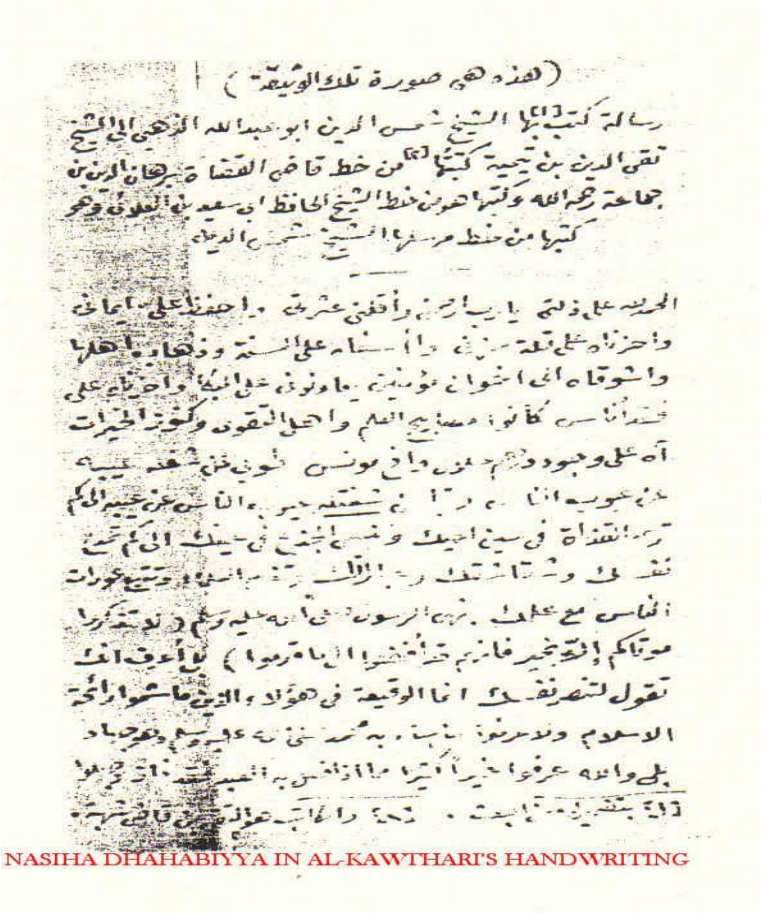

Ek 2: Zehebî'nin h. 729 yılında hocalık yaptığı "Darü'l-Hadisi's-Zâhiriyye" Medresesi

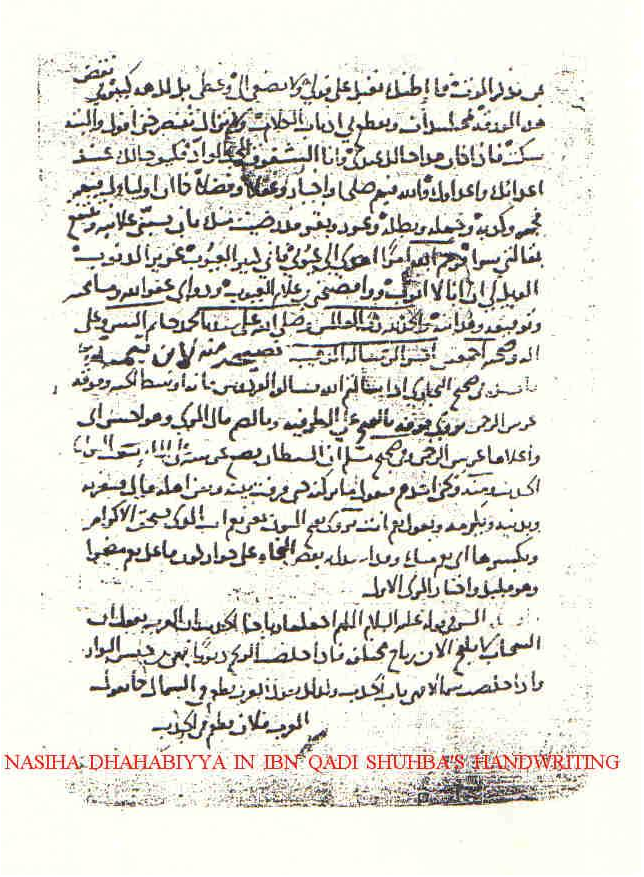

Ek 3: Zehebî'nin hocası İbn Teymiyye'ye yazdığı iddia edilen mektup nüshası

NASIHA DHAHABIYYA IN AL-KAWTHARI'S HANDWRITING

NASIHA: DHAHABIYYA IN IBN QADI SHUHBA'S HANDWRITING

Ek 4: Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ'nın yedinci cildinin giriş kısmı

المجلد السابع من سير أعلام النبلاء

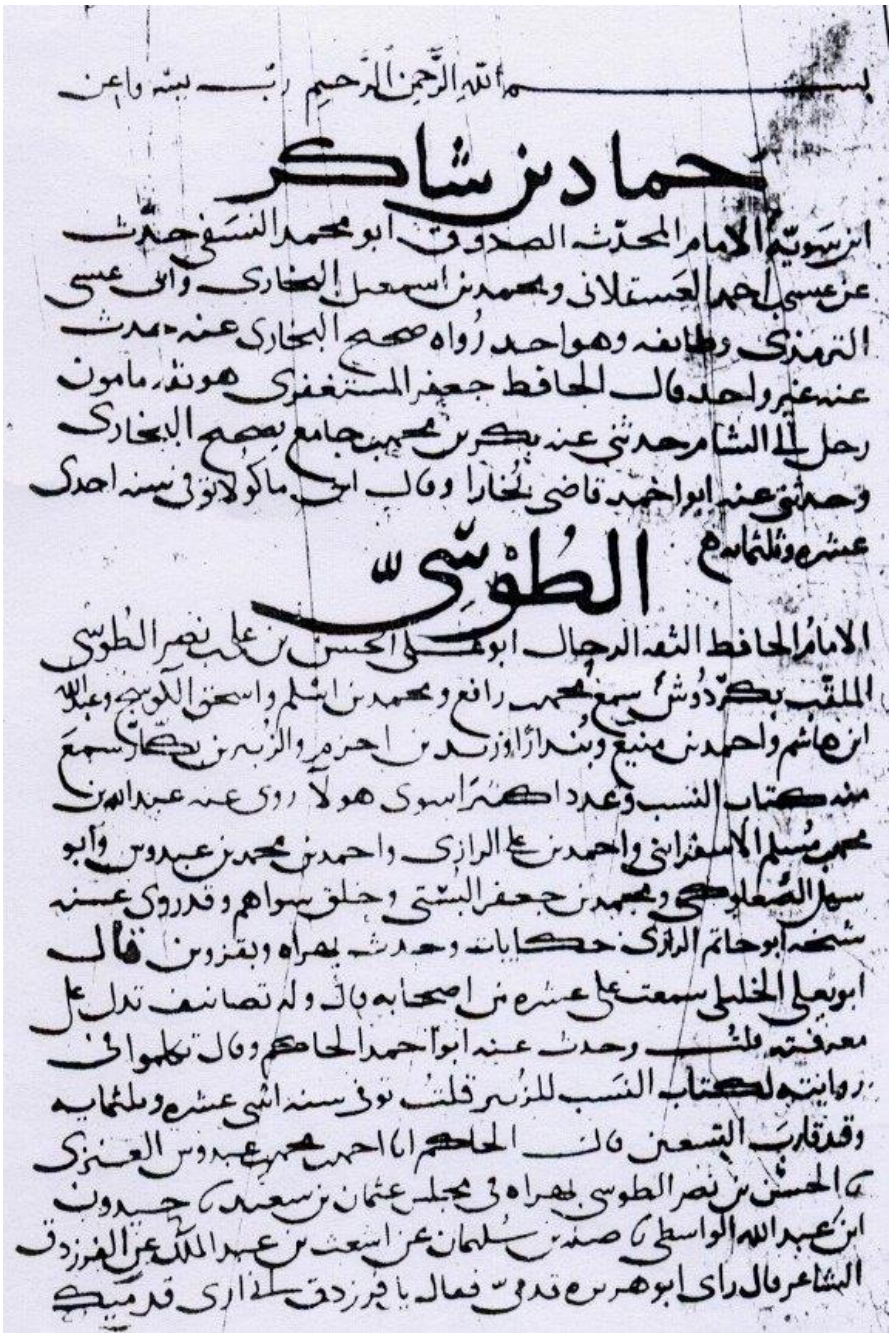
تصنيف الشيخ الامام العالم العلامة الحافظ المفتي

جامع شتات الفنون شمس الاسلام شمس الدين أبي

عبد الله محمد بن احمد بن عثمان الذهبي الدمشقي

أسبغ الله المسلمين بقائه آمين آمين

Ek 5: Müellifin kendi nüshasında onuncu cildin ilk tercemesi Muhakkiklerin on beşinci cildinin ilk tercemesi

بسم الله الرحمن الرحيم رب يسر واعن

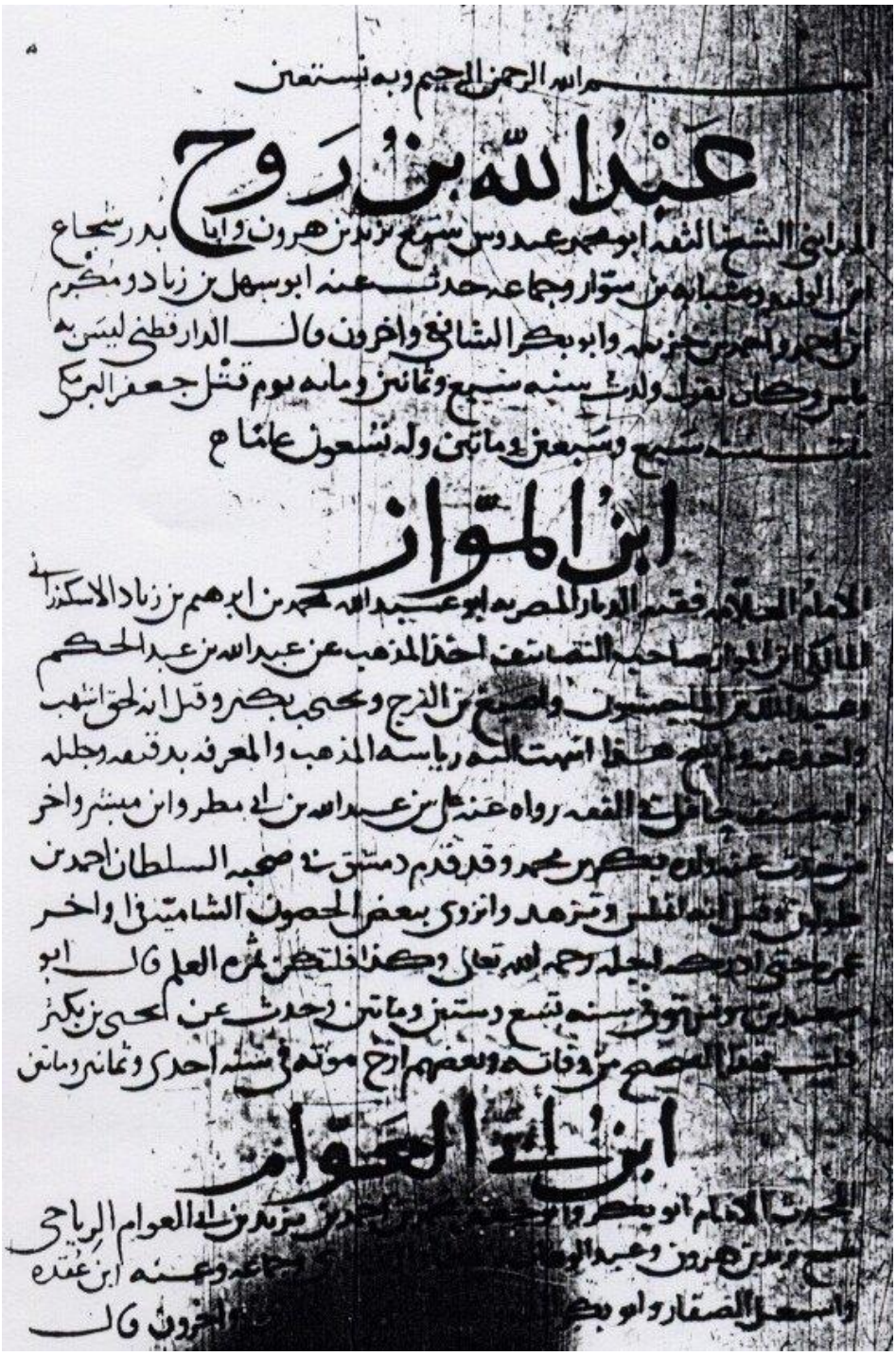
حماد بن شاكر

ابن سويه الامام المحدث الصدوق ابو محمد النسفي حدث
عن عيسى بن احمد العسقلاني ومحمد بن اسمعيل البخاري وابي عيسى
الترمذي وطائفة وهو احد رواة صحيح البخاري عنه حدث
عنه غير واحد قال الحافظ جعفر المستغفري هو ثقة مامون
رحل الى الشام وحدث عنه بكر بن محمد جامع بصحيح البخاري
وحدث عنه ابو احمد قاضي بخارا وقال انه مات لاثنتي عشرة سنة احدى
عشرة وثلثمايه

الطوسي

الامام الحافظ الثقة الرحال ابو علي الحسن بن علي بن نصر الطوسي
الملقب بكردوش سمع محمد رافع ومحمد بن اسلم واسحق الكوسج وعبد الله
ابن هاشم واحمد بن منيع وبندارا وزيد بن اخرم والزبير بن بكار سمع
منه كتاب النسب وعدد اكثر اسوى هولا روى عنه عبد الله بن
محمد مسلم الاسفرايني واحمد بن علي الرازي واحمد بن محمد بن عبدوس وابو
سهل الصعلوكي ومحمد بن جعفر البستي وخلق سواهم وقد روى عنه
شيخه ابو حاتم الرازي حكايات وحدث بهراه وبقزوين قال
ابو يعلى الخليلي سمعت على عشرة من اصحابه قال وله تصانيف تدل على
معرفته قلت وحدث عنه ابو احمد الحاكم وقال تكلموا في
روايته لكتاب النسب للزبير قلت توفي سنة اثنى عشرة وثلثمايه
وقد قارب التسعين قال الحاكم انا احمد محمد عبدوس العنزي
ثنا الحسن بن نصر الطوسي بهراه في مجلس عثمان بن سعيد حيدون
ابن عبد الله الواسطي ثنا صدقة بن سليمان عن اسمعيل بن عبد الله عن الفرزدق
الشاعر قال راى ابو هريرة قدمي فقال يا فرزدق لذاري قد مسك

Ek 6: Müellifin kendi nüshasında dokuzuncu cildin ilk tercemesi Muhakkiklerin on üçüncü cildinin ilk tercemesi

Not: Tüm bu eklentiler *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'yı tahkik esen Şuayb el-Arnaût'un eserin başına eklediği karelerdir.